



А. М. Муратова, К. Ж. Артыков

МУЗЫКА

6-класс

Жалпы билим берүүчү мектептер
үчүн окуу китеби

*Кыргыз Республикасынын Билим берүү
жана илим министрлиги сунуштаган*

Бишкек – 2018

УДК 373.167.1
ББК 85.31 я721
М 91

Эксперт: Ж. С. Дуйшеналиев, Кыргыз билим берүү академиясынын ага илимий кызматкери, музыка таануучу

Муратова А. М., Артыков К. Ж.
М 91 Музыка: 6-кл.: Жалпы билим берүүчү мектептер үчүн окуу китеби. –
Б.: Билим-компьютер, 2018. – 136 б., илл.

ISBN 978-9967-31-799-4

ШАРТТУУ БЕЛГИЛЕР:



– суроолор



– ырда



– ук



– оку



– музыкалык сабат



– көңүл бур

М4306021800–18

УДК 373.167.1
ББК 85.31 я721

ISBN 978-9967-31-799-4

© Муратова А., Артыков К., 2018
© КР Билим берүү жана илим министрлиги, 2018

Кымбаттуу достор!

Музыка – бул сыйкырдуу дүйнө! Музыкалык билим алуу менен сен сулуулукка, көркөм, кооз дүйнөгө умтулуп, көңүл ачууга, ойноого, кайгырууга, ойлонууга – жашоого үйрөнөсүң. Себеби, музыка да башка искусство жанрларындай жашоонун чындыгын көркөмдөп чагылдырып, эстетикалык табит тартуулоо менен жан дүйнөгө сүңгүп кирет.

Убакыт өтүп, силер 6-класс болдуңар. Өткөн жылы, 5-класста алган музыкалык билимиңерди улантып, бул жылы «музыкалык образ» жана «музыкалык драматургия» деген эки чоң тема боюнча билим аласыңар.

«Музыкалык образ» жана «музыкалык драматургия» темалары силерге маданият ишмерлеринин (композитор, аткаруучу, обончу, ырчы) чыгармачылыгын окуу, угуу, талдоо аркылуу ачып берилет.

Окуу китептеги тексттер, иллюстрациялар, музыкалык чыгармалар профессионалдык музыканын – опера, балет, камералык музыка, симфониялык музыка, хор искусствосу жана эстрадалык, компьютердик музыкалардын өзгөчөлүктөрүн терең ачып берүүгө жардам берет. Биз бирге классикалык музыканын баалуулугун сезип, кабыл алып, түшүнүп, окуйбуз, үйрөнөбүз, ырдайбыз, бийлейбиз – билим алабыз

Демек, силер композиторлордун, обончулардын чыгармачылыгы, музыкалык жанрлардын түрлөрү, музыкалык аспаптар жөнүндө кызыктуу, терең билим аласыңар. Музыкалык чыгармалар менен таанышууда музыка жашоону чагылдырган бийик искусство экенин түшүнүп, композитор өз чыгармасы аркылуу жашоону ар тараптан ачып бергенине күбө болосуңар. Музыкалык чыгарманын турмуштук мазмуну – бул музыкалык образ жана музыкалык драматургия.

Ошону менен бирге окуу китепте берилген «Музыкалык сабат», «Музыкалык сөздүк», «Суроолор жана тапшырмалар» рубрикалары музыкалык билимиңерди бекемдеп, тереңдеткенге жардам берсе, музыкалык чыгармаларды угуп, ырларды ырдап, эстетикалык табитиңер калыптанат.

Музыка дүйнөсүнө болгон сапарыңар байсалдуу болсун!

Ак жол!!!

Авторлор

І Ч Е Й Р Е К

МУЗЫКАДАГЫ ОБРАЗ



Музыкалык образ музыкалык чыгарманын мазмуну, башкача айтканда көркөм образ аркылуу берилет. Музыка окшош кайрыктар катары угулуп атса да, анда сөзсүз өзгөрүүлөр, карама-каршылыктар бар.

Искусство – бул турмуштун чындыгын көркөм образдар аркылуу чагылдыруу болсо, ал эми музыкалык искусство – көркөм образдарды добуш аркылуу ар кандай маанайда, мүнөздө, ритмикалык сүрөттөлүштө, тембрде, бийиктикте чагылдырып берет.

Музыкалык көркөм образ аркылуу жашоонун сүртүмдөрү, сезимдик абал, ой толгоо, ар кандай кадамдар, жаратылыштын ар кандай мезгилдери, кубулуштары, адамдын, элдин жашоосундагы окуялар көркөм чагылдырылат.

Музыкалык образдар лирикалык, драмалык, эпикалык, баатырдык, турмуштук образдардан турат. Мисалы, «Манас» операсында Манастын образы баатырдык образ, ал эми «Айчүрөк» операсында Айчүрөктүн образы лирикалык образ болуп эсептелет.



КОМПОЗИТОРДУК МУЗЫКА

Композитор (түзүүчү, чыгаруучу) – музыка чыгарган адам, автор. Бул термин Италияда XVI кылымда тарап, ошол учурдан бери батыш-европалык музыкалык маданиятта профессионалдык жазуу музыкасын чагылдырган.

Композитордук музыка профессионалдык деңгээлде жазылган аваздык жана аспаптык чыгармалар. Элдик музыкадан айырмасы чыгарманын автору кандай жазса, канча убакыт өтсө да ошол бойдон аткарылат. Композитордук музыканын жанрлары элдик музыкадагыдай ар түрдүү: лирикалык, патриоттук, балдар чыгармалары, бешик ырлары, ар кандай майрамдык, салттык ырлар, ал эми негизги классикалык профессионалдык чыгармалар опера, балет, симфония, кантата, оратория, романс ж. б.

Элдик музыканы жазган эл, аспаптар элдик болуп, ооздон-оозго өтүп сакталып келген, музыкасынын автору жазылган эмес, ал эми композитордук музыкада – автор композитор.

Кыргыздын көрүнүктүү композиторлору: А. Малдыбаев, А. Түлеев, М. Абдраев, А. Аманбаев, К. Малдыбаев, Н. Давлесов, К. Молдобасанов, Б. Абдраимов, А. Жаныбеков, М. Бегалиев, С. Бактыгулов, С. Осмонов ж. б.

Композиция (түзүү, ойлоп табуу) – музыкалык чыгарманын курулушу. Ал чыгарманын мазмунуна, мүнөзүнө жана аткарган милдетине ылайык түзүлөт. Композиция искусствонун түрүнө, чыгарманын идеясына, материалына жараша ар кыл мүнөздө, ар кандай ченемде берилет.



АБДЫЛАС МАЛДЫБАЕВ (1906–1978)

Кыргыз элинин туңгуч композитору, СССРдин эл артисти А. Малдыбаев 1906-жылы Чүй областынын Кемин районунун Кара-Булак айылында туулган.

Кыргыз элинин профессионалдык музыкасынын негиз салуучусу, опералык ырчы (тенор) композитор В. А. Власов, В. Г. Фере менен бирге «Ажал ордуна» музыкалык драмасын, «Айчүрөк», «Патриоттор», «Манас», «Көл боюнда», М. Абдраев менен бирге «Токтогул» операсын жана Кыргыз ССР гимнинин музыкасын жазган.

А. Малдыбаевдин ысымы Бишкек шаарындагы академиялык опера жана балет театрына жана шаардын көчөсүнө берилген.



КАЛЫЙ МОЛДОБАСАНОВ (1929–2006)

Залкар дирижёр, улуу композитор, Социалисттик Эмгектин Баатыры, СССРдин эл артисти, Кыргыз эл артисти К. Молдобасанов 1929-жылы Нарын областынын Ак-Талаа районунун, Терек айылында төрөлгөн.

Залкар манасчы, төкмө акын, комузчу Молдобасан Мусулманкуловдун уулу.

К. Молдобасанов М. Күрөңкөев атындагы музыкалык окуу жайында скрипка, дирижёр классында катар окуп, андан соң Москвадагы П. И. Чайковский атындагы консерваториянын алдындагы улуттук студиянын дирижёр классында окуган. А. Малдыбаев атындагы академиялык опера жана балет театрында алгач катардагы дирижёр, кийин башкы дирижёр болуп иштеген.

К. Молдобасанов кыргыз музыкалык маданиятында жаңылык киргизген жаңычыл композитор, ал опера жанры менен балет жанрын бириктирип, балет-оператория жараткан.



К. Молдобасанов: «Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларына кайрылган себебим, улуу жазуучунун чыгармаларынын бардыгы музыкалуу. Мен жазуучунун тигил же бул повестин, романын окуганымда, музыка жазып жатканымда кайсы окуяга кандай музыка, кайсы образдарга кандай музыка, кандай бий менен бийлерин көз алдыма элестетип, көрүп, билип турам» – деп айткан.

Кыргыз Республикасынын Гимнинин авторлорунун бири.

Балеттери: «Саманчынын жолу» балет-ораториясы, «Куйручук» (Г. Окунев менен бирге), «Жаңыл Мырза», (Бурштин менен бирге), «Маңкurt жөнүндө баян».

Симфониялык чыгармалары: «Эмгек бийи», «Биздин күндүн адамдары», «Достук», «Бактылуу жаштык», Сюита №1, №2, «Манастын уулу Семетей», «Симфониялык оркестр үчүн уламыш».

Кантаталары: «Гүлдө, Кыргызстан!», «Шандан, Кыргызстан!», «Гүлдөгөн шаар», «Кыргызстан».

Ырлары: «Кыздын ыры», «Жайлоодо», «Өрттөнсүн бозой жалынга», «Көл вальсы», «Кыргыек», «Бак тигели», «Кызыл топ», «Жамгыр», Б. Абакировдун сөзүнө 16 балдар ыры.

«Саманчынын жолу» балет-ораториясы

Улуу Ата Мекендик согуштун каардуу жылдарындагы жөнөкөй кыргыз аялынын өмүрлүк жарынан, үч уулунан жана келининен айрылган жоготуусу сүрөттөлөт. Бирок, ошондой болсо да кайраттуу, күжүрмөн аялдын образы ачып берилет. Ага жашоого үмүт берген жанындагы Алимандын уулу.

«Саманчынын жолу» үч көрүнүштүү балет-оратория 1975-жылы 15-мартта А. Малдыбаев атындагы Кыргыз улуттук опера жана балет театрында коюлган.

Либреттосу – М. Ахунбаев менен М. Баялиновдуку.

Балетмейстери – Уран Сарбагышев, башкы ролдорду Кыргыз Республикасынын эл артисти Рейна Чокоева, СССРдин эл артисти Айсулуу Токомбаева аткарган.



АЗА. ЖЕР-ЭНЕНИН МОНОЛОГУ («Саманчынын жолу» балет-ораториясынан)

Музыкасы К. Молдобасановдуку

Жайыраак, муңдуу



Балет (франц. *ballet*, итал. *balletto* – бийлейм) – көркөм чыгарманын мазмуну сахналык музыкалык-хореографиялык образдар аркылуу синтезделип берилген музыкалык искусствонун бир түрү. Балетте симфониялык музыка, драматургия, бий, сүрөт жасалгасы, костюмдар бирдиктүү бүтүмдү камтыйт. Баатырдык, драмалык, романтикалык, комедиялык, жомоктук балеттер бар.



БУБУСАРА БЕЙШЕНАЛИЕВА (1926–1973)

Атактуу балерина, СССРдин эл артисти Б. Бейшеналиева 1926-жылы Чүй областынын Аламүдүн районунун Таш-Дөбө айылында туулган. Ал кыргыз балетинин баштоочусу жана отуз жылдан ашык сахнада бий өнөрүнүн ханышасы болгон. В. Власов менен В. Ференин «Селкинчек», Раухвергердин «Чолпон» балетинде Чолпондун жана Айдайдын партияларын аткарган. Залкар бийчи кыргыз академиялык опера жана балет театрында коюлган дүйнөлүк жана кыргыз балеттеринде негизги ролдорду аткарган.



Бишкек шаарында А. Малдыбаев атындагы мамлекеттик академиялык опера жана балет театрынын жанында балеринанын эстелиги орнотулган. Б. Бейшеналиеванын аты Бишкек шаарында бир көчөгө берилген. 1967-жылы Кыргыз мамлекеттик искусство институту ачылып, ага Б. Бейшеналиеванын аты ыйгарылган. 2013-жылдан бул окуу жай бери Б. Бейшеналиева атындагы Кыргыз мамлекеттик маданият жана искусство университети деп аталат.



ЧОЛПОНБЕК БАЗАРБАЕВ (1949–2002)



СССРдин жана Кыргыз ССРинин эл артисти Ч. Базарбаев 1949-жылы Нарын областынын Кочкор районунун Чолпон айылында туулган. Ал А. Малдыбаев атындагы кыргыз мамлекеттик академиялык опера жана балет театрынын көрүнүктүү бийчиси болгон. Өзүнүн чыгармачылык жолунда отуздан ашык дүйнөлүк спектаклдерде каармандардын образын жараткан.

Ч. Базарбаевдын ысымы 2004-жылы балет артистерин даярдаган Бишкек хореографиялык окуу жайына берилген.

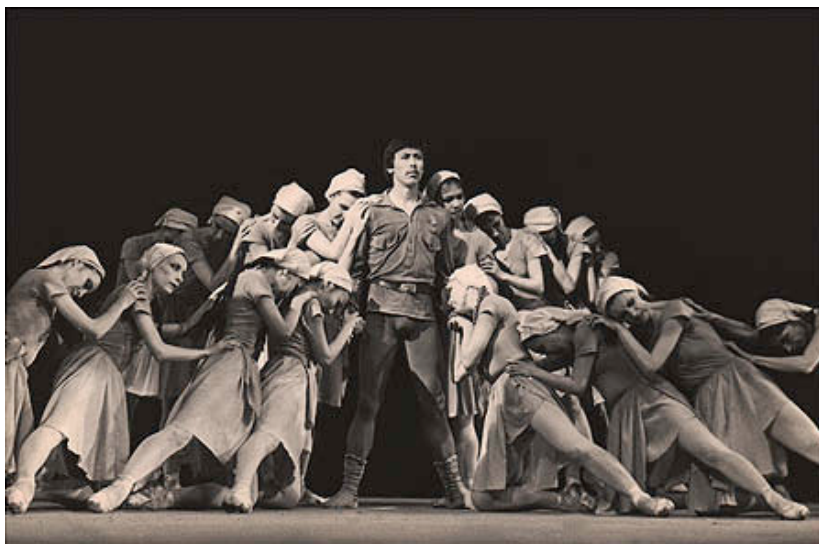


А. Адандын «Жизель» балетинен көрүнүш.
Жизель – СССРдин эл артисти Айсулуу Токомбаева, *Альберт* – СССРдин эл артисти Чолпонбек Базарбаев (1980)



М. Раухвергердин «Чолпон» балетинен көрүнүш. *Нурдин* – СССРдин эл артисти Чолпонбек Базарбаев (1986)

Балеттер: «Селкинчек» В. Власов, В. Фере, «Чолпон» М. Раухвергер, «Раймонда» А. Глазунов, «Бахчисарайский фонтан» Б. Асафьев, «Ак куу көлү», «Уйкудагы ханыша» П. Чайковский, «Анар» В. Власов, В. Фере, «Эсмеральда» Ц. Пуни, «Куйручук» К. Молдобасанов жана Г. Окунев, «Ромео жана Джульетта» С. Прокофьев, «Асель» В. Власов, «Ала-Тоодо жаз» В. Власов жана В. Фере, «Чоң вальс» И. Штраус, «Дон Кихот» Л. Минкус, «Болеро» М. Равель.



К. Молдобасановдун «Саманчынын жолу» балет-ораториясынан көрүнүш.
Жалгыз солдат – КР эл артисти Кубанычбек Сыдыков



«АК КУУ КӨЛҮ» БАЛЕТИНЕН ҮЗҮНДҮ

П. Чайковский

Композитор – жаратуучу, музыкалык чыгарманын автору.

Балет – музыканын коштоосунда аткарылуучу бий спектакли.

Вокализ – сөзү жок ыр.

Оратория (итал. *oratorium* – сыйынуу жай, сүйлөйм) – хор жана оркестр үчүн жазылган көлөмдүү музыкалык чыгарма.

Балет-оратория – бий спектакли менен хор, оркестр үчүн жазылган көлөмдүү чыгарма.



МУЗЫКА

Музыкасы А. Машаевдики

Сөзү А. Осмоновдуку

Орточо, кеңири маанайда

Мен суу ич-пейм таң-дай ка-тып тур-ган-да, Мен нан же-бейм
ал-дан та-йып кур-ган-да. Му-зы-ка-дай, му-зы-ка-дай ма-га тат-туу суу - сун
жок, бер-чи ма-га, бер-чи ма-га жа-рым ка-шык, жа-рым уурт-
там му - зы - ка. Аа - аа - аа - аа му - зы - ка.

Мен суу ичпейм, таңдай катып турганда,
Мен нан жебейм, алдан тайып турганда.
Музыкадай мага таттуу суусун жок,
Берчи мага,
Берчи мага
Жарым кашык музыка!

Мен ыйлабайм, капа тартып турганда,
Мен кубанбайм, бак-дөөлөткө тунганда
Дарым ушул кайгы жана шаттыкта,
Берчи мага,
Берчи мага,
Жарым ууртам музыка!

Эмнелер жок бул дүйнөдө, жарыкта,
 Не бир сонун не бир кымбат асыл баа
 Мен кетээрде ошончонун ичинен,
 Сагынарым,
 Эң аярым,
 Эң кымбатым – музыка!



1. Композитордук музыка деген эмне?
2. Композитордук музыка элдик музыкадан эмнеси менен айырмаланат?
3. К. Молдобасанов ким? Эмне үчүн аны андай атайбыз?
4. К. Молдобасанов музыкалык билимди кайсы окуу жайлардан алган?
5. Кандай жанрларда музыкалык чыгарма жазган?
6. Улуу жазуучу Ч. Айтматовдун чыгармалары тууралуу эмне деп эскерген?
7. Жаңычыл композитор катары кандай чыгарма жараткан?
8. «Саманчынын жолу» балет-ораториясы кайсы учурду чагылдырат?
9. «Саманчынын жолу» балет-ораториясы кимдин чыгармасынын негизинде жазылган?
10. «Жер эненин монологу» кандай образды ачып берет?



НАСЫР ДАВЛЕСОВ (1929–2011)

Белгилүү дирижёр, композитор, педагог, Кыргыз ССРинин эл артисти Н. Давлесов 1929-жылы Чүй областынын Кемин районундагы Кара-Булак айылында туулган.

М. Күрөңкөев атындагы музыкалык-хореографиялык окуу жайынын, П. И. Чайковский атындагы Москва мамлекеттик консерваториясынын дирижёрлук классында окуган.

Анын чыгармачылыгы кыргыз фольклору менен тыгыз байланышта. Ал П. Чайковскийдин «Евгений Онегин», Ж. Вердинин «Аида», М. Абдраевдин «Олжобай менен Кишимжан» операларын, К. Молчановдун «Макбет», Ж. Пуччининин «Богема», А. Хачатуряндын «Спартак», С. Прокофьевдин «Ромео жана Жульетта» М. Раухвергердин «Чолпон» балеттерин жана башка бир катар классикалык спектаклдерди койгон жана дирижёрлук кылган.



Чыгармалары: «Аста секин колукту» музыкалык комедиянын, «Курманбек» операсынын, Симфониялык поэма жана сүртүмдөр, вокалдык-симфония-

лык «Селкинчек» сүрөттөмөсүнүн, «Чолпонбай жөнүндө баллада», 300дөн ашык ыр, романстын, «Жылкычы бозой», «Айнаш», «Саанчы жеңе», «Кыргыз жери», «Биздин жер тууралуу ыр», ошондой эле 14 кантатанын автору.

Комедиялык опера

Комедиялык операнын мекени Италия. Италия тилинде «*opera buffa*» – комедиялык опера дегенди түшүндүрөт. Композитор Дж. Б. Перголези буффа операсын алгачкылардан болуп жазган.

«Аста секин колукту» музыкалык комедиясы

Музыкалык комедияда жаштардын турмушун, эски ырым-жырымдын терс калдыктары сындалып, адамдардын ач көздүгү, сабатсыздыгы баяндалат. Окуя жаңы доордо өтөт.

Музыкалык комедия үч көшөгөдөн, төрт сүрөттөн турат. Комедияда музыка ар бир каармандын кулк-мүнөзүн ачып берген куйкумдуу, курч, кээ бири лирикалык жумшак мүнөздө.



ЗИЯДАНЫН ЫРЫ

(«Аста секин колукту» музыкалык комедиясынан)

Музыкасы Н. Давлесовдуку

Жай, созулуңку

Кы - я - лап тоо - нун бе - тин - де, кай - та - ра - ма кол - хоз
кой - ло - рун. Кой жа - ыйп тоо - до жүр - сөм
да, сен жа - ка да ке - тет ой - ло - рум.

Музыкалык сөздүк

Кантата – солист, хор жана оркестр үчүн жазылган вокалдык чыгарма.

Апофеозо – элди, жерди, баатырдыкты даңктаган салтанаттуу ыр.

Романс – ырчы менен аспаптык коштоого ылайык жазылган камералык чыгарма.

Симфония – симфониялык оркестрге жазылган төрт бөлүмдөн турган аспаптык чыгарма.

Опера – оркестрдин коштоосунда ыр менен аткарылуучу синтездүү музыкалык драмалык чыгарма.

Каприччио – кайрыктары тез алмашып турган эркин формадагы аспаптык чыгарма.

Лейтмотив – операдагы же балеттеги башкы тема.



1. Н. Давлесов ким?
2. Ал кайсы окуу жайлардан билим алган?
3. Чыгармаларынын багыттары кандай?
4. Кайсы операларга дирижёрлук кылган?
5. «Аста секин колукту» чыгармасында кандай музыкалык образды ачып берет?

Тапшырмалар

1. «Музыка» жаттоо.
2. «Саманчынын жолунан» үзүндү угуу (мүмкүн болсо көрүү).
3. Композиторлор боюнча маалыматтарды окуу.
4. Музыкалык сабатта берилген маалыматка көңүл бур.
5. Кыргыз балеттеринин аталыштарын жатта.
6. «Аста секин колукту» музыкалык комедиясынын видеосун көр.



АТКАРУУЧУЛУК ӨНӨР

Италия улуттук опералык мектеп ачкан биринчи өлкө. Бул мектеп аткаруучулук искусствонун башталышына жол ачкан.

Аткаруучулук өнөр – музыкалык чыгарманы жогорку көркөмдүктө жаратылыштан берилген дарамет, таланттуулук, музыкалык жөндөмдүүлүк, чеберчилик менен ишке ашырылган көркөм чыгармачылык.

Ар бир аткаруучу аткаруучулук таланты, чеберчилиги, чыгармачылыгы, стили, маданияты, аткаруучулук күчү, манерасы менен айырмаланып турат.

Ырдоо – музыкалык искусство. Ар бир ырчы үнүнүн тембри менен айырмаланат. Үн бул эң уникалдуу, музыкалык «аспап». Ырчынын үнүн башкаруусу сүрөтчүнүн ар кандай түстөр менен чебер колдонуусу сыяктуу.

Орус опералык мектебинин көрүнүктүү өкүлдөрү: О. Петрова, А. Воробьёва-Петрова, Ф. Стравинский, П. Хохлова, А. Нежданова, Л. Собинова, Ф. Шаляпин сыяктуу опералык ырчылар орус классикалык музыкасы менен катар дүйнөлүк музыкалык маданияттын өнүгүшүнө чоң салымдарын кошушкан.

Кыргыз опералык ырчылары С. Кийизбаева, М. Махмутова, К. Чодронов, А. Мурзабаев, Б. Миңжылкыев, Т. Сейталиев, К. Сарт-

баева, Х. Мухтаров, Э. Касымов, Э. Асанкулова, К. Орозбаев, Э. Нурманбетова, Э. Молдокулова, Т. Жакшылыков, Д. Жалгасынова, К. Турапов, С. Жумашев, А. Истамбаев, К. Кускаков, Б. Ыбыкеев ж. б. опералык ырчылар вокалдык музыка жанрынын өсүшүнө чоң салым кошууда.



Музыкалык сабат

Адамдардын үндөрү төмөндөгүдөй бөлүнөт:

Үн	Балдардын үнү	Аялдардын үнү	Эркектердин үнү
Бийик үн	Дисканттар	Сопрано	Тенор
Орточо үн	Альттар	Меццо-сопрано	Баритон
Төмөн үн		Контральто	Бас

Үндөрдүн диапазону:

Сопрано үндүү опера ырчылар: С. Бекмуратова, Э. Нурманбетова, Э. Асанкулова, С. Чоткараева, Б. Бокоева, Э. Самарбекова, Ү. Тилегенова, З. Мавлянова, О. Шутова ж. б.



Альт үндүү опера ырчылары: А. Алибаева, А. Бекбаева, М. Байитова, С. Гусарова, К. Карыппаева.



Тенор үндүү опера ырчылары: С. Алмасбеков, С. Жумашов, Т. Сейталиев, К. Турапов, С. Жунушалиев, А. Истамбаев.



Баритон үндүү опера ырчылары: К. Кускаков, Б. Ыбыкеев, Э. Өмүров, Б. Алмабеков.



Бас үндүү опера ырчылары: Б. Миңжылкыев, Т. Жакшылыков.



САЙРА КИЙИЗБАЕВА (1917–1988)

Кыргыз ССРинин жана СССРдин эл артисти, опералык ырчы (сопрано), педагог, профессор Сайра Кийизбаева 1917-жылы Чүй областынын Төкөлдөш айылында туулган.

Ал улуттук жана дүйнөлүк опералык репертуарлардагы башкы партияларды биринчи жолу аткарган кыргыз ырчысы катары элдин эсинде калды. Чыгармачылыгында ар кандай вокалдык жанрларды камтыган, жүздөгөн романстарды, ырларды аткарган.

А. Малдыбаев атындагы академиялык опера жана балет театрынын алдындагы студияда жана М. Күрөңкөев атындагы музыкалык-хореографиялык окуу жайында сабак берген.

С. Кийизбаева жараткан образдар: «Алтын кыз» музыкалык драмасында Ажар жана Чынар, В. Власов, А. Малдыбаев жана В. Ференин «Айчүрөк» операсында Айчүрөк, П. Чайковскийдин «Евгений Онегинде» Татьяна, Дж. Пуччининин «Чио-Чио-Сан» операсында Чио-Чио-Сан, В. Власов, А. Малдыбаев жана В. Ференин «Манас» операсында Каныкей, М. Раухвергердин «Көкүл» операсында Күлайым, П. Чайковскийдин «Пиковая дама» операсында Лиза, М. Абдраевдин «Жаш жүрөктөр» операсында Айнажан, Ж. Вердинин «Аида» операсында Аида ж. б.



«Айчүрөк» операсы

Кыргыздын туңгуч улуттук операсы. Төрт бөлүмдөн, алты сүрөттөн турган баатырдык-патриоттук, эпикалык-лирикалык опера. Либреттосун «Манас» үчилтигинин «Семетей» бөлүмүндөгү «Семетейдин Айчүрөккө үйлөнүшү» ат-

туу эпизоддун негизинде Ж. Бөкөнбаев, К. Маликов. Ж. Турусбеков, музыкасын В. Власов, А. Малдыбаев, В. Фере жазган. Операнын негизги идеясы – көз карандысыздык жана улуттук биримдик. Операда кыргыз элдик ырлары, А. Малдыбаевдин, А. Огомбаевдин чыгармалары колдонулган.

Биринчи коюлушунда ролдорду аткаргандар: Айчүрөк – Сайра Кийизбаева, Семетей – Ж. Сыдыков, Күлчоро – А. Малдыбаев, Чачыкей – М. Махмутова, Калыйман – А. Куттубаева, Чынкожо – А. Боталиев, Толтой – К. Эшимбеков ж. б.



Опера (итал. *opera* эмгек, иш, чыгарма) – музыкалык театр өнөрү. Оркестрдин коштоосунда ырдап аткарылуучу музыкалык драмалык чыгарма. Опера 16-кылымда Италияда жаралып, биринчи «драмадагы музыка» деп аталган. Биринчи опера Клаудио Монтеверди тарабынан жазылган. Опера жанры өзүнүн өнүгүш жолунда тематикалык, музыкалык форма жана түзүлүш жагынан көп өзгөрүүлөргө туш болгон.

Опера-серия (олуттуу опера) – 18-кылымда жаралган опера жанры. Баштоочулар А. Скарлатти жана Г. Гендель.

Опера-буффа – италиядагы комедиялык опера. Бул жанрдын баштоочусу Дж. Перголези «Служанка-госпожа» операсын жазган.

Опера жанры мүнөзүнө жараша – баатырдык, лирикалык, жомоктук, эпикалык ж. б. бөлүнөт. Опера жанрынын өнүгүшү менен ария, ариозо, дуэт, терцет, квартет, хор жана увертюра жанрлары өнүккөн.

Кыргыз профессионалдык музыкасындагы биринчи опера «Айчүрөк» операсы, авторлору В. Власов, А. Малдыбаев жана В. Фере. «Манас», Айдар менен Айша», «Олжобай менен Кишимжан», «Жамийла», «Көкүл», «Ким кантти», «Токтогул», «Жаш жүрөктөр», «Көл боюнда» ж. б.



Опера жылдыздары: Монсеррат Кабалье, Гастоне Лимирилли, Федор Шаляпин, Ильяна Контрубаш, Энрико Карузо, Лучано Паворотти, Галина Вишневская, Ирина Архипова, Елена Образцова, Анна Нетребко, Болот Миңжылкыев, Жеңиш Ысманов, Эсенбүбү Нурмамбетова, Талгар Жакшылыков ж. б.

Белгилүү дүйнөлүк опералар: «Травиата», «Риголетто», «Набукко», «Трубадур», «Фальстаф» (Дж. Верди), «Сыйкырдуу флейта», «Фигаронун үйлөнүшү», «Дон Жуан» (В. Моцарт), «Кармен» (Ж. Бизе), «Севильский цирюльник» (Дж. Россини), «Летучий голландец» (Р. Вагнер), «Евгений Онегин», «Руслан жана Людмила» (П. Чайковский), «Согуш жана тынчтык» (С. Прокофьев) ж. б.

«Айчүрөктүн арманын» кунт коюп угуп, кандай музыкалык образ берилгенин жана андагы диапазонду аныктагыла.



АЙЧҮРӨКТҮН АРМАНЫ

(«Айчүрөк» операсынан)

Музыкасы А. Малдыбаев,
В. Власов, В. Ференики

Орточо, аянычтуу



В. Власов, А. Малдыбаев, В. Фере «Айчүрөк» операсынан көрүнүш.

Айчүрөк – СССРдин эл артисти Сайра Кийизбаева

Семетей – КР эл артисти Кыдырбек Чодронов (1954)

Музыкалык сөздүк

Тембр – үндүн кооздугу.

А капелла – аспаптын коштоосу жок ырдоо.

Ария – формасы бар, оркестрдин коштоосунда жалгыз ырчы аткарган номер.

Речитатив – көркөм сөздү ыр түрүндө сүйлөп аткаруучу аваздык музыканын бир түрү.



КЫРГЫЗ РУХУ

Музыкасы К. Артыковдуку

Сөзү К. Иманкулованыкы

Марш темпинде, салтанаттуу

Тал - ка - лап те - мир то - рун зом - бу - лук - тун, Кал - ка - лап кас душ - ман - дан А - та - Жур - туң. Кы - йы - рын кы - лым - дар - дын ба - сып - кел - дин, Кайырма: Ө - чүр - бөй кө - кү - рөк - тө Кыр - гыз ру - хун! Кыр - гыз э - лим ар дайым!, Кү - рөш - төр - дө тал - ба - гын. Күн - дөй би - йик туу тут - кан, Мак - са - тың - дан жан - ба - гын. Кө - кө - лө - түп жел - бирет, Көк а - са - ба бай - ра - гың! 1, 2. 3. Аяктоо учун Ма - нас А - та бай - ра - гың!

Талкалап темир торун зомбулуктун,
Калкалап кас душмандан Ата-Журтуң.
Кыйырын кылымдардын басып келдиң,
Өчүрбөй көкүрөктө Кыргыз рухун!

*Кайырма: Кыргыз элим ар дайым,
Күрөштөрдө талбагын.
Күндөй бийик туу туткан,
Максатыңдан жанбагын.
Көкөлөтүп желбирет,
Көк асаба байрагың!*

Кол сунган досчулукка байыртадан,
Өлүмгө Мекен үчүн башын сайган.
Намыскөй эрлер чыкты Кан Манастай,
Журтумдан эрки күчтүү майышпаган.

*Кайырма: Айгай салып ар дайым,
Алгалай бер, талбагын.
Күндөй бийик туу туткан,
Максатыңдан жанбагын.
Көкөлөтүп желбирет,
Манас Ата байрагын!*

Элиме тынчтык, таалай нуру конуп,
Жериме гүлгө оронгон ырыс толуп.
Бек кармап эгемендүү бактыбызды,
Жашайлы максатыбыз бирге болуп!

*Кайырма: Аянбастан кан-жаның!,
Алгалай бер, талбагын.
Күнд өй бийик туу туткан,
Максатыңдан жанбагын.
Көкөлөтүп желбирет,
Көк асаба байрагың!
Манас Ата байрагын!*



Музыкалык сабат

Реприза – музыкалык чыгарманын белгилүү бир бөлүгүнүн дал өзүндөй же өзгөртүлүп кайталанышы. Ал төмөндөгүдөй белгиленет:



Көнүгүүлөрдү санап, реприза менен аткаргыла:



«Кыргызстан жаштары» ырындагы пунктирдик ыргакты бөлүп, реприза менен ырдагыла:

Марш темпинде

А. Малдыбаев



Г. Эсенгулованын «Мээрим» ырындагы реприза белгисин так аткаргыла:

МЭЭРИМ

Орточо Музыкасы, сөзү Г. Эсенгулованыкы

Мээ - рим, мээ - рим, мээ - рим, Мээ-рим де - ген э - ми - не? Мээ - рим,
мээ - рим - дүү күн, Мээ-рим төк - көн же-ри-ме. Жак-шы кө - рөм күн-дө/эр - те - ден,
Күн-дүн жай-нап күл-гө-нүн, Мээ-рим тө-гүп бак-чам-да-гы, Гүл-дө-рүм-дү өп-кө-нүн.

Н. Давлесовдун «Шайыр музыкант» ырынын темпин аныктап, репризаны так аткаргыла.

Ко - муз ка - гы-лат, Кы - як жа - ны-рат. Ба - ра - ба-нын да у - рат.

Музыкалык сөздүк

Пауза (токтоо) – музыкалык чыгармада үндүн убактылуу тыныгуусу.

Фальцет (жалган) – негизги ырдоодон жумшак, акырын ырдоо.

Аккорд – бир учурда үч же үчтөн ашык добуштун үндөшүүсү.

Солист – хордо жеке ырдаган же оркестрде жеке ойногон адам.



1. С. Кийизбаева кайсы операларда кимдердин образын жараткан?
2. «Айчүрөк» операсында кимдин образын жараткан?
3. «Айчүрөк» операсы качан коюлган?
4. Операнын каармандарынын образдарын кандай опералык ырчылар аткарган?

Тапшырмалар

1. С. Кийизбаеванын чыгармачылыгы боюнча маалыматты окугула.
2. «Айчүрөк» операсы боюнча маалыматка көңүл буруп, окугула.
3. «Кыргыз руху» ыры, К. Артыков – жаттоо.
4. 5-класстагы музыкалык сөздүктөрдү эске салгыла.
5. Музыкалык сабат бөлүмүнө көңүл бургула.
6. «Айчүрөк» операсын Интернеттен көрүп, музыкалык образдарды аныктагыла.



БОЛОТ МИҢЖЫЛКЫЕВ (1940–1997)

Б. Миңжылкыев СССРдин эл артисти, опера ырчысы (бас) азыркы Бишкек (Фрунзе) шаарында 1940-жылы туулган. Ташкент консерваториясында опера ырчысы адистиги боюнча билим алган. В. И. Казанская менен Н. И. Калинковадан окуган. Бул жерде билим алуу учурунда А. Навои атындагы опера жана балет театрында стажёр болгон.

Үнү менен дүйнөнү багындырган Болот Миңжылкыев зор талант, ал дүйнөгө кыргыз элин үнү менен таанытты. Отуз алты жашында СССРдин эл артисти наамына татыган.

Жаш ырчы Италиянын атактуу «Ла Скала» опералык ырчыларды даярдаган мектепте эки жыл билим алган. Болот Миңжылкыевди Барра жана Мерлини деген эки белгилүү устат жетектеп, аткаруучулук, ырчылык өнөргө тарбиялашкан.

П. Булаховдун «Гори, гори моя звезда» романсын Б. Миңжылкыевдин аткаруусунда угуп, романста берилген музыкалык образды аныктагыла.



ГОРИ, ГОРИ, МОЯ ЗВЕЗДА

Музыкасы П. Булаховдуку
Сөзү В. Чуевскийдики

Жай, салмактуу

Го-ри, го - ри мо-я звез - да, Звез-да люб - ви при-вет-на - я. Ты у ме-

ня од-на за - вет - на-я. Дру-гой не бу - дет ни ког - да. Ты у ме-

ня од-на за - вет - на-я. Дру-гой не бу - дет ни ког - да.

Б. Миңжылкыев Ш. Гуонун «Фауст» операсындагы Мефистофелдин, СССРдин Чоң театрында П. Чайковскийдин «Евгений Онегин» операсында Греминдин, Дж. Вердинин «Дон Карлос» операсында испан королу Филипптин партиясын италия тилинде, М. Мусоргскийдин «Борис Годунов» операсында Пимендин, Ж. Бизенин «Кармен» операсында Эскамилионун, Дж. Россининин «Севильский цирюльник» операсында Дон Базилионун, А. Бородиндин «Князь Игорь»



операсында Князь Игордун ж. б. ролдорду ойногон. Анын эмгеги кыргыз эли үчүн чоң сыймык! Ал өмүрүнүн акыркы жылдары Санкт-Петербург шаарында жашап, Мариин театрында эмгектенген.

СССРдин эл артисти Болот Миңжылкыевдин жетимиш беш жылдыгына арналып Санкт-Петербургдагы Мариин театрында бюсту коюлган. Бюстту белгилүү кыргыз скульптору Аскар Турусбеков жасаган.

Б. Миңжылкыевдин аткаруусунда «Семетейдин ариясын» угууда арияда берилген музыкалык образды аныктагыла. Ариянын диапозонун, мүнөзүн, темпин талдагыла.



СЕМЕТЕЙДИН АРИЯСЫ

Музыкасы В. Власов, А. Малдыбаев, В. Ференики
Либреттосу Ж. Бөкөнбаев, Ж. Турусбеков,
К. Маликовдуку

Ойлуу

Жа - а - лы - ма (эй) ал - ган - да, Жа - кып кан - ды (эй) жал - ма -
гам. Кы - жы - ры - ма (эй) тий - ген - де, Кырк чо - ро - ну
да жай - ла - гам. А - бы - ке, Кө - бөш (эй) а - га - лар,
Өз ко - лум - дан (ой) су - ла - ган.



Музыкалык сабат

Легато – үзбөй, байланыштырып ырдоо. Бир добуштан экинчи добушка тынымсыз өтүү. Ырдаганда, үйлөнмө музыкалык аспаптарда ойногондо добушту бир дем менен аткаруу, кылдуу, жаалуу тартма аспаптардын жаасын бир гана (жогору же төмөн) тартуу. Нотанын үстүнө же астына төмөндөгүдөй белги коюлат:





Эгерде легато белгиси эки окшош нотаны бириктирип турса, анда экинчи нота ойнолбой, анын созулушу биринчи нотага кошулуп саналат:



Көңүгүүнү угууда легато белгисине көңүл бургула.

ГАЛОП

Музыкасы Д. Кабалевскийдики



Чыгарманы кунт коюп угуп, легато белгисине көңүл бургула.



Диапазон – үндүн аралыгы.

Романс – музыкалык аспаптын коштоосунда аткарылуучу ар түрдүү мазмундагы лирикалуу жеке ыр.



АЙЧҮРӨК ОПЕРАСЫ

(4-көшөгө увертюра)

Музыкасы В. Власов, А. Малдыбаев,
В. Ференики

Либреттосу Ж. Бөкөнбаев, К. Маликов,
Ж. Турусбековдуку

Марш темпинде



М. Мусоргскийдин «Борис Годунов»
операсынан көрүнүш
Борис Годуновдун ролунда.



Дж. Верди «Дон Карлос»
Филипп IIнин ролунда.



1. Б. Миңжылкыевдин үнү кандай аталат?
2. Ал дүйнөгө кантип таанылган?
3. Б. Миңжылкыев кайсы опералык театрда стажировкада болгон? Ал кайсы мамлекетте?
4. Кандай опералык каармандардын образдарын жараткан?
5. Анын бюсту кайда коюлган?

Тапшырмалар

1. Б. Миңжылкыев боюнча окугула.
2. Б. Миңжылкыев боюнча Интернеттен окуп, опера көргүлө.
3. Үндөрдүн бөлүнүшүн эсиңерге сактагыла.



КАЙЫРГУЛ САРТБАЕВА

СССРдин жана Кыргыз Республикасынын эл артисти. Манас орденинин ээси, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты, опера ырчысы (сопрано) К. Сартбаева 1936-жылы Чүй областынын Кемин районунун Кара-Булак айылында туулган. Анын улуттук искусствого сиңирген эмгеги да, анын тарыхында алган орду да чоң.

Репертуарында 30дан ашуун партия бар. «Айчүрөк», «Жамийла», «Саманчынын жолу», «Кармен», «Отелло» операларында башкы партияларды аткарган. «Фауст» операсында Маргарет партиясы үчүн К. Сартбаевага Кыргыз Республиканын эл артисти наамы ыйгарылган.

Айчүрөктүн образын 200гө жакын сахнага алып чыккан. Улуттук опера жана балет театрында 60га жакын спектаклге катышып, анын аткаруусундагы элдик ырлар, Абдылас Малдыбаевден баштап Муратбек Бегалиевге чейинки композиторлордун, обончулардын 600дөн ашык ырлары кыргыз улуттук радиосунун Алтын фондуна жазылып алынган.

К. Сартбаевага атак алып келген Ж. Пуччининин «Чио-Чио-Сан» операсындагы Баттерфляйдын ролу. Токиодо өткөн «Мадам Баттерфляй» эл аралык конкурсунда ал «Дүйнөдөгү ири опера сахналарында ырдай алат» деген медаль алган. Ушул эле ролу менен СССРдин эл артисти ардактуу наамына татыктуу болгон.



«Чио-Чио-Сан» операсы

Эки көрүнүштөн турган Дж. Пуччининин операсы. Либреттосу Л. Иллика жана Д. Джакозаныкы.

Опера америкалык жазуучу Дж. Л. Лонганын «Чио-Чио-Сан» новелласынын негизинде жазылган. Дж. Пуччини операда башкы каарман Мадам Баттерфляйдын образын ачып берүүнү негизги максат кылып алган. Операда япония элинин музыкалык колоритин жаңыртууну максат кылбаса да, бир нече япониялык колориттеги музыканы пайдаланган.



ЧИО-ЧИО-САНДЫН АРИЯСЫ

(Чио-Чио-Сан операсынан)

Шашпай, жайбаракат

Дж. Пуччини

dim.



В яс-ный день же-лан-ный, Про-й-дет и на-ше го-ре. Мы у-



ви-дим вда-ли ту-ман-ной, ды-мок, вот там на мо-ре. Вот ко-рабль, весь бе-лый,



гор-до вхо-дит в га-вань. Гря-ну-ли са-лю-ты. Вот он! О, что за ра-дость!



Я не бе-гу-на встре-чу. О, нет. Я вста-ну здесь на скло-не в сто-рон-ке,



Кыргыз операларында: В. Власов, А. Малдыбаев, В. Фере «Айчүрөк» операсы – Айчүрөк, «Манас» операсы – Каныкей жана Калыйман, М. Раухвергердин «Жамийла» операсы – Жамийла, С. Осмоновдун «Сепил» операсы – Акбийке, Н. Давлесовдун «Курманбек» операсы – Айкамыштын образдарын жараткан.

Чет элдик операларда: П. Чайковскийдин «Пиковая дама» операсында – Лиза, «Евгений Онегин» операсында – Татьяна, Дж. Пуччини «Чио-Чио-Сан» операсы – Баттерфляй, А. Бородиндин «Князь Игорь» операсы – Ярославна жана башка образдарды жараткан.

Ал «театр менин экинчи үйүм, театрсыз бир күн да жашай албайм» деп баса белгилеген.

К. Сартбаеванын аткаруусунда К. Молдобасановдун «Бешик ырын» угуп, чыгармада берилген образды, мүнөздү, темпти жана ырдын диапозонун аныктагыла.



БЕШИК ЫРЫ

Жай, созулуңку

Музыкасы К. Молдобасановдуку

Сөзү А. Осмоновдуку

Эл уй-ку - да те-ре-зе-ден ай ну - ру, Бет-ке ти - йип
тат-туу кы-лат уй - ку - ну. Не бир кы - зык түш-төр бө-бөк тү - шүн - дө,
Эл - пек э - не тынч-сыз-да-нат у - ту - ру. Ук - та, бө - бөк, ук - та, бө - бөк
ук - та - чы, Ал - дей, ал - дей тат-туу уй-куң-ду буз - ба - чы.

Эл уйкуда, терезеден ай нуру
Бетке тийип таттуу кылат уйкуну.
Не бир кызык, түштөр бөбөк түшүндө,
Элпек эне тынчсызданат утуру.
Укта, бөбөк, укта, бөбөк. Уктачы
Алдей, алдей, таттуу уйкуңду бузбачы.

Бир азда эми тамтаң-тумтаң басарсың,
Ата-эненин көңүлүн бир ачарсың.
Ошент, бөбөк, ошент, күлкүң чыкса экен,
Балалыгын эстеп көбү жаш алсын.

Өскүн, бөбөк, кызыл гүлдөй өсүп жет,
Жашсың, бөбөк, сенде бирок көп милдет.



1. К. Сартбаеваны опералык аткаруучу катары эл кандай баалайт?
2. Ал кайсы улуу опера чырчыларынын жолун улантты?
3. Кандай операларда каармандардын образын жараткан?
4. Мадам Баттерфляй кайсы операнын каарманы?
5. Кыргыз операларында кимдердин образын жаратты?
6. Ырчынын аткаруусунда «Бешик ыры» кандай образды ачып берет?
7. Ырдын тексти менен обондун кайрыктары кандай таасир калтырды?
8. Чيو-Чيو-Сандын ариясы кандай образды ачып берет?



В. Власов, А. Малдыбаев,
В. Фере «Манас» операсынан
көрүнүш. Каныкей – Кайыргүл
Сартбаева



Дж. Пуччининин «Чио-Чио-Сан»
операсы. Баттерфляй – Кайыргүл
Сартбаева



А. Малдыбаев атындагы Кыргыз улуттук академиялык опера жана балет театры – кыргыз элинин маданиятынын ордосу. 1937-жылы уюштурулган



КЫРГЫЗСТАН ЖАШТАРЫ

Марш темпинде. Салтанаттуу

Музыкасы А. Малдыбаевдики

Сөзү К. Маликовдуку

Ас-ман ти-ре-ген ас-кар бел-де да, Тоо-ну жи-ре-ген
тол-гон кен-де да, Кыр-гыз-ыс-тан жаш-та-ры сак-тап на-мы-сын,
Сап сап ти-зи-лип чы-гат май-дан-га! га! га!

Асман тиреген аскар белде да,
Тоону тиреген толгон кенде да,
Кыргызстан жаштары сактап намысын,
Сап-сап тизилип чыгат майданга! 2 жолу

Ырдап барабыз жыргал таалайга,
Сонун келечек, тынчтык замана!
Достугу үчүн элдердин арнап өмүрдү,
Жаш дос, жолдоштор, алга-алгала! 2 жолу

Жансын жүрөгүң жаштык ырына!
Кошуп илебин заман нуруна.
Жаштык көркү кайратта, аттан эмгекке,
Жигит-селкилер, алга-алгала! 2 жолу



ТОКТОНАЛЫ СЕЙТАЛИЕВ



Кыргыз ССРинин жана СССРдин эл артисти, опера ырчысы (тенор) Т. Сейталиев 1937-жылы Чүй областынын Панфилов районунун Жайылма айылында туулган. Кыргыз опера жана балет театрынын студиясын, Курмангазы атындагы Казак консерваториясынын вокал бөлүмүн бүткөн. Кыргыз опера жана балет театрында хор артисти, солист болуп эмгектенген.

Т. Сейталиев кең диапазондуу үнү бар, таланттуу ырчы. Ал концерттик ырчы катары да белгилүү. Ал А. Огонбаевдин «Гүл», «Эсимде», Левашовдун «Россиянин булбулдары», орус эл ыры «Мекен», М. Абдраевдин «Жалыныңа күйгөмүн» деген классикалык романстарын чебер аткарган.

Ал ролдорду чебер аткаруу менен профессионал опералык ырчы катары кеңири таанымал. Кузнецов «Алтын кыз» музыкалуу драмасында, В. Власов, А. Малдыбаев, В. Ференин «Манас» операсында Сыргак, «Айчүрөк» операсында Күлчоро, А. Аманбаевдин «Бойдоктор» операсында Тойтуктун, М. Абдраевдин «Бороон алдында» операсында Канаттын, П. Чайковскийдин «Евгений Онегин» операсында Ленский, Дж. Вердинин «Травиата» Альфреддин, М. Абдраев менен А. Малдыбаевдын «Токтогул» операсында Токтогулдун жана башка классикалык операларда татаал партияларды мыкты аткарган.

«Токтогул» операсы

Опера улуу демократ акын жана комузчу Токтогул Сатылгановдун өмүр жолуна арналган. Карапайым эл менен бай-манаптардын бири-бирине каршы туруусу операнын негизги өзөгүн түзөт.

Авторлор операны жазууда Т. Сатылгановдун күүлөрүн, обондорун, ошондой эле орус улутундагы каармандардын образын берүүдө орус элдик ырлардын обондорун пайдаланышкан.

Операны жазган композиторлор: М. Абдраев менен А. Малдыбаев.

Либреттосун жазган акындар: Ж. Бөкөнбаев менен К. Маликов.

Башкы ролдордо: А. Мурзабаев, К. Чодронов, С. Бекмуратова, М. Махмутова, С. Токтоналиев, А. Малдыбаев жана А. Жумабаев.

А. Малдыбаев атындагы Кыргыз малекеттик академиялык опера жана балет театрында 1958-жылы коюлган.

Музыканы кунт коюп угуп, музыкалык образды ачып бергиле.
Чыгармадагы динамикалык белгилерди атагыла.



ТОКТОГУЛДУН АРИЯСЫ

Музыкасы М. Абдраев, А. Малдыбаевдики
Сөзү Ж. Бөкөнбаев, Ж. Турусбековдуку

Аябай тынчтанып

Ти-ле - гим (га-на бир) ка - был (эй) бо-лот деп, (ой) кур-ма-ны (га-на да) эл - дин, кур-ма - ны (га-на да) эл - дин бол - гон көп...

Кур-ман-сыз ба-кыт кон-бойт деп, эр жи-гит а-га чы-дайт деп, ка-ры-лар да-йым айт-чу көп. (ой) Ти-лек-ке же - тер, ти-лек-ке же - тер, шор-дуу-лар.

А - зат - тык та - ны(а) тып биз - ге, тут-кун-дар, а - зап-тан ба-шы а-ры - лар!

Музыкалык сөздүк

Концерт – атайын даярдалган музыкалык чыгарманын эл алдында аткарылышы.

«Манас» операсы

«Манас» – баатырдык патриоттук опера. Операнын негизи «Көкөтөйдүн ашы» бөлүгүнөн алынган. Негизги идея – элдин эркиндигин, көз карандысыздыгын сактап, басып алуучуларга каршы туруу. Анда кыргыз жерине кол салган кытайдын ханы Коңурбай менен Манастын кармашы баяндалат. Өзү катылган душмандын таш-талканы чыгып, Манас жеңишке жетет.

Операда Манастын образы бир нече музыкалык темалар аркылуу мүнөздөлөт. Бир темада Манастын күчү Ала-Тоонун аскасындай бекем, жалтанбас, кайраттуу экенин сыпаттап, салмактуу, терең мүнөздөгү уккулуктуу обон менен берилет. Элдик ыр-күүлөр кеңири пайдаланылган.



Операнын авторлору: композиторлор А. Малдыбаев, В. Власов, В. Фере.

Операнын либреттосун «Манас» эпосунун сюжети боюнча А. Токомбаев менен К. Маликов жазган.



Ролдордо: К. Чодронов, Т. Сейталиев, С. Кийизбаева, Х. Мухтаров ж. б. ойногон.

1946-жылы А. Малдыбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик академиялык опера жана балет театрында коюлган.

Музыканы кунт коюп угуп, музыкалык образды ачып бергиле. Чыгармадагы динамикалык белгилерди атагыла:



МАНАСТЫН ЛЕЙТМОТИВИ

Оор, салмактуу



1. Т. Сейталиев ким? Үнү кандай аталат?
2. Кыргыз опера театрында ким болуп эмгектенет?
3. Кандай классикалык операларда каармандардын образын жараткан?
4. Концерттерде кандай ырларды аткарган?
5. «Манас» операсында кимдердин ариясын ырдаган?
6. «Манас» операсынын лейтмотиви кандай сезимде аткарылат?

Тапшырмалар

1. Опералык ырчылар К. Сартбаева, Т. Сейталиев боюнча маалыматтарды окуу.
2. «Бешик ыры», музыкасы К. Молдобасановдуку угуу.
3. «Кыргызстан жаштары» музыкасы А. Малдыбаевдики жаттоо.
4. К. Сартбаева катышкан бир операны Интернеттен көргүлө.
5. «Кыргызстан жаштары» ырын точкалуу сегиздик жана он алтылык ноталарга көңүл коюп ырдагыла.
6. Т. Сейталиев аткарган чыгармаларды Интернеттен көргүлө.



ТАЛГАР ЖАКШЫЛЫКОВ

Кыргыз Республикасынын эл артиси, опера ырчысы (бас) Т. Жакшылыков 1964-жылы Казакстандын Балкаш районунун Куйган айылында туулган. Ы. Туманов атындагы Каракол музыкалык окуу жайында билим алып, андан соң А. Малдыбаев атындагы Кыргыз

улуттук академиялык опера жана балет театрында солист болуп эмгектенген. Ошол жылдары Б. Бейшеналиева атындагы искусство институтунун жеке ырдоо кафедрасында билим алган. Италиядагы опералык мектепте атактуу педагог Марьо Меланиден таалим алган. Учурда А. Малдыбаев атындагы академиялык опера жана балет театрынын башкы солисти.



Көптөгөн кыргыз, орус жана дүйнөлүк операларда башкы каармандардын образын бас партияны жараткан. Алар В. Власов, А. Малдыбаев, В. Фере «Айчүрөк» операсында Бакай менен Чыңкожонун, «Манас» операсында Коңурбайдын, П. И. Чайковскийдин «Евгений Онегин» операсында Онегиндин, «Иоланта» операсында Король Рененин, А. Бородиндин «Князь Игорунда» Кончактын, Дж. Россининин «Севилиялык чачтарачында» Дон Базилионун, В. А. Моцарттын «Фигаронун үйлөнүшү» операсында Дон Бартолонун, Ш. Гунонун «Фаустунда» Мефистофелдин, Дж. Вердинин «Аида» операсында Рамфистин, Н. Давлесовдун «Курманбек» операсында Тейитбектин жана башка көптөгөн образдарды жараткан. Эң жогорку артисттик жана вокалдык аткаруучулук чеберчиликке ээ.

Музыкалык сөздүк

Бельканто – обондуу көркөмдөп, кооздоп ырдайт. XVII кылымдын ортосунда Италияда улуттук опера өнөрүнүн жана ырчылар мектебинин өнүгүшүнөн келип чыккан. Бельканто улам жаңы эмоциялык белгилер, вокалдык кооз боёктор менен байып, башка элдердин ырчылык өнөрүнө зор таасир тийгизген.

ПЁТР ИЛЬИЧ ЧАЙКОВСКИЙ (1840–1893)

Белгилүү орус композитору, педагог, дирижёр жана музыкалык сынчысы Пётр Ильич Чайковский 1840-жылы Россиянын Воткинск шаарында туулган. П. И. Чайковскийдин музыкасы ар кандай жанрларды камтыйт: он опера, үч балет, жети симфония, 104 романс, хордук чыгармалар, кантата-лар, фортепиано үчүн миниатюралар жана циклдар.

Анын чыгармачылыгы дүйнөлүк музыканын өнүгүшүнө зор таасир тийгизген.



«Иоланта» операсы

П. И. Чайковскийдин эки көрүнүштөн турган лирикалык операсы. Либреттосун иниси М. И. Чайковский Генрих Герцтин «Король Рененин кызы» драмасынын негизинде жазган. Окуя XV кылымда Франциянын күңгөй тарабында болгон.

«Иоланта» – Петр Чайковскийдин акыркы операсы. Биринчи жолу 1892-жылы, 6-декабрда Петербургдагы Мариин театрында коюлган.

Опера лирикалык мүнөздө. Чыгармада сүйүүнүн күчү аркылуу айыккан сокур кыздын тарыхы сүрөттөлөт.



КОРОЛЬ РЕНЕНИН АРИОЗОСУ

(«Иоланта» операсынан)

Ылдамдыраак

П. И. Чайковский

Музыкальный фрагмент ариозо Король Рене. Музыка записана на басовом ключе, 4/4 такт. Под нотами приведены русские и киргизские тексты.

Что ска-жет он? Ка-кой от-вет про-из-не-сет е-го на - у - ка У-ви-дит И-о-лан - та
свет иль суж-де-на мне веч-но му - ка знать дочь мо-ю, обь я-той тьмо-ю? О бо - же,
сжаль ся на-до мно-ю! Гос-подь мой, ес-ли гре-шен я за что стра-да-ет ан-гел
чис-тый? За что по верг из-за ме - ня во тьму ты взор е-е лу чис-тый О,
дай мне ра-дост-ну - ю весть у - тешь на - деж-дой ис - це - ле - нья



Лаура – Наталья Аитова,
Король Рене – Кыргыз эл
артисти Т. Жакшылыков



Водемон – СССРдин эл
артисти Т. Сейталиев



Иоланта – Ангелика Федо-
рова



СҮЙӨЛҮ КЫРГЫЗСТАНДЫ

Жандуу, шаңдуу

Сөзү, обону Сулайман Рысбаевдики

А - та-нын кү - чүн-дөй а - сыл күч бар - бы, Э - не-нин
сү - тун-дөй ы - йык сүт бар - бы? А - та-лар, э - не-лер биз - ге кал - тыр-
ган, Ме - кен-дин жо - лун-да өч - пөс из бар - бы?! А - та-ны
сүй - гөн-дөй, Э - не-ге күй - гөн-дөй, Сү - йө-лү а - сыл журт
1. Кыр - гы-з(ы)с - тан - ды! 2. Кыр - гы-з(ы)с - тан - ды! 3. Аяктоо учун
Кыр - гы-з(ы)с - тан - ды!

Туулган жериңдей ыйык жер барбы,
Бир өскөн элиндей улуу эл барбы?
Элине, жерине дилин арнабас,
Азамат ойлогон өзүн эр барбы?!

*Кайырма: Өзүңдү сүйгөндөй,
Өзүм деп күйгөндөй,
Сүйөлү асыл журт Кыргызстанды!*

Кыялдай тез учкан учкул куш барбы,
Максаттай бипбийик тоодо уч барбы?
Кыялдар, максаттар канат күүлөткөн,
Мекенге берилген уул-кыздарбы?!

*Кайырма: Жашоону сүйгөндөй,
Жалындап күйгөндөй,
Сүйөлү асыл журт Кыргызстанды!*



КЕРИМ ТУРАПОВ



Кыргыз Республикасынын эл артисти, опера ырчысы (тенор) Керим Турапов 1959-жылы Ош областынын Кара-Суу районунун Кызыл-Суу айылында туулган.

Кыргыз академиялык опера жана балет театрынын башкы солисти. Б. Бейшеналиева атындагы кыргыз мамлекеттик искусство институтун аяктаган.

Ал кеңири диапазондуу, кооз лирикалык тенор үндүү ырчы. Анын репертуарында «Алтын фондго» жазылган дүйнөлүк классикалык вокалдык чыгармалар, элдик ырлар жана заманбап обончу, композиторлордун чыгармалары бар.



Керим Турапов аткарган партиялар: Дж. Вердинин «Травиата» операсында – Альфред, Дж. Вердинин «Риголетто» операсында – Герцог, П. И. Чайковскийдин «Евгений Онегин» операсында – Ленский, Р. Леонкаваллонун «Паяцах» операсында – Арлекин.

К. Турапов улуттук опералардын партияларын да жогорку чеберчиликте аткарган: В. Власов, А. Малдыбаев, В. Ференин «Айчүрөк» операсы Күлчоро, «Ак Мөөр» опера-дастанында – Болот.

«Туулган жерди сагынуу», «Айылга кат», «Махабат вальсы», «Элде болсо», «Курманжан», «Ош шаарым», «Жибек жолу» ж. б. бир нече обондору бар.

«Евгений Онегин»

П. И. Чайковскийдин 3 акты, 7 сүрөттөн турган «Евгений Онегин» лирикалык операсы. Либреттосун Константин Шиловский А. С. Пушкиндин «Евгений Онегин» ыр түрүндө жазылган романынын негизинде жазган.

Биринчи жолу 1879-жылы 17-мартта Москва Кичи театрында коюлган.



ЛЕНСКИЙДИН АРИЯСЫ («Евгений Онегин» операсынан)

П. И. Чайковский

Шашпай





П. И. Чайковскийдин «Евгений Онегин» операсынан көрүнүш.

Ленский – КР эл артисти Керим Турапов

Онегин – КР эл артисти Керимкул Орузбаев

Ольга – Наталья Аитова

«Туулган жерди сагынуу» деген ыр кандай сезим калтырды? Ырды кунт коюп угуп, андан алган таасирлеринди айтып бергиле.



ТУУЛГАН ЖЕРДИ САГЫНУУ

Сөзү, обону Керим Тураповдуку

Шашпай

Кы-лым-дар-дан кы-лым ка-ры - ган, Кы-я - лым-да күн-дө жа-ны - рам.

Бал жыт-тан-ган тат-туу кы-мыз - дай, Туу-ган жер-дин суу-сун са - гы - нам.

Жүр-сөм да - гы — лыс а - ра - нан, А - та - Жур-тум кет-пейт са - наа - ман.

А - кыл ай-тып, а - сыл сөз айт - ка - (а) - ан, А - та-лар-дын ке-бин са - гы -

1, 2. нам. Аа... аа... аа... аа... аа... аа... ай.

Ү - йүр-ү-йүр жыл-кы ай-да - ган, А - там кон-гон журт-ту са-гы-нам.

А - пам жап-кан нан-ды са - гы - нам. Аа... аа... аа... аа... ай.



Музыкалык сабат

Чекиттүү нота – негизги нотанын жарымын кошуп, нотанын созулушун узартат.

$$\text{дв. нота} = \text{полнота} + \text{полнота} = \text{дв. нота} \quad \text{тр. нота} = \text{полнота} + \text{полнота} = \text{тр. нота}$$

$$\text{кв. нота} = \text{полнота} + \text{полнота} = \text{кв. нота}$$

Көнүгүүнү лига белгисине жана чекиттүү нотага көңүл буруп, са-
нап ырдагыла.



ТЕЛЕФОН

Музыкасы М. Рыскулбековдуку
Сөзү К. Абдырахмановдуку

Тез, жеңил



1. К. Турапов ким? Үнү кандай аталат?
2. Кандай образдарды жаратып, партияларын аткарган?
3. «Айчүрөк» операсында кимдин образын жараткан?
4. Кандай ырлардын автору?

Тапшырмалар

1. Т. Жакшылыков жана Керим Турапов боюнча маалыматты окуу.
2. «Кыргызстан жаштары» музыкасы А. Малдыбаевдики, кайталоо.
3. «Музыка» А. Машаев, кайталоо.
4. Музыкалык сабатта берилген маалыматтарды кайталоо.
5. Интернеттен Т. Жакшылыков менен Керим Тураповдун аткаруусунда опералардан үзүндүлөрдү жана ырларды уккула.



КАМЕРАЛЫК ЫРЧЫЛАР

Камералык музыка – аткаруучулардын чакан тобу аткарган аспаптык же вокалдык чыгарма. Камералык музыка музыкалык ис-
кусствонун кеңири тараган эң негизги жанрларынын бири.

Камералык вокалдык музыканын башкы жанрлары: романс, ария, ыр, ариозо, серенада, дуэт, трио, квартет ж. б. Ал эми аспаптык камералык музыканын жанрлары: прелюдия, пьеса, фантазия, вальс, мазурка, полонез, ноктюрн, элегия ж. б.

Кыргыз музыкалык маданиятында камералык музыка ар тараптан өнүгүүдө.

Аваздык камералык музыканын аткаруучулары Т. Сейталиев, Д. Жалгасынова, А. Мырзабаев, С. Чоткараева, Э. Молдокулова ж. б.

Камералык оркестр – бир нече үйлөмө аспаптар менен кылдуу аспаптардан түзүлгөн чакан оркестр. Курамы 15–20 музыканттан турат.

Музыкалык сөздүк

Дуэт – эки аткаруучу, **трио** – үч аткаруучу, **квартет** – төрт аткаруучу, **квинтет** – беш аткаруучу.

Вальс – айлануу, жай, эки адам бийлөөчү бий.



Чүй камералык оркестри



ДАРЫЙКА ЖАЛГАСЫНОВА



Кыргыз ССРинин эл артисти, ырчы-аткаруучу (сопрано) Д. Жалгасынова 1941-жылы Талас областынын Кара-Буура районунун Чолпонбай айылында туулган.

Ал В. Власов, А. Малдыбаев, В. Ференин «Айчүрөк» операсындагы татаал образдардын бири Калыймандын, «Манас» операсындагы Канайымдын партияларын аткаруучулук жана актёрдук чеберчилик менен ачып берген. Анын «Замандаштарга эстелик» жана «Күмүш ай» аттуу ыр жыйнактары жарык көргөн.

Ырдын мүнөзүнө, темпине, ритмикалык сүрөттөлүштөргө көңүл буруп, музыкалык образды аныктагыла. Чекиттүү нотаны, реприза, лига, тыныгуу белгилерин тапкыла.



КЫРГЫЗ ЖЕРИ

Музыкасы Н. Давлесовдуку
Сөзү Ж. Садыковдуку

Шаттуу

Кыр-гыз же-ри, сү-йөм се-ни, Сү-йөм се-ни жа-ным - дай.
Түн жок се-нин тү-нү ок - шош, Таң жок се-нин та-ңың - дай.
Таш - ты жа - рып, о - бон са - лып, Туй - лап ак - са бу - ла - гың,
Жа - шыл ар - ча, гүл - дүн жы - ты, Ким-дин жаз-байт ку - ма - рын.
А - сы-лым же - рим ар - да-гым да, Ар - на-лат са - га ыр - ла-рым да.
А - сы-лым же - рим ар - да-гым да, Ар-на-лат са - га ыр - ла-рым да ээй!
Ар - на-лат са - га ыр - ла - рым да ээй!

Кыргыз жери,
Сүйөм сени,
Сүйөм сени жанымдай.
Түн жок сенин түнүңө окшош,
Таң жок сенин таңыңдай.
Ташты жарып,
Обон салып,
Туйлап аска булагың,
Жашыл арча, гүлдүн жыты
Кимдин жазбайт кумарын?
Элдин кенчи,
Байлык кенчи,

Керме тооңу, талааңы,
 Бак-даракка саймаланган
 Сүйөм кыштак, калааңы.
 Жерде жаткан
 Көпкөк асман,
 Дегим келет көлүмдү.
 Көлүм дары жашартууга,
 Жашартууга өмүрдү.
 Кыргыз жери –
 Малдын кени,
 Дандын кени бир өзүң.
 Сага арналат бүткүл менин
 Өмүр, жашоо – күрөшүм.



Д. Жалгасынова Ж. Шералиевдин «Жибек чач», «Албырып шаттык жүзүндө»,
 А. Малдыбаевдин «Кимге айтам», М. Абдраевдин «Жалыныңа күйгөнмүн»,
 К. Молдобасановдун «Ай нуру», «Көл вальсы», «Өрттөнсүн бозой жалыңга»,
 Н. Давлесовдун «Кыргыз жери», «Ысык-Көлдөн бир элес», С. Жумалиевдин «Сен
 менин жазылбаган ырларымсың», «Толкундар», «Таалайым сенде», Ж. Жалга-
 сыновдун «Фрунзем», К. Усупбаевдин «Өс, Ала-Тоо», Б. Эгинчиевдин «Алым-
 кан», К. Тагаевдин «Ысык-Көл», «Кыялдануу», «Гүлсары», «Махабат вальсы»,
 С. Баймуратовдун «Перизат» сыяктуу кыргыз обондорунан сырткары, дүйнө эл-
 деринин ырларын да жогорку чеберчиликте аткарган.



ПАРИЗАТ

Обону элдик
 Сөзү А. Токомбаевдики
 Иштеп чыккан К. Молдобасанов

Шашпай

Жү - зүң ап - пак пил - ла-нын(ой), Жи - бе - гин - дей Па - ри-зат (ой).
 Ка - ра - га - ның Соң - Көл-дүн(ой), Чү - рө - гүн - дей Па - ри-зат (ой).
 Па - ри-зат (оо - оо - ой), Па - ри-зат (ой). Чү - рө - гүн - дей Па - ри-зат (ой).
 Аа - аа - аа - аа Па - ри-зат (оо - оо - ой),
 Па - ри-зат (ой). А - ба - зын - дай Па - ри-зат (ой). Ой.



Музыкалык сабат

Динамикалык белгилер – музыкалык чыгарманы катуу же акырын аткаруу үчүн колдонулган белгилер. Грек сөзүнөн (*dynamics*) – үндүн, добуштун күчү же үндүн бийиктиги дегенди билдирет. Белгилер музыкалык чыгарманын мүнөзүнө жараша керектүү жерлерине төмөндөгү белгилер менен берилет:

Белгилениши	Италия тилинде жазылышы	Италия тилинде окулушу	Кыргызча мааниси
<i>p</i>	piano	пиано	акырын
<i>pp</i>	pianissimo	пианиссимо	абдан акырын
<i>mp</i>	mezzo piano	меццо пиано	акырындан бир аз катуураак
<i>f</i>	forte	форте	катуу, бийик
<i>ff</i>	fortissimo	фортиссимо	абдан катуу
<i>mf</i>	mezzo forte	меццо форте	анча катуу эмес

Форте (*f*) менен пиано (*p*) музыкадагы негизги динамикалык белгилер. Экөөнү кошуп окусак «фортепиано» деген музыкалык аспапты билдирет.

Көнүгүүнү динамикалык белгилер менен ырдагыла:

Форт - те ка - туу, пи - а - но а - кы - рын, му - зы - ка - да маа - ни - лүү,

Форт - те ме - нен пиа - но бир - ге, му - зы - ка - лык ас - пап бул.

И. Штраустун «Жарганат» операсынан үзүндүдө берилген динамикалык белгилерди айырмалап уккула.

Вальс темпинде, шаңдуу



Көнүгүүдөгү белгилерди атап, ырдагыла жана аспапта санап ойногула:



1. Д. Жалгасынова кандай ырчылардын катарына кирет?
2. Д. Жалгасынова кандай ырларды аткарган?
3. «Кыргыз жери» ырынын мааниси эмне жөнүндө?
4. Ыр кандай сезимдерди тартуулайт?
5. «Паризат» ыры кандай музыкалык образ ачып берет?



АРТЫК МЫРЗАБАЕВ (1930–2005)



Кыргыз ССРинин жана СССРдин эл артисти, опера ырчысы (баритон) А. Мырзабаев 1930-жылы Чүй областынын Кызыл-Аскер айылында туулган. М. Күрөңкөев атындагы музыкалык-хореографиялык окуу жайында билим алган. Анын репертуары «Князь Игордон» князь Игордун, «Иолантадан» Реберттин, «Евгений Онегинден» Онегиндин, «Фаусттан» Валентиндин, «Травиатадан» Жермондун опералык ариялары, «Ажал ордуна» музыкалык драмасынан Искендердин ариясы, П. Чайковскийдин «Бир гана билген кишинин өзү жок», Даргомыжскийдин «Сизди сүйгөм», А. Бородиндин «Алыскы Мекен жээгинде» романстары, «Дон Жуандын серенадасы» сыяктуу чыгармалардан турган. Ал Глинка, Свиридов, Шостакович жана кыргыз композиторлорунун чыгармаларын да чебер аткарган.



МЕКЕНИМ

Музыкасы А. Долуханяндыкы
Сөзү М. Лисянскийдики
Которгон С. Жусуев

Жай, салмактуу

Биз эн у - луу жер - де, Биз эн су - луу жер - де, Кут -
ман-дуу жер-де жа - шай - быз. Ал жер-ди жар-кы - ган, Ал жер-ди ан-кы - ган Биз-
дин Ме-кен деп а - тай - быз. А - сыл а-йы-лым - ды, Ар бир кө-лүн-дү да, Кыр-
ка тоо - ло - руң сү - йө - мүн. Ке - нен түз жак-тар - ды, Ак
кар-дуу ас - кан - ды, Ар - дак - тайт да - йым жү - рө - гүм.



А. Мырзабаевдин сахнага алып чыккан «Кармендеги» тореадор Эска-
мильону, «Фаусттагы» жоокер Валентинди, «Аста, секин колукту» музыкалык
комедиясындагы студент жигит Саламатты, «Дон Карлосту» айкөл Ди-Поза
менен бүкүр чал Ригалеттону, Дж. Вердинин «Травиата» операсында Жер-
мондун, «Отелло» операсындагы кара мүртөз, эки жүздүү Ягонун образдары,
«Айдар менен Айшада» Айдардын, «Ажал ордуна» Искендердин, П. И. Чай-
ковскийдин «Евгений Онегин» операсында Онегиндин ж. б. партиялары
көрүүчүлөр тарабынан жогору бааланган.



ЧОЛПОН-АТА

Музыкасы Н. Давлесовдуку
Сөзү Ж. Тынымсеитованыкы

Созулуңку

Чол - пон А - та, Чол - пон А - та, Көп күн жүр - дүк
Кө - нүл а - ча. Ө - мү рү - мө ө мүр кош тун, Бак и - чин
де сер - гип бас - са. 1. 2. 3. Ляктоо учун
Көп, көп жа - ша!



1. А. Мырзабаев деген ким? Кайдан музыкалык билим алган?
2. «Токтогул» операсында кимдин образын жараткан? Операда кайсы акындын өмүр жолу чагылдырылган?
3. Чет элдик операларда кимдердин партиясын ырдаган?
4. Токтогулдун өмүр жолу кайсы күүсүндө ачып берилген?

Тапшырмалар

1. Д. Жалгасынова жана А. Мырзабаев боюнча маалыматты окугула.
2. «Кыргыз жери» ырын Д. Жалгасынованын аткаруусунда уккула.
3. Ырларды кайталагыла.
4. Сабакта уктурулган чыгармаларды кайталап уккула.
5. Ж. Садыковдун сөзүнө жазылган «Кыргыз жери» ырынын сөзүн окугула.
6. Д. Жалгасынованын аткаруусунда ырларды Интернеттен көргүлө.
7. Өтүлгөн темаларды кайталоо.

I чейректи жыйынтыктоочу суроолор

1. Композитордук музыка деген эмне? Ал кандай өнүккөн?
2. Композитордук музыка элдик музыкадан кандайча айырмаланат?
3. К. Молдобасанов ким? Эмне үчүн аны андай атайбыз?
4. К. Молдобасанов жаңычыл композитор катары кандай чыгарма жараткан?
5. «Саманчынын жолу» балет-ораториясы кайсы учурду чагылдырат?
6. Н. Давлесов ким?
7. Н. Давлесовдун чыгармаларынын багыттары кандай?
8. Н. Давлесов кайсы операларга дирижёрлук кылган?
9. К. Сартбаева кайсы операларда кимдердин образын жараткан?
10. «Айчүрөк» операсынын каармандарынын образдарын кайсы опералык ырчылар аткарган?
11. Б. Миңжылкыевдин үнү кандай аталат?
12. Б. Миңжылкыев дүйнөгө кандайча таанылган?
13. Б. Миңжылкыев кандай опералык каармандардын образдарын жараткан?
14. К. Сартбаева аткарган «Баттерфляй» кайсы операнын каарманы?
15. Т. Сейталиев кайсы опералардан партияларды аткарган?
16. К. Турапов ким? Үнү кандай аталат?
17. Д. Жалгасынова кандай ырчылардын катарына кирет?
18. «Кыргыз жери» ырында эмне жөнүндө ырдалат, мүнөзү кандай?
19. А. Мырзабаев кандай ырчы?
20. А. Мырзабаев чет элдик операларда кимдердин образын жараткан?

Билимиңди текшер!

Жалпы чейректе өтүлгөн материалдарды кайталоо үчүн бир нече ыкмада эркин тандап алуу менен даярдангыла.

1. Опералык ырчылар, уктурулган жана ырдаган чыгармалар боюнча **кластер** түзүү.
2. **Композитор, музыка опера, аткаруучу, ыр сөздөрүнө синквейн** түзүү.
3. Тест жазуу үчүн теориялык маалыматтарды окуу.

II ЧЕЙРЕК

МУЗЫКАДАГЫ ОБРАЗ



Композиторлор балдарга арнап дайыма ар кандай тематикадагы чыгармаларды жаратышат. Ал чыгармаларда балдардын баё дүйнөсү көркөм чагылдырылып, музыка кабыл алууга уккулуктуулугу, жөнөкөйлүгү, ошол эле учурда кооздугу, бий мүнөздүүлүгү, элдик музыкага жакындыгы менен өзүнө тартып турат.

Композиторлордун балдарга арнаган музыкалык чыгармаларынын негизин элдик жомоктордун мазмуну, кооз жаратылыш сүрөттөрү, жан-жаныбарлардын мүнөздөрү, балдар оюндары түзөт.

Балдарга арналган музыкалык чыгармалардын жанрлары да ар түрдүү: ырлар, хорлор, аспаптык пьесалар, музыкалык – сценалык, балдар оркестри үчүн жазылган чыгармалар.

Балдарга арнап музыка жазган композиторлор М. И. Глинка, П. И. Чайковский, Н. А. Римский-Корсаков, В. А. Моцарт, Л. Бетховен, Ф. Шопен жана башкалар.

Кыргыз композиторлору да балдарга арнап ар кыл жанрдагы жана тематикадагы жөнөкөй ырдан тартып чоң аспаптык чыгармаларды, опера, симфония, балет музыкаларын жазып келишет.

Балдарга арнап музыкалык чыгармаларды жазган кыргыз композиторлору: К. Молдобасанов, Т. Эрматов, М. Бегалиев, Э. Жумабаев, А. Мурзабаев, Ж. Малдыбаева, К. Асанбаев, А. Жээнбай, К. Осмонов, С. Айтикеев, Б. Абдыраимов, С. Осмонов, С. Бактыгулов, Т. Чокиев, Т. Чалапинов, Р. Бейшеналиева, Б. Алишеров жана башкалар.



МУРАТБЕК БЕГАЛИЕВ

Белгилүү композитор, профессор, Кыргыз Республикасынын эл артисти М. Бегалиев 1955-жылы Нарын областынын Жумгал районунун Миң-Куш шаарчасында туулган.

Республикалык адистештирилген М. Абдраев атындагы музыкалык мектеп-интернатта труба, кларнет, фагот аспаптарында ойноону үйрөнгөн. Кыргыз мамлекеттик Б. Бейшеналиева атындагы искусство институтунда, Москва мамлекеттик П. Чайковский атындагы консерваторияда окуган.



Жазуучу Ч. Айтматов менен болгон көп жылдык чыгармачылык байланыштын натыйжасында солисттер, хор жана симфониялык оркестр үчүн «Кылым карытар бир күн» ораториясын, камералык оркестр үчүн «Ностальгия», «Ысык-Көлдү сагынуу» аттуу ж. б. чыгармаларды жазган.



М. Бегалиевдин «Бешик ыры» чыгармасында колдонулган штрихтерди атап, музыкалык образын аныктагыла.

БЕШИК ЫРЫ

М. Бегалиев

Шашпай, термеле

Музыкалык сөздүк

Сюита (улантуу) – ар кандай мазмундагы бир нече бөлүмдөн турган музыкалык чыгарма.

Соната (жаңыруу, угуу) – камералык аспаптык чыгарма.

Труба – жезден жасалган үйлөмө музыкалык аспаптар.

Фагот, кларнет – жыгачтан жасалган үйлөмө музыкалык аспаптар.

Консерватория – жогорку музыкалык окуу жайы.



ЫСЫК-КӨЛДҮ САГЫНУУ

Музыкасы М. Бегалиевдики
Сөзү Ч. Айтматовдуку

Орточо, кусалуу



Кыялымда ак куу болуп,
Учуп жүрөм көл үстүндө.
Көк асмандын мейкининде,
Балык сымал эркин сүзөм.

Байыркынын, бабалардын,
Сөзү калды көл бетинде.
Балалыгым эстен чыкпайт,
Изим калды көл четинде.

Кайырма:

*Алыс кетсем куса болуп,
Сагынам салкын төрүң.
Алтын көлүм, Ысык-Көлүм,
Сагындым мен толкун көркүң!*

Кыялымда учуп барам,
Бийик чоку кар үстүнөн.
Кылым карып, кырлар ашкан,
Кыргыз көлү чөкпөсө дейм.



М. Бегалиевдин кылдуу аспаптар үчүн «Кыргыз сюитасы», фортепиано үчүн сонатасы, «Бала кез кайрыктары» сүрөттөмөсү, симфониялык оркестр үчүн «Майрамдык увертюрасы» жана «Балалыктын кайрыктары» поэмасы, камералык оркестр үчүн «Ностальгиясы», скрипка жана фортепиано үчүн «Манас сонатасы, «Жаратуучунун гимни» ж. б. көптөгөн чыгармалары бар.

М. Бегалиев улуу композитор И. С. Бахтын талантына таазим этет.

М. Бегалиев «Каркыранын канаты», «Амидзима», «Жаңыл Мырза», «Манастын уулу Семетей» спектаклдерине жана «Ак илбирстин тукуму» («Кожожаш»), «Бороондуу бекет», «Бетме-Бет», «Саманчынын жолу» даректүү жана көркөм фильмдерине да музыка жараткан.

Балдар үчүн чыгармалары: «Бешик ыры», «Коёнек», «Ак куу», «Тентек», «Күкүк», «Көңүлдүү оюн», «Тоок канада», «Кайрык», «Уя жасап береличи» жана башка.



1993-жылы 23-июлда Кыргыз Республикасынын президентинин указы жана М. Бегалиевдин демилгеси менен **Кыргызстанда улуттук консерватория** ачылган. 1998-жылы Улуттук деген статус алган. 2013-жылы консерваторияга композитор Калый Молдобасановдун ысымы берилген.



К. Молдобасанов атындагы Кыргыз улуттук консерваториянын эмгек жамааты



М. Бегалиевдин «Көңүлдүү оюн» чыгармасынын музыкалык образын аныктап, кандай динамикалык белгилер, штрихтер колдонулганын атагыла.

КӨҢҮЛДҮҮ ОЮН

Шаттуу

М. Бегалиев





Музыкалык сабат

Стаккато – кыска, үзүп-үзүп ырдоо же ойноо, нотанын үстүнө же астына чекит белгиси коюлат:



Көнүгүүнү нотаны стаккато жана лига белгилери менен так аткаргыла. Лига менен стаккатону салыштыргыла:



Көнүгүүнү нотаны стаккато белгиси менен так аткаргыла:



КУУРЧАК БИЙИ

К. Молдобасанов



КАЛИНКА

Орус эл ыры

Жеңил, жандуу



«Янка» беларус ырын утуп, лига менен стаккатуу айырмалагыла:

ЯНКА

Беларус эл ыры

Тез, жандуу



1. М. Бегалиев музыкалык билимди кандай окуу жайлардан алган?
2. Конкурста кайсы чыгармасы менен баш байгени утуп алган?
3. М. Бегалиев кандай жанрларда музыка жазган?
4. «Көңүлдүү оюн» чыгармасынын мүнөзү кандай?
5. «Ысык-Көлдү сагынуу» ыры кимдин текстине жазылган?
6. Улуттук консерватория канчанчы жылы ачылган?

Тапшырмалар

1. «Ысык-Көлдү сагынуу» ырын жаттоо.
2. М. Бегалиев боюнча маалыматты окуу.
3. Композитор жазган музыкалык чыгармалардын жанрларына көңүл бургула.
4. М. Бегалиевдин «Ысык-Көлдү сагынуу» ырын Г. Сатылганованын аткаруусундагы видеосун Интернеттен көргүлө.



ЭСЕНГУЛ ЖУМАБАЕВ

Кыргыз Республикасынын эл артисти, композитор жана дирижёр Э. Жумабаев 1941-жылы Чүй областынын Кемин районунун Шабдан айылында туулган.

М. Күрөңкөев атындагы музыкалык окуу жайдын эл аспаптар бөлүмүндө окуган. Б. Бейшеналиева атындагы искусство институтунда композиция боюнча профессор М. Абдраевдин классында билим алган. К. Орозов атындагы эл аспаптар оркестринин башкы дирижёру жана көркөм жетекчиси болуп эмгектенген. Көптөгөн ыр-күүлөрдү оркестр үчүн иштеп чыккан. Мисалы, К. Орозовдун «Насыйкат», Ш. Шеркуловдун «Жүрөк толкуйт», «Маш камбаркан», Ы. Тумановдун «Паровоз» ж. б.



Э. Жумабаевдин «Комуз күүсү» жана «Кербен» чыгармаларында берилген музыкалык образдарды, темптерин жана мүнөздөрүн салыштыргыла. Динамикалык белгилерге жана штрихтерге көңүл бургула.

КОМУЗ КҮҮСҮ

Эсенгул Жумабаев

Тез, жеңил



Композитор «Жомоктон кийин», «Саадак какты» либреттосун, фортепиано үчүн балдарга арналган 24 пьеса, «Болбосун согуш» аттуу фильмге обон жараткан. Чыгармаларынын өзүнчө кайталангыс өзгөчөлүгү бар.



Камералык-аспаптык чыгармалары: Квинтет үчүн вариациялар, фортепиано үчүн 8 балдар пьесасы, виолончель жана фортепиано үчүн соната, поэма жана легенда.

Кинофильмдерге жазылган чыгармалары: «Эски тегирменде», «Бурма», «Энеге кайрылуу», «Жеңиш жазы», «Кымбатымсың, Ала-Тоо».

Э. Жумабаевдин «Кербен» чыгармасын угууда динамикалык белгилерге көңүл буруп, музыкалык көркөм каражаттарын салыштыргыла.



КЕРБЕН

Музыкасы Э. Жумабаевдики

Токтоо, кайгылуу

Арам Ильич Хачатурян СССРдин эл артисти, композитор, дирижёр, музыкалык ишмер, педагог.

Негизги чыгармалары: балеттери: «Гаянэ», «Спартак», спектаклдерге музыка, 3 симфония, 6 концерт жана вокалдык, хордук, аспаптык чыгармаларды жазган. «Гаянэ» балетиндеги «Кылыч менен бийлөө» музыкасы композиторго дүйнөлүк атак алып келген.



Арам Хачатурян
(1903–1978)



А. Хачатуряндын «Гаянэ» балетинен үзүндү «Кылыч менен бийлөө» чыгармасын Э. Жумабаевдин «Комуз күүсү» жана «Кербен» чыгармаларында берилген музыкалык образдарын, темптерин, мүнөздөрүн салыштыргыла. Чыгармадагы штрихтерди, музыкалык көркөм каражаттарды атагыла.

КЫЛЫЧ МЕНЕН БИЙЛӨӨ («Гаянэ» балетинен)

Арам Хачатурян

Тез

Композиция (жазуу, түзүү) – музыкалык чыгарманын түзүлүшү, бөлүктөрдүн жайгашылышы.

Вариация (өзгөрүү) – музыкалык чыгарманын өзгөрүлүп бир нече ирээт кайталанылышы.

Тремоло (tremolo – кылтылдатуу) – аспапта кылтылдатып ойноо.

Ритенута – ылдамдыкты акырындатуу.



Музыкалык сабат

Алтерациялык белгилер

Алтерация белгилери – жогорулатылган жана төмөндөтүлгөн добуштарды жазуу үчүн коюлган атайын белгилер. Алтерациялык белгилер ноталардын астына, сол жагына жазылат.

– диез, нотаны жарым тонго жогорулатат.

b – бемоль, нотаны жарым тонго төмөндөтөт.

♮ – бекар, белгини жоюу. Нотада коюлган диез же бемоль белгисин жок кылат.



Эки топто суроо-жооп менен ырдагыла.

Знак ди-ез, знак ди-ез что он оз-на - ча - ет? Э-тот знак, э-тот знак нот-ку по-вы - ша - ет.

Знак бе-моль, знак бе-моль что он оз-на - ча - ет? Э-тот знак, э - тот знак нот-ку по-ни - жа - ет.

Знак бе-кар, знак бе-кар что он оз-на - ча - ет? И ди - ез, и бе-моль, все он от-ме - ня - ет.

Көнүгүүнү көңүл коюп уккула.



Көнүгүүнү нота менен, андан соң сөзү менен ырдагыла.



1. Э. Жумабаевдин музыкалык жөндөмү кандай болгон?
2. Кесиптик музыкалык билимди кайсы окуу жайлардан алган?
3. Кайсы композитордон таалим алган?
4. Оркестрде ким болуп эмгектенген?
5. Кандай жанрларда музыка жазган?
6. «Кербен» чыгармасы кимге арналган жана чыгарманын мүнөзү кандай?
7. Диез, бемоль жана бекар бул кандай белгилер?

Тапшырмалар

1. Композитор Э. Жумабаев боюнча маалыматты оку.
2. Синквейнди толуктап жаз.
3. Музыкалык сабат боюнча терминдерди эске тут.
4. Ырларды кайталоо.
5. Альтерациялык белгилердин айырмасын айтып бер.



ЖЫЛДЫЗ МАЛДЫБАЕВА

Кыргыз кыздарынан чыккан туңгуч композитор, профессор, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер, СССР жана Кыргызстан композиторлор союзунун мүчөсү Ж. Малдыбаева 1946-жылы Бишкек шаарында туулган. Белгилүү композитор А. Малдыбаевдин кызы.

Фрунзедеги П. Шубин атындагы музыкалык мектепти, М. Күрөңкөев атындагы музыкалык-хореографиялык окуу жайын бүтүргөн. 1966-жылы У. Гажибеков атындагы Баку консерваториясында билим алган. «Ырлар», «Фортепиано үчүн пьесалар» жыйнактары, камералык сюитасы ж. б. чыгармалардын автору.



Ж. Малдыбаева өз чыгармаларында кыргыз элдик музыканын колоритин жакшы чагылдырып берген. Мисалы, «Күү» чыгармасы.



КҮҮ

Ж. Малдыбаева

Шайыр, жандуу



«Али баба жана кырк каракчы» балеттик сюитасы, «Биздин мезгил», «Арноо», «Манас келди», «Рахмат турмуш», «Бишкек», «Ысык-Көл» ж. б. лирикалык, патриоттук ырлары угуучулардын сүйүктүү чыгармаларынан болуп калган.

Ошондой эле ондогон камералык-аспаптык чыгармаларынан фортепиано үчүн 24 прелюдия, үч бөлүмдүү соната, токката, он миниатюра жана виолончель, гобой, фагот, флейта үчүн чыгармалары да бар.

«Күнөстүү арал» көркөм фильмине, «Июлда үч күн», «Менин шаарым жөнүндө повесть», «Төрт сүрөт», «Оюмдагы жомок» даректүү жана балдар үчүн фильмдерге да музыка жазган.

Музыкалык сөздүк

Гобой, флейта – жыгач үйлөмө аспаптар.

Прелюдия – аспаптык чакан пьеса.

Токката – кыска, так, ылдам мүнөздөгү аспаптык чыгарма.

Миниатюра – чакан аспаптык музыкалык чыгарма.

Аллегро – кубанычтуу, жандуу.

Ж. Малдыбаеванын №24 прелюдиясын угуп, чыгармада колдонулган динамикалык белгилерге, обондун өнүгүшүнө, чыгарманын мүнөзүнө, темпине көңүл бургула.



ПРЕЛЮДИЯ №24

Музыкасы Ж. Малдыбаеваныкы

Мелүүн



ТУУЛГАН АЙЫЛЫМ

Сөзү, музыкасы И. Жунусовдуку

Орточо, кусалуу

Эс-тесем да-йым ө-зүң-дү, Суз ба-сат ша-йыр кө-ңүл-дү.

Са-гы-нып са-га ке-ле-мин, А-йы-лым ал-тын бе-ши-

гим. Ту-ул-ган а-йы-лым, Ба-ла-лык ча-гым.



Бараарым менен өзүңө,
Кериле басам көчөңдө.
Досторум мени күткөнсүйт.
Сагыныч турат жүзүндө.

*Кайырма: Туулган айылым,
Сагынып келдим.
Алыстап сенден,
Баркыңды сездим.*



1. Ж. Малдыбаева кайдан музыкалык билим алган?
2. Балдарга арналган кандай чыгармалары бар?
3. Камералык аспаптык чыгармалары кандай аталат?
4. «Күү» жана «№ 24 прелюдия» чыгармасында кандай динамикалык белгилер колдонулган?
5. Композитордун чыгармаларынын аталышы кандай?

Тапшырмалар

1. Ж. Малдыбаева боюнча маалыматты окугула.
2. Ж. Малдыбаеванын «Күү» жана «№ 24 прелюдиясын» талда. Колдонулган музыкалык көркөм каражаттарга көңүл бургула.
3. Музыкалык сөздүктү эстеп калгыла.
4. «Туулган айлым» И. Жунусовдун ырын жаттагыла.



АКИМЖАН ЖЭЭНБАЙ

Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер, композитор А. Жээнбай 1946-жылы туулган.

М. Күрөңкеев атындагы музыкалык окуу жайдын теория-композиция бөлүмүн бүтүп, андан соң Б. Бейшеналиева атындагы искусство институтунун композиция бөлүмүндө окуп, композитор А. Жаныбековдон таалим алган.

Композитордун чыгармаларынын фольклор менен тыгыз байланышы анын аспаптык күүлөрүндө, фортепиано үчүн сюитасында жана «үч кербез» фортепианолук түрмөгүндө таасын байкалат.

А. Жээнбайдын «Чоң атамдын жомогу» чыгармасын угуп, чыгарманын мүнөзүнө, темпине, музыканын көркөм каражаттарына көңүл бургула.



ЧОҢ АТАМДЫН ЖОМОГУ

Музыкасы А. Жээнбайдыкы

Тез, жеңил



А. Жээнбай чыгармаларын көбүнчө кыргыз музыкасынын байыркы фольклорундагы салттуу стилге таянып, өнүктүрүп, профессионалдык деңгээлге жеткирет. Анын музыкасында элдик кошоктордун, лирикалык-турмуштук ырлардын кайрыктары угулуп турат.

Композитордун «Балалык жөнүндө эскерүү» симфониялык оркестр үчүн жазган пьесасы, «Уркуя», «Аталар» сыяктуу симфониялык поэмалары бар.

Фортепиано, виолончель үчүн сюита, баллада, квинтеттер, кылдуу аспаптар квинтети жана жыгач үйлөмө аспаптар квинтети үчүн күүлөрдү жазган.

Ошондой эле «Согуш деген эмне?», «Эстелик сүйлөйт», «Аталар», «Мекенди сүй», «Достук вальсы», «Каргыш сага, согуш!» хордук чы-

гармалары, «Эне жөнүндө баллада», «Достук вальсы», «Арсланбаб», «Сүйкүмдүү жылмаюу», «Эне», «Нан-бакыт», «Түштүккө чакырам», «Эне жана эстелик», «Жеңиш майрамы», «Апама» «Ай кең мекен, кең мекен» аттуу ырлары бар.

А. Жээнбайдын «Ай кең мекен, кең мекен» ырындагы штрихтерге көңүл буруп, ар бир үндү айырмалап уккула. Ырдын сөзүн окуп, музыкасы жана музыкалык образды аныктагыла.



АЙ КЕҢ МЕКЕН, КЕҢ МЕКЕН

Музыкасы А. Жээнбайдыкы
Сөзү Р. Рыскуловдуку

Орточо

Тур-муш ө - зү у - шундай, Ал - га жүр-гүч не - ме(э) кен. Ал - печ-те-ген

ди - ли-биз, Ай - ла-на - йын кең Ме - кен. Ай - ла-на - йын кең Мекен.

Ай кең ме-кен, кең ме - кен, Ай - ла-на - йын кең ме - кен! Ай кең ме-кен,

кең мекен, Ай кең мекен, кең ме - кен, Ай - ла-на-йын кең ме - кен!

Ай - ла - на - йын кең ме - кен!



1. А. Жээнбайдын чыгармачылыгы кандай багыттарды камтыйт?
2. А. Жээнбай кайдан музыкалык билим алган?
3. Анын музыкасынан кандай кайрыктар угулуп турат?
4. Хордук чыгармаларынын тематикасы кандай?
5. «Чоң атамдын жомогу» чыгармасында кандай көркөм каражаттар колдонулган?

Тапшырмалар

1. «Туулган жер» И. Жунусовдуку жаттагыла.
2. А. Жээнбай боюнча маалыматты окугула.
3. Жалпы ырларды кайталагыла.
4. Билем, билдим, билгим келет таблицасын жалпы өтүлгөн компози-торлор боюнча толтургула.
5. Жаңы жылга байланыштуу ырларды даярдап келгиле (эркин темада).



СТАЛБЕК БАКТЫГУЛОВ

Белгилүү композитор, Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер С. Бактыгулов 1954-жылы Чүй областынын Чүй районунун Кегети айылында туулган.

С. Бактыгулов Б. Бейшеналиева атындагы Кыргыз мамлекеттик искусство институтунун композиция бөлүмүндө профессор Мукаш Абдраевден жана Таштан Эрматовдон билим алган.



Композитор № 1, № 2, № 3, № 4 симфониялары, «Жаңыл Мырза» симфониялык поэма, «Түбөлүк оттун жанында» симфониялык поэма, «Эскерүү» симфониялык поэма, «Вальс» № 1, «Лирикалык вальс» № 2, «Өмүр – көз ирмем» баллада, «Вальс» № 3, «Симфониялык оркестр үчүн» 4 пьеса жазган.

С. Бактыгуловдун «Эскерме вальс» жана «Симфониялык поэма» чыгармаларын угуп, аларда берилген музыкалык образдарды аныктагыла. Бул эки чыгармадагы музыкалык көркөм каражаттарды, темпти жана мүнөздөрүн салыштыргыла.



ЭСКЕРМЕ ВАЛЬСЫ

С. Бактыгулов

Вальс темпинде





СИМФОНИЯЛЫК ПОЭМА

Музыкасы С. Бактыгуловдуку

Орточо, созулуңку



С. Бактыгулов симфониялык, камералык-аспаптык чыгармалардын, кино жана драмалык спектаклдердин музыкаларынын, ырлардын жана хорлордун, адабий чыгармалардын автору. «Чиркин өмүр» телесериалдын музыкасынын автору жана аткаруучусу.

Симфония деген эмне?

Симфония сонаталык формада симфониялык оркестр үчүн жазылган чоң музыкалык чыгарма. Симфония деген сөз «үндөшүү» дегенди түшүндүрөт.

Симфониялык чыгарма төрт бөлүмдөн турат: биринчи бөлүм – тез, экинчиси – жайыраак, үчүнчүсү – жандуу – тамаша же бий, төртүнчүсү – финал – тез, шаңдуу мүнөздө.



АСКАР ТҮЛЕЕВ (1920–1963)



Кыргыз профессионалдык музыкасында **биринчи симфонист** Аскар Түлеев 1920-жылы Бишкек шаарында туулган. Ал М. Күрөңкөев атындагы музыкалык окуу жайынан, И. П. Чайковский атындагы консерваториянын композиция бөлүмүнөн билим алган.

1961-жылы ал 4 бөлүмдөн турган **биринчи симфониясын**, 1963-жылы «Атай» деген симфониясын жараткан. «Атайдын» негизги өзөгүн кыргыз

элинин атактуу комузчусу А. Огонбаевдин күүлөрү жана обондору түзөт. Симфониялык жанрдагы чыгармаларына «Майрамдык увертюра», «Тянь-Шандын майрамы» аттуу рапсодиясы, «Баатырдык поэмасы» кирет.



БИРИНЧИ СИМФОНИЯ (үзүндү)

А. Түлеев

Жандуу



1. М. Күрөңкөев атындагы окуу жайда кайсы аспапта ойноону үйрөнгөн?
2. Бул окуу жайдан кимден композиция боюнча сабак алган?
3. Кандай симфониялык чыгармаларды жараткан?
4. Кайсы телесериалдын музыкасын жазган?
5. Симфония деген эмне?
6. Биринчи кыргыз симфонисти ким?

Тапшырмалар

1. С. Бактыгулов жөнүндө окуп келүү.
2. Ырларды жаттоо, кайталоо.
3. Каникул учурунда 1–2-чейреkte өтүлгөн материалды кайталоо.

II чейректи жыйынтыктоочу суроолор

1. М. Бегалиев музыкалык билимди кандай окуу жайлардан алган?
2. М. Бегалиев кандай жанрларда музыка жазган?
3. М. Бегалиевдин «Көңүлдүү оюн» чыгармасынын мүнөзү кандай?
4. «Ысык-Көлдү сагынуу» ыры кимдин текстине жазылган?
5. Улуттук консерватория канчанчы жылы ачылган?
6. Консерватория кайсы композитордун атын алып жүрөт?
7. Стаккато деген сөз эмнени түшүндүрөт?
8. Э. Жумабаевдын «Кербен» чыгармасы кимдерге арналган жана чыгарманын мүнөзү кандай?
9. Э. Жумабаев кандай жанрларда музыка жазган?
10. Диез, бемоль жана бекар нотаны эмне кылат?
11. Ж. Малдыбаева кайдан музыкалык билим алган?
12. Ж. Малдыбаеванын балдарга арналган кандай чыгармалары бар?
13. Ж. Малдыбаеванын «№24 прелюдиясында» кандай динамикалык белгилер колдонулган?
14. А. Жээнбаевдин чыгармачылыгы кандай багыттарды камтыйт?
15. А. Жээнбаевдин аспаптык камералык чыгармаларын атап өт?
16. А. Жээнбаевдин хордук чыгармаларынын тематикасы кандай?
17. С. Бактыгуловдун симфониялык жанрга кызыгуусун ким деген композитор ойготкон?
18. С. Бактыгулов кандай симфониялык чыгармаларды жараткан?
19. А. Түлеевдин кандай симфониялык чыгармалары бар?

Билимиңди текшер!

I жана II чейректе өтүлгөн материалдарды кайталоо үчүн бир нече ыкмада эркин тандап алуу менен даярдангыла:

1. Композиторлор, уктурулган жана аткарылган чыгармалар боюнча **кластер түзүү**.
2. Музыка, композитор, симфония, бий, күү сөздөрүнө **синквейн түзүү**.
3. Тест жазуу үчүн теориялык маалыматтарды окуу.

III ЧЕЙРЕК

МУЗЫКАДАГЫ ДРАМАТУРГИЯ



Драматургия – «драма» сөзүнөн келип чыккан.

Музыкалык драматургия – грек сөзүнөн (*drama*) – кыймыл-аракет дегенди билдирет. Музыкалык драматургия 16–17-кылымдарда операнын алгачкы аталышы болсо, кийинчерээк музыкага өзгөчө басым жасалган сахна чыгармалары музыкалык драматургия деп атала баштаган.

Музыкалык драматургия – драмалык чыгарманын мазмунун, оюн, идеясын, эстетикасын (опера, балет, оперетта) чагылдырат. Музыкалык драматургияны чагылдыруунун ыкмалары дайыма өзгөрүлүп, өсүп-өнүгүп турат. Музыкалык драматургия чыгарманы мүнөздөөдө адамдардын ойлонуусун, кайгыруусун, тынчсыздануусун, каршы туруусун, кубануусун жалпылап берүү үчүн колдонулат.

Музыкалык чыгармалардагы ой-сезим, түйүндүү учур, өнүгүү, жеткен чек, чечилиш учур чыгарманын драматургиясын ачып берет.

Мисалы, опералык чыгарма баш каармандардын мүнөзүн, операнын башкы идеясын чагылдарган увертюра менен ачылат. Негизги музыкалык драматургия увертюрада камтылат.

Музыканы өнүктүрүп, уламдан-улам музыканын идеясын, образын, драматургиясын ачып берип турган нерсе кайталоо деп аталат. Кайталоо обончулардын чыгармачылыгында кеңири колдонулуп, окшош обон ар бир куплетте кайталанса да музыкалык чыгарманын драматургиясын андан да тереңдетип ачып берүүгө жол ачат.



ОБОНЧУ-КОМПОЗИТОР ЖАНА АТКАРУУЧУЛАР

Композитор – атайын музыкалык билими бар, музыка жаратуучу адис. Композиторлор опера, симфония, балет сыяктуу көлөмдүү чыгармаларды жаратат. Ар түрдүү музыкалык аспаптар менен бирге чоң оркестрлер үчүн да музыкалык чыгармаларды жазып, аларды нотага түшүрүп, клавиш, партитураларды жаза алышат.

Обон – бир үндө жазылган, музыкалык ойду берген, бийиктигинин, созулушунун, күчүнүн белгилүү бир байланышы менен биригишкен үндөрдүн ачык жана даана кезектеши. Обонду аспаптын, оркестрдин коштоосунда же аспаптын коштоосу жок аткарылат да болот.

Обончу – көркөм негизде ыр-обондуу кайрыктарды жараткан чыгармачыл адам. Обончулар табиятынан таланттуу болушат. Кыргыз обончуларынын обондору элдин жүрөгүнөн орун алып, элдик жана классикалык аспаптардын коштоосунда аткарылып келет.

Ырчылык өнөрдө элдик ырчы-аткаруучулар жана обончулар маанилүү орунду ээлейт. Мисалы, элдик «Секетбай» жана «Күйгөн» ырларынын көрүнүктүү аткаруучулары Б. Жакыпбеков, Т. Сатылганов, Ш. Термечиков, А. Огонбаев, М. Баетов эсептелет. Булардан кийинки обончу-аткаруучулар Б. Эгинчиев, А. Темиров, А. Бердибаевдер ар кандай тематикадагы обондорду жаратышкан. Бул обончулардын чыгармачылыгында лирикалык ырлар басымдуу орунду ээлейт. XX кылымдын 50–60-жылдарындагы таланттуу обончу-аткаруучулар: Ж. Шералиев, К. Жакшылыков, Т. Турдалиев, А. Айталиев, Ж. Чоробаев, С. Мамбетбаев, О. Асанов ж. б.

Жаңы муундагы, билимдүү обончу-аткаруучулар Р. Абдыкадыров, К. Тагаев, А. Атабаев, У. Сыдыков, Б. Жандаров, М. Алмакунов, К. Досмамбетовалар болсо, обончу-аткаруучулардын жолун улай Т. Казаков, А. Керимбаев, М. Рыскулбеков, М. Акматов, Т. Эшпаев, С. Жумалиев, К. Эралиева, А. Бөдөшев, И. Жунусов, И. Аманбаев, К. Артыков, К. Букалаев, Т. Нурматов, Ч. Сатаев, Т. Чокиев, А. Бедияров, А. Жайнаковдор кыргыз музыкалык маданиятынын өсүшүнө өз салымдарын кошуп, ар кандай тематикадагы обондорун жаратып келишет.



Т. Сатылганов атындагы Кыргыз улуттук филармониясы.
1936-жылы уюштурулуп, 1940-жылы Токтогул Сатылгановдун ысмы берилген.



ЖУМАМУДҮН ШЕРАЛИЕВ (1915–1994)

Кыргыз Республикасынын эл артисти, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын ээси Ж. Шералиев 1915-жылы Нарын областынын Ат-Башы районунун Туяк-Богошту айылында туулган. Улуттук обончулук өнөрдүн көч башындагы залкар обончу, кыргыз элинин улуттук сыймыгы, кыргыз обонун пири!



600дөн ашык обон жаратып, көпчүлүгү эл оозунда айтылып калган. «Жибек чач», «Түшүмдө», «Нарын вальсы», «Укчу эркем», «Кыштак четинде», «Жашообуз болсун көктөмдөй», «Сүйгөн жарга», «Сүйүү ыры», «Укчу эркем», «Ойло сен», «Карындаш», «Жигитке», «Ырдалды», «Кыргыз жайлоосу», «Ай кайыңдар», «Эстей берем», «Анда сен», «Албырып шаттык жүзүндө», «Чекмурат» ж. б. ырлары кыргыз элинин жүрөгүнөн орун алган. Балдарга арналган ырлары «Ушундай бол», «Мен эркеси замандын», «Бешик ыры», «Гүлдөтөбүз заманды» аттуу ырлары кеңири белгилүү. Көпчүлүк ырларынын сөзүн өзү жазган.

Эң алгач «Эсен бол», «Созулма» аттуу ырларын ырдап, нотага түшүргөн.

1939-жылы М. Күрөңкеев, К. Орозов, Ы. Туманов, Ж. Шералиевдер алгачкылардан болуп Кыргызстан композиторлор союзун түптөгөн.

Ж. Шералиевдин «Жаштар ай», «Ырлар», «Тандалма ырлар», «Картайтпайт менин ырларым», «Ырдап кой» деген обондуу ыр жыйнактары бар.



КЫРГЫЗ ЖАЙЛООСУ

Созолонто, эркин

Музыкасы, сөзү Ж. Шералиевдики

Эй, Сал-кы-ны та-за тө-рүн - дү, Чал-кы-ган Ча-тыр кө - лүң-
дү. Кай-та-лап ба-рып көп кө-рүп, (а), Кар-тайт-кым кел-бейт ө - мур -
дү, Ээ - ээ ээ эй. Кай-та-лап ба-рып көп кө -
рүп, (а), көп кө - рүп, Кар - тайт - кым кел - бейт ө - мур - дү,



Музыкалык сабат

Өлчөмдөр

Музыкада өлчөмдүн жөнөкөй жана татаал түрлөрү болот. Музыкалык чыгармаларда, обон-күүлөрдө да жөнөкөй жана татаал өлчөмдөр колдонулат. Чыгарманын өлчөмү ачкычтан кийин жазылат. Ар бир өлчөмдүн биринчи үлүшү күчтүү үлүш.

Негизги өлчөмдөр:

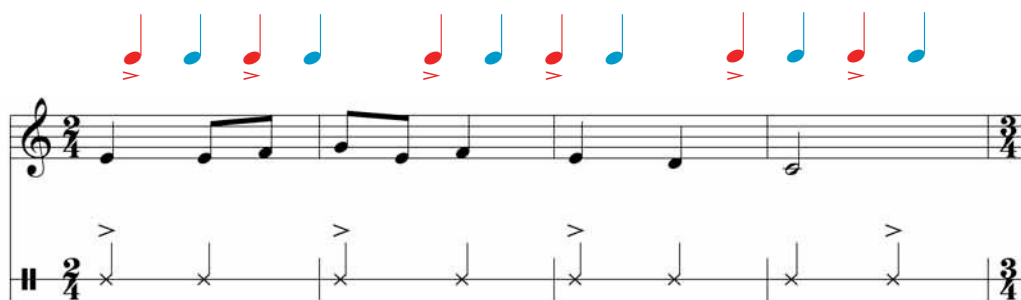
Нотанын астына же үстүнө коюлган акцент (басым) белгиси күчтүү үлүштү көрсөтүп турат. Нота менен күчтүү үлүштү баса белгилеп ырдагыла.



Жөнөкөй өлчөм $\frac{2}{4}$

Бир күчтүү үлүшкө ээ өлчөм жөнөкөй өлчөм болот. $\frac{2}{4}$ өлчөмдө күчтүү үлүш бир күчсүз үлүштөн кийин кайталанат. Жөнөкөй өлчөмдөр жөнөкөй тактылардан түзүлөт. Кызыл менен күчтүү үлүш, ал эми көк менен күчсүз үлүш белгиленет.

Ритмикалык сүрөттөлүштү кол чабуу менен аткаргыла.



Нота менен санап, күчтүү үлүштү белгилеп ырдагыла.



К. Тагаевдин «Ырдайбыз» ырынын ыргактык сүрөттөлүштөрүн так аткарып, күчтүү үлүштү белгилеп ырдагыла.

ЫРДАЙБЫЗ

Музыкасы К. Тагаевдики
Сөзү М. Алиевдики

Көңүлдүү

Та - ты - на - кай дем а - лып, Тал - чы - бык - ты кый - бай - ыз. Таа - сир бер - ген
ө - мур - гө, Та - бий - гат - ты сый - лай - ыз, Та - бий - гат - ты сый - лай - ыз.

А. Малдыбаевдин «Гүлдөй берсин, Мекеним» ырынын ыргактык сүрөттөлүштөрүн так аткарып ырдагыла.

ГҮЛДӨЙ БЕРСИН МЕКЕНИМ

Музыкасы А. Малдыбаевдики
Сөзү М. Кыдышевдики

Ылдамдыраак

Э - нем ме - нин Ме - ке - ним, Сы - йы - на - мын мен са - га.
Э - сүп, ө - нүп кө - нү - гөм (да), Ы - сы - ы - на, суу - гу - на.

А. Темировдун «Беш ыргай» чыгармасын штрихтерге көңүл буруп, саноо менен биринчи жай, андан соң ылдам уккула.

БЕШ ЫРГАЙ

Музыкасы А. Темировдуку
Иштеп чыккан П. Шубин

Орточо, көңүлдүү

Э - нем ме - нин Ме - ке - ним, Сы - йы - на - мын мен са - га.
Э - сүп, ө - нүп кө - нү - гөм (да), Ы - сы - ы - на, суу - гу - на.



ЖЫЛКЫЧЫНЫН ЫРЫ

Музыкасы Ж. Шералиевдики

Сөзү Ж. Таштемировдуку

Созолонто

Кун - дуз-дай на - зик жи - бек жал, Куш - тан-тат жыл - кы а - сыл
мал. Жыл - га - ны шаң - га кел - ти - рип, Жыл - кы - чы ыр - дайт
ку - лак сал. Жыл - га - ны шаң - га кел - ти -
рип, Жыл - кы - чы ыр - дайт (эй) ку - лак сал.

Тулаң чөп оттоп тойбогон.
Тунук шар сууну бойлогон.
Кубанам шаңдуу мал айдап,
Куландай сергип ойногон.

Кундуздай жүнү жетилип,
Куландай ташка секрип.
Тобурчак болсо мингеним,
Толкуймын көңүл чечилип.

Музыкалык сөздүк

Оперетта (чакан опера) – оркестрдин коштоосу менен аткарылган театралдык комедиялык музыкалык чыгарма.

Клавир – комедиялык музыкалык чыгармаларды фортепианодо аткаруу үчүн нотага түшүрүү.

Партитура (бөлүү, бөлүштүрүү) – музыкалык чыгарманын оркестр, хор, камералык ансамбль ж. б. үчүн жазылган көп үндүү чыгарманын бардык партияларынын нотага түшүрүлүшү.



1. Музыканын оюн, идеясын, эстетикасын билдирген драматургия кандай аталат?
2. Композитор менен обончу бири-биринен кандайча айырмаланат?
3. «Обончу» деген ким?
4. Кыргыз обончуларынан кимдерди билесиңер?
5. Ж. Шералиев кандай таланттын ээси?

6. Ж. Шералиев кандай ырларды жараткан?
7. Өлчөм деген эмне, ал кандай белгиленет?

Тапшырмалар

1. Обончу жана композитордук айырманы баалап окугула.
2. Ж. Шералиев боюнча маалыматка көңүл бургула.
3. «Жылкычынын ыры» жана «Кыргыз жайлоосу» ырларын талдагыла.
4. Музыкалык сабатка көңүл бургула.



РЫСБАЙ АБДЫКАДЫРОВ (1941–1994)

Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген артисти, белгилүү обончу жана ырчы Р. Абдыкадыров 1941-жылы Ош областынын Кара-Кулжа районунун Кара-Булак айылында туулган. Ал 20-кылымдагы кыргыздын залкар обончусу жана ырчысы.

Кыргыз музыка дүйнөсүндө өзүнүн өзгөчө обондору, ырларды жараткан талант. Анын обондору өзгөчө, диапазондору кең, гармониялык түзүлүшү кызыктуу.

Кыргыз музыка дүйнөсүндө чоң из калтырган атактуу обончу, аткаруучу Рыспай Абдыкадыровдун «Сагындым туулган жер сени», «Ой бото көз», «Ак кайың» «Алмашым», «Түгөйүм», «Сагынуу», «Издейм сени», «Алтынчы күнү кечинде», «Жүрөктү кетпе жаралап» деген ырлары кыргыз эли жакшы көрүп ырдаган ырлар. Обончу 200дөн ашык обон жараткан.

Ырлары ар кандай аспаптар үчүн кайрадан иштелип чыгып, чет элдик музыка сүйүүчүлөр да жакшы көрүп аткарган жана уккан чыгармалар болуп саналат.

Анын «Ырларым менин тагдырым» аттуу ырлар жыйнагы жарык көргөн. Анын өмүрү жана чыгармачылыгына арналып, кыргыз, орус, англис, түрк тилдеринде алты томдон турган жыйнагы жарыкка чыккан. Ош областтык филармониясына Рыспай Абдыкадыровдун ысымы берилген.



Аkkордеон – оң жактагы баскычтары фортепиано же орган тибинде, сол жагында даяр аккорддору түзүлгөн музыкалык аспап.





Р. Абдыкадыровдун эстелиги. Ош шаары.



ӨСКӨН ЖЕР

Музыкасы Р. Абдыкадыровдуку
Сөзү С. Дүйшөналиевдики

Жай, муңайынкы

Тар - ты лып көз - гө э - ле - сиң, Жан - га күч ку - бат
бе - ре - сиң. Кин - дик кан там - ган өс - көн жер, Э - кин - чи
ма - га э - не - сиң. Кин - дик кан там - ган өс - көн жер,
Э - кин - чи ма - га э - не - сиң. э - не - сиң.

Өз энем берсе ак сүтүн,
Жер энем берди алп күчүн.
Торолуп алып өзүңдөн,
Баратам алга бакты үчүн.

Арзыбайт сага билесиң,
Көөдөндө соккон жүрөгүм.
Албасаң дагы сага арнап,
Сендик деп аны жүрөмүн.

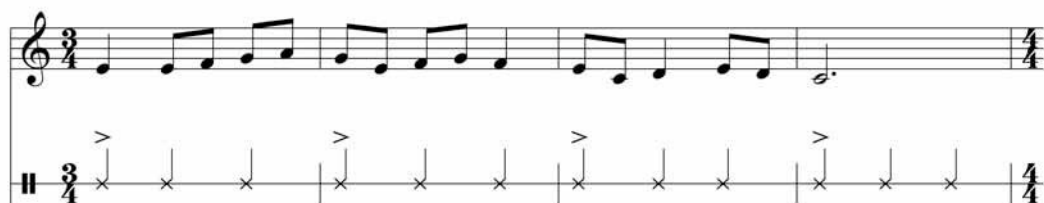
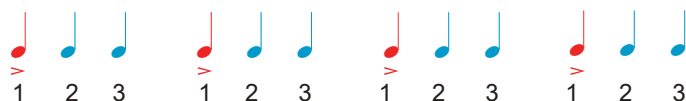


Музыкалык сабат

Жөнөкөй өлчөм $\frac{3}{4}$

$\frac{3}{4}$ өлчөм бир күчтүү жана эки күчсүз үлүшкө ээ. Андыктан ал *жөнөкөй өлчөм* деп аталат. Кызыл менен күчтүү үлүш, ал эми көк менен күчсүз үлүштөр белгиленет.

Ыргактык сүрөттөлүштү кол чабуу менен аткаргыла.



Көнүгүүнү нота менен санап, күчтүү үлүштү белгилеп ырдагыла:



Көнүгүүдөгү пунктирдик ритмди так санап, күчтүү үлүштү белгилеп ырдагыла:



«Жай түнү» обонунун ноталарын атап ырдагыла. $\frac{3}{4}$ өлчөмүнүн маанисин айтып бергиле.

ЖАЙ ТҮНҮ

Созо, шашпай



К. Букалаевдин «Байчечекей» ырындагы өлчөмдөрдү атап, ар бир өлчөмдү так санап, күчтүү үлүштү белгилеп ырдагыла.

БАЙЧЕЧЕКЕЙ

Музыкасы К. Букалаевдики

Сөзү М. Жангазиевдики

Көңүлдүү



Бул ырдын аталышын таап, темпин, мүнөзүн аныктап, биринчи нота менен, андан кийин сөзү менен ырдагыла.



«Вальсты» угуу аркылуу вальс бийинин санагын үйрөнгүлө. Ыр-гактык кыймылдарды жасагыла.

ВАЛЬС

(«Алтын кыз» музыкалуу драмасынан)

Музыкасы В. Власов, А. Малдыбаев, В. Ференики

Вальс темпинде



Р. Абдыкадыровдун «Сагындым туулган жер сени» ырын угууда, ырдын сөзүнө маани берип, ырдагы музыкалык драматургияны аныктагыла. Ырда колдонулган музыкалык көркөм каражаттарды атап бергиле.



САГЫНДЫМ ТУУЛГАН ЖЕР СЕНИ

Музыкасы Р. Абдыкадыровдуку
Сөзү Б. Алыбаевдики

Шашпай, кусалуу

У - ба - йым тар - тып а - лыс - та, У - ну - туп
бар - дык нер - се - ни. Са - роо - ру бо - луп ан - сыз
да, Са - гын - дым туу - ган жер се - ни.
Са - роо - ру бо - луп ан - сыз да (ай),
Са - гын - дым туу - ган жер се - ни.

Канатым болсо азыр мен,
Калкылдап учуп жетсем дейм.
Калдайган сары талаанда,
Карлыгач болуп кетсем дейм

Ээрчитип дайым бийикке,
Элесиң чыкпайт эсимден.
Сел жүрүп дайым денеде,
Сезимди бийлеп келесиң.

Уктасам кирет түшүмө,
Аргымак чапкан талаалар.
Тыйылбай такыр кусалык,
Тынчыбай койду санаалар.



1. Р. Абдыкадыров кандай таланттардын ээси?
2. Анын ырларынын диапазону, гармониялык түзүлүшү кандай?
3. Р. Абдыкадыровдун ырларын атап өткүлө?

4. Кандай ыр жыйнактары жарык көргөн?
5. «Өскөн жер» ыры кандай таасир калтырды, айтып бергиле.
6. «Сагындым туулган жер сени» ырын угуу кандай таасир берди?
7. Бул эки ырда кандай музыкалык көркөм каражаттар пайдаланылган?



ТҮГӨЛБАЙ КАЗАКОВ



Белгилүү обончу, аткаруучу, композитор, акын, Кыргыз Республикасынын эл артисти, Кыргызстан жазуучулар союзунун мүчөсү Т. Казаков 1951-жылы Талас областынын Талас районунун Көпүрө-Базар айылында туулган. Б. Бейшеналиева атындагы Кыргыз мамлекеттик искусство институтун бүткөн.

Чебер аткаруучу катары да таанымал. Көптөгөн обондордун автору. «Алтын балалык», «Жамгыр», «Сырдуу көл», «Жолдор», «Элегия», «Коштошуу», «Сүйүү жазы», «Кечки эскерүү», «Күйдүргү», «Шумкар» ж. б. ырларга, ошондой эле «Түркүн тагдырлар», «Терек канча жыл жашайт», «Махабат дастаны», «Кайран эл» толук метраждуу көркөм тасмаларга, 30га жакын даректүү фильмдерге, спектаклдерге музыка жазган. К. Орозовдун «Насыйкат», Д. Нурпеисованын «Асем коңыр» аттуу күүлөрүн ырга салып, ыр менен аткарган. «Биринчи кар» поэтикалык, «Ырлар» аттуу обондуу жыйнактардын автору.



Ырды ырдап, анда берилген драматургияны аныктагыла.

ЭСТЕЛИК

Музыкасы Т. Казаковдуку
Сөзү Т. Мамаевдики

Жай, ойлуу

Бул турмуш-ка а-та-лар-дан кеч ке-лип, Тээ ба-тыш-тан со-гуш о-тун
кеч - пе - дик. А а-та-лар тө - рөз-ле-лек биз ү - чүн, Ка - ла бер - ди
танк ал - дын - да, ка - ла бер - ди танк ал - дын да теп - се - лип. А а-та-лар
тө - рөз-ле-лек биз ү - чүн, Ка - ла бер - ди танк ал - дын - да, теп - се - лип.



КАМЕРТОН

Норвег эл ыры
Сөзү Я. Серпиндики

Тез, бий мүнөздө

Дал вер - ный тон наш ка - мер - тон. При - го - то - ви - лись, дру - зья. На - чи -
на - ем петь ка - нон. Дал вер - ный тон наш ка - мер - тон. На - чи - на - ем с/но - ты "до" петь ка -
нон: до, до, до, ля, до, ля, соль, ля, си, си, си, ля, соль, фа, соль, ля, ля, ля, соль, фа, до.
До, ля, до, до, ля, соль, ля, си, си, си, ля, соль, ля, соль, фа.

Пусть будет спет еще куплет,
Льются звонко голоса.
Не забыл из нас никто.
Наш дружный хор,
Веселый хор.



Кайырма:

Чыгарманы угуп мазмунун айтып бергиле. Колдонулган музыкалык көркөм каражаттарды талдагыла.

НАСЫЙКАТ

Музыкасы К. Орозовдуку
Сөзү А. Рыскуловдуку
Иштеп чыккан: Т. Казаков

Жандуу, көтөрүңкү

Бул на - сый - кат, бул на - сый - кат ма - га кал - ган. Бул на - сый - кат
са - га кал - ган. Кал - ган ке - рээз ба - ба - лар - дан өт - тү на - сый - кат. Тоо лор - дон
та - лаа - лар - дан ээ эй. Ай - каш - ка - ны
а - за - на - тып, ат жа - лы - на ка - зан а - сып. Кел - ген эл - дин ти - ле - ги бул у - луу



1. Т. Казаков кандай наамдардын ээси?
2. Кандай тематикаларда ырларын жазган?
3. Кайсы күүлөрдү ырга салып иштеп чыккан?
4. «Насыйкат» ыры кимдин күүсүнүн негизинде жазылган? Сюжети эмне жөнүндө?
5. «Насыйкат» ырында кандай музыкалык көркөм каражаттар колдонулган?
6. Т. Казаковдун «Эстелик» ыры кайсы учурду чагылдырат? Ырдын мааниси эмне жөнүндө?

Тапшырмалар

1. Р. Абдыкадыров жана Т. Казаков боюнча кошумча окуп келгиле.
2. Р. Абдыкадыровдун «Өскөн жер» ырын жаттагыла.
3. «Сагындым туулган жер сени» ырын угуу, мүмкүн болсо жаттагыла.
4. Интернеттен Р. Абдыкадыровдун, Т. Казаковдун ырларын түрдүү аткаруучулардын аткаруусунда көрүү, угуу, уккан чыгармалар боюнча кыскача оюңарды жазгыла.
5. Т. Казаковдун «Насыйкат» чыгармасын толук угуп келгиле.



САРДАРБЕК ЖУМАЛИЕВ

Кыргыз Республикасынын эл артисти, обончу, композитор, дирижёр С. Жумалиев 1941-жылы Чүй областынын Ысык-Ата районунун Жар-Башы айылында туулган.

М. Күрөңкөев атындагы музыкалык-хореографиялык окуу жайынан билим алган.

Тунгуч кыргыз эстрадалык ансамблинде солист-аспапчы болуп иштеген. Кийинки жылдарда Б. Бейшеналиева атындагы Кыргыз мамлекеттик искусство институтунда композиция боюнча композиторлор М. Абдраев жана К. Молдобасановдон, Н. Давлесовдон билим алган.

Анын «Таң сыры», «Сары-Челек», «Сен менин жазылбаган ырларымсың», «Бульварым», «Жаңы жылды тосолу», «Ысык-Ата Арашан», «Махабат мекени», «Кетпейм сага жолукмайынча» жана башка 100дөн ашык обондору бар. Ал Чүй облусунун «Сары-Өзөн», Кыргыз улуттук университетинин, Токой чарбасынын, «Манас» балдар мектебинин, Кыргызпатенттин, Бишкек шаарынын гимндерине музыка жазган.



БУЛЬВАРЫМ

Музыкасы С. Жумалиевдики
Сөзү К. Урманбетовдуку

Орточо

Тол-гон ө-мүр жа-зы бо-луп тур-га-ның, Тол-кун-дант-кан жү-рөк
о - ту жыр - га - лым. Фру-ун - зе - ме күн - дө жа - ны көрк ко - шуп,
Гүл жыт-та-нып сүй-күм - дө - нөт буль-ва - рым. — Фру-ун-зе-ме күн-дө
жа - ны көрк ко - шуп, Гүл жыт-та-нып сүй-күм - дө - нөт буль-ва - рым.

Обонумдун күүсүн арнап ырдагын,
Ойлорундун гүлүн терип ыйгардым.
Жайы-кышы шайырланып, кулпунуп,
Жаштык кечтин салтанаты бульварым.

Сөөлөтүңдөн сага теңдеш таппадым,
Саймаланган жашыл ыраң жаш шаарым.
Сергектентип кары-жашка дем берген,
Сүйүү толгон сулуу көчөм бульварым.
Сансыз өмүр ырахатка бөлөнгөн,
Сыймык толгон сулуу аллея бульварым.



БИШКЕГИМ

Музыкасы С. Жумалиевдики
Сөзү Т. Имашовдуку

Жандуу, шаңдуу

А - ла - Тоо-го кыр-гыз кон - гон - до, Ай-ла - нып сен жыл-дыз бор - бор - го. Ак жол-той-луу

үй-дөй - чыл-дын, Ар-га барбы сүй-бөй койгон - го. Бишкегим, Биш-ке-гим борборум сен,

От бо-луп жү - рөк-кө ор - но-дун сен. Бак - ты-луу се - зе - мин түш - кө кир - сең,

Бар бол - гун, бар бол - гун Биш - ке-гим сен. Биш - ке-гим сен.

Ала-Тоого кыргыз конгондо,
Айланып сен жылдыз борборго.
Ак жолтойлуу үйгө айландың,
Арга барбы сүйбөй койгонго?!

*Кайырма: Бишкегим, Бишкегим борборум сен,
Бүтүндөй жүрөккө орнодун сен.
Бактылуу сеземин түшкө кирсең,
Бар болгун, бар болгун, Бишкегим сен!*

Көргөндөрдүн көзү күйгөн жер,
Көкөлөтүп көбү сүйгөн жер.
Келип сенден бакыт табышат,
Кең дүйнөгө батпай жүргөндөр.

Кайырма:



Бишкек шаарынын
герби

Тагдыр күтүп достук шаарындай,
Жагыласың өмүр шамындай.
Жүрөгүмдүн оту барында,
Жүрө албаймын сени сагынбай.



Кыргызстандын борбору 1926-жылга чейин Пишпек шаары, 1926-жылдан 1991-жылга чейин Фрунзе шаары, 1991-жылдан бери Бишкек шаары деп аталат.



Бишкек шаарынын борбордук Ала-Тоо аянты.



Бишкек шаарынын Мэриясы



1. С. Жумалиев ким? Музыкалык билимди кайсы окуу жайлардан алган?
2. Композиция боюнча ким деген композиторлордон билим алган?
3. Кандай обондордун автору?
4. Кандай гимндерди жазган?
5. «Бишкегим» ыры кандай мүнөздө жана темпте аткарылат?
6. «Дзержинский бульварым» ырында кайсы аспаптар ойнойт?
7. «Дзержинский бульвары» кайда жайгашкан, азыр кандай аталат?



АСАНКАЛЫЙ КЕРИМБАЕВ (1950–1999)



Белгилүү обончу жана аткаруучу, Кыргыз Республикасынын эл артисти А. Керимбаев 1950-жылы Жалал-Абад областынын Аксы районунун Ренжит айылында туулган. Токтогул райондук элдик театрында артист болуп иштөө менен чыгармачылык жолун баштаган. Б. Бейшеналиева атындагы Кыргыз мамлекеттик искусство институтун бүтүргөн. Токтогул элдик театрында, Кыргыз мамлекеттик академиялык драма театрында, Кыргыз мамлекеттик телерадиокомитетинде иштеген. 100гө жакын обондун автору. Анын «Муңдашым Мунар кайдасың», «Кусалык», «Гүлдөр гүлгө арзуу айтып ачылат», «Сулуулар», «Жүрөк сезет», «Ак булуттар», «Сендей мага», «Кусалык», «Таң шооласы» ж. б. ондогон обондору Кыргыз радиосунун Алтын казынасына жазылып алынган.

2004-жылы анын Р. Абдыкадыров, Э. Мааданбеков менен бирдикте «Үч кайнар» аттуу обондуу ырлар жыйнагы жарык көргөн.



ТУУЛГАН ЖЕР

Музыкасы А. Керимбаевдики
Сөзү Ж. Мусакожоеваныкы

Орточо, кусалуу



Сууларың тунук агылган,
Бүткөндөй менин канымдан.
Учурган канат байлатып,
Уям сен жүрөк сагынган.

Мээримиң кимге теңелсин,
Мен үчүн атам-энемсиң.
Жакыным боорум туулган жер,
Жанымдан артык белемсиң.



1. А. Керимбаев чыгармачылык жолун кайда, ким болуп иштөө менен баштаган?
2. Музыкалык билимди кайдан алган?
3. Обончунун ырлары кайда сакталган?
4. Ырларынын тематикасын атап өткүлө.
5. «Туулган жер» ыры кандай сезим тартуулады? Ырда кандай музыкалык көркөм каражаттар пайдаланылган?

Тапшырмалар

1. С. Жумалиев, А. Керимбаевдин чыгармачылыгы боюнча кошумча маалыматтарды окугула.
2. С. Жумалиевдин «Бульварым» жана А. Керимбаевдин «Туулган жер» ырларын толук угуп келгиле.
3. С. Жумалиевдин «Бишкегим» деген ырын жаттагыла.
4. А. Керимбаевдин «Туулган жер» ырынын текстин жаттагыла.
5. Бишкек шаарынын эмблемасын тартып келгиле.



АКСУУБАЙ АТАБАЕВ (1943–2011)

Кыргыз Республикасынын эл артисти, композитор, обончу жана ырчы А. Атабаев 1943-жылы Ысык-Көл областынын Ак-Суу районунун Ак-Булун айылында туулган.

Каракол шаарындагы Т. Сатылганов атындагы мектеп-интернатта окуган.

М. Күрөңкөев атындагы музыкалык-хореографиялык окуу жайын, Б. Бейшеналиева атындагы Кыргыз мамлекеттик искусство институтун бүтүргөн. Т. Абдымомунов атындагы Кыргыз Улуттук драма театрында музыкант болуп иштеген.

А. Атабаев эки жүздөн ашык обондуу ырлардын автору. «Чагылган», «Он сегиз жаш», «Эне жөнүндө баллада», «Тоолор», «Кыргыз жери», «Жүрөк эңсейт», «Курбуларга», «Айгүл ай», «Махабатым», «Таалайбек», «Белгисиз жоокер жөнүндө баллада» ж. б. ырлары белгилүү.

Обончунун «Он сегиз жаш» ыры ар бир муундун жакшы көрүп ырдаган ыры, ал эми «Тоолор» ыры кыргыз жеринин керемети тоолор жөнүндө. «Эне жөнүндө баллада» ыры аткаруучулар жакшы көрүп аткарып, улам муундан-муунга өткөрүп ырдап келе жатышат.

Бул ырдын мыкты аткаруучулары Б. Миңжылкыев, Э. Мойдунов, А. Ибраев, Г. Сатылганова ж. б.



А. Атабаевдин «Эне жөнүндө баллада» ырын Б. Миңжылкыевдин аткаруусунда угуп, ырда берилген музыкалык образды аныктагыла. Аткаруучунун аткаруу чеберчилигине көңүл бургула.



ЭНЕ ЖӨНҮНДӨ БАЛЛАДА

Музыкасы А. Атабаевдики
Сөзү С. Өмүрбаевдики

Орточо, жалооруп

Там-чы-дай де-не-де-ги сү-түң ме-нен, Тал-пын-тып ак бе-шик-ке
бак-кан э-нем. Ну-ру-на, мээ-ри-ми-не маг-ды-рат-кан, Маң-дай-да
ме-нин бат-пас кү-нүм бе-лен. А-сыл э-нем, таа - ла-йым э-нем.
Жыр-га-лым сен, ба-кы-тым сен Сү - йүк - түү ме-нин э - нем.

Түбөлүк түн күзөткөн канаттуудай,
Уйкудан чолпон көзүн ачкан энем.
Алдыңа ажал келип турса дагы,
Мен үчүн жанды курман кылат элең.

Шаңданган шоола болдуң бул жүзүмө,
Асманда ай нурундай асыл энем.
Көзүмдүн карагиндей көп аягам,
Алтындай эмгегинди неге теңейм.



Музыкалык сабат

Жөнөкөй өлчөм $\frac{3}{8}$

Бул өлчөм $\frac{3}{4}$ өлчөмгө окшош, бирок, ноталардын созулушу бул жерде чейректик нота эмес, сегиздик нота. Санаганда «бир, эки, үч» деп саналат. Ноталардын ыргактык сүрөттөлүшү ар кандай созулушта берилиши мүмкүн.



Көнүгүүдөн күчтүү үлүштү баса белгилеп, ритмди так аткаргыла:



Көнүгүүнү нота менен санап ырдагыла:



Украин эл ырын санап, ыргактык сүрөттөлүш менен күчтүү үлүштү белгилеп кол чапкыла.

УКРАИН ЭЛ ЫРЫ



К. Букалаевдин «Селкинчек» ырындагы чекиттүү ноталары $\frac{3}{8}$ өлчөмдө туура санап, биринчи нота менен, андан кийин сөзү менен ырдагыла.

СЕЛКИНЧЕК

Обону К. Букалаевдики
Сөзү Э. Төлөкованыкы





ТООЛОР

Музыкасы А. Атабаевдики
Сөзү А. Кыдыровдуку

Ыкчам, созолонтуп

Ар та - рап-тан ку-юлуп күү-лөр ак - ты, күү-лөр ак - ты,
А - шы-гамын те-минип чаб-дар ат - ты. Се - нин сүйкүм э - лесин ба - жы-ра -
йып, ба - жы-ра - йып, Чап - кан ат - ка жет-кир-бей, жет-кир-бей ба - ра жат - ты.
Тоо - - - лор, тоо - - - лор,
тоо - - - лор Чап - кан ат - ка жет-кир-бей, жет-кир-бей ба - ра жат - ты.



1. А. Атабаев ким? Музыкалык билимди кайсы окуу жайлардан алган?
2. Канча обон жараткан?
3. «Эне жөнүндө баллада» ырын кимдер аткарган? Бул ырды угууда кандай сезимдерге туш болдуң?
4. «Тоолор» жана «18 жаш» ырларын мурда уктуң беле? Ырлар кандай таасир калтырды эле?



ЖОЛДУБАЙ КАЙЫПОВ (1946–1984)



Обончу, аткаруучу, диктор, Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген артисти, Ж. Кайыпов 1946-жылы Нарын областынын Ат-Башы районунун Жаңы-Күч айылында туулган.

Б. Бейшеналиева атындагы Кыргыз мамлекеттик искусство институтун бүткөн.

Опера жана балет театрында солист, Кыргыз мамлекеттик телерадиокомитетинде диктор болуп иштеген.

70тей обондун автору. Анын «Мекеним», «Атам менен энеме», «Көл үстүндө», «Айлымдын жытын сагынам», «Алгач сүйүү», «Жашчылык», «Алгачкы кадам», «Кел бийлейли, ырдайлы» ж. б. ырлары элге кеңири белгилүү. «Ырлар» аттуу жыйнагы жарыкка чыккан.

Ырдын идеясын аныктап, драматургиясына талдоо жүргүзүлө.



МЕКЕНИМ

Музыкасы Ж. Кайыповдуку
Сөзү И. Мансуровдуку

Салмактуу

Кым - ба - тым өс - көн жер ме - ке - ним, Сен де - сем
тол - го - нуп ке - те - мин. А - пам - дай а - сы - рап чо - нойт -
тун, Сү - түн - дү мен ак - таар бе - кен - мин.

Көкөлөп зоболоң, жылдызың,
Гүлзардай кулпунду уул-кызың.
Таанылгыс өзгөрүп-өнүктү,
Кечээги тоодо өскөн кыргызым.

Кымбатым өскөн жер мекеним,
Бактылуу бир балаң экемин.
Атамдай алпештеп өстүрдүң,
Наныңды мен актаар бекемин.

«Во поле береза стояла» деген орус эл ырынын ыргактык сүрөт-төлүшүн санап, кол чабуу менен ырдагыла.



ВО ПОЛЕ БЕРЕЗА СТОЯЛА

Орус эл ыры

Шашпай, созулуңку

Во по - ле бе - ре - за сто - я - ла, Во по - ле ку - дря - ва - я сто - я - ла.
Лю - ли, лю - ли, сто - я - ла, Лю - ли, лю - ли, сто - я - ла.



«Атам менен энеме» ырынын сөзү менен музыкасы кандай сезимдерди берет? Ырдын текстин талдап, андан соң автордун аткаруусунда видеосун көргүлө.



АТАМ МЕНЕН ЭНЕМЕ

Музыкасы Ж. Кайыповдуку

Сөзү Т. Кожомбердиевдики

Орточо, кусалуу



Ойлоорсуңар санаа тартып, камыгып,
Садагалап, караанымдан кагылып.
Силер мени самагандай жол карап,
Мен да жүрөм өзүңөрдү сагынып.

Силер анда, мен күнчүлүк алысмын,
Заманамдан калбай келет жарышкым.
Алпештеген энем менен атакем,
Экөөңөргө өмүр бою карызмын.



1. Ж. Кайыпов кандай кесиптердин ээси?
2. Ж. Кайыпов өмүр жолунда кайсы жерлерде иштеген?
3. Ырларынын тематикасын атап өткүлө.
4. «Атам менен энеме» ырын кимдердин аткаруусунда уктуңар эле?

Тапшырмалар

1. Обончулардын чыгармачылыгы боюнча кошумча окуу.
2. А. Атабаевдин «Эне жөнүндө баллада» ырынын видеосун Э. Мойдуновдун, Г. Сатылганованын аткаруусунда көрүү жана ырды жаттоо.
3. Ж. Кайыповдун «Атам менен энеме» ырын жаттоо.
4. «Атам менен энеме» ырын автордун аткаруусунда видеосун көргүлө.
5. Ырларды кайталоо.



КАЛЫЙБЕК ТАГАЕВ

Кыргыз Республикасынын эл артисти, обончу, композитор К. Тагаев Нарын областынын Ат-Башы районунун Бирлик айылында туулган.

Каракол шаарында педагогикалык институтунун музыка бөлүмүндө жана Б. Бейшеналиева атындагы Кыргыз мамлекеттик искусство институтунун теория жана композиция бөлүмүндө окуган. Бир нече драмаларда каармандардын образын эң жогорку чеберчиликте жараткан.



М. Тойбаевдин «Талаа гүлдөрү», Э. Токтогуловдун «Ак куулар көлдө термелет», Ч. Айтматовдун «Кызыл жоолук жалжалым» аттуу спектаклдери музыка жазган. 120дан ашык обондордун автору. Анын 60ка жакын обону Кыргыз радиосунун Алтын казынасына жазылып алынган. Айрым обондорунун сөзүн өзү жазган.



Чыгармалары: «Ак куулар көлдө термелет», «Ат-Башым», «Долон», «Жаныбарым, Гүлсарым», «Көл баяны», «Кыялдануу», «Назгүлүм», «Ысык-Көл», «Эльмира», «Эмгек шаңы» ж. б.

«Ысык-Көл» кандай темпте жазылган жана кандай музыкалык көркөм каражаттар колдонулганын талдагыла. Ырдын музыкалык драматургиясын аныктагыла.



ЫСЫК-КӨЛ

Музыкасы К. Тагаевдики
Сөзү О. Султановдуку

Жай

Жел жүр-сө бий-леп сай-ран ку - руп, Тол-кун-дар көл дө ой-но - гон.

Ак-куу-дай ка-нат жай-ган бу - лут, Кы-лаа-лап көл-дү бой-ло - гон. Ы-сык Көл ө -

мүр жыр-га-лын-дай, Сү - йүү-нүн ы - рын - дай. Ы-сык-Көл-жаш тык жыр га лын-дай

ма ха бат ы рын дай. Аа - аа -

аа - аа ма - ха - бат ы - рын - дай.

Ысык-Көл кээде жымжырт, кээде толкун.
Толкуса толкунуна тең ортокмун.
Турмушта канча жолдош күтсөм дагы,
Бир сырлуу мындай жолдош күткөн жокмун.

А. Осмонов.



Музыкалык сабат

Татаал өлчөмдөр. $\frac{6}{8}$ өлчөмү

Музыкалык чыгармаларда, обон-күүлөрдө эки же бир канча жөнөкөй тактылар татаал бир тактыга бириктирилет. Мында татаал өлчөм пайда болот. Татаал тактыда да **биринчи үлүш** күчтүү жана **үчүнчү үлүш** салыштырмалуу күчтүү болуп эсептелет. Татаал өлчөмдөр: $\frac{6}{8}$, $\frac{4}{4}$, $\frac{5}{4}$, $\frac{5}{8}$ ж. б.

$\frac{6}{8}$ өлчөмдө бир тактынын ичинде алты сегиздик нота болот. $\frac{6}{8}$ өлчөм эки жөнөкөй тактыдан турат. $\frac{6}{8}$ өлчөмдө күчтүү **үлүш биринчи**, анча күчтүү эмес **төртүнчү үлүш** эсептелет. $\frac{6}{8}$ өлчөмдүн ар бир үлүшү бир сегиздик нотага барабар.



А. Жаркынбаевдин «Жийде жыты» ырын ыргактык сүрөттөлүшү менен так санап ырдагыла:

Музыкасы А. Жаркынбаевдики
Сөзү С. Жусуевдики

Лирикалуу

Аң - кы - ган бак - ты а - ра - лап, А - рык-тын суу - су жай а-гат.

Сам-саа-лап жий - де кул - пу - нуп, Саа-ма-йы жел - ге та - ра - лат.

Сам-саа-лап жий - де кул - пу - нуп, Саа-ма-йы жел - ге та - ра - лат.

Көнүгүүнү уккула, санагыла. Динамикалык белгилерге көңүл бургула.

СУРОК

Л. Бетховен



Ш. Термечиковдун «Кантың бар» чыгармасын санап, угуп, андан кийин санак менен ритмикалык кыймылдарды жасагыла. Динамикалык белгилерге жана штирхтерге көңүл бургула.

КАНТЫҢ БАР

Музыкасы Ш. Термечиковдуку
Иштеп чыккан: М. Раухвергер

Жандуу



f

p



ДОЛОН

Обону К. Тагаевдики
Сөзү Ж. Шералиевдики

Орточо

Көк ти - реп ас - ман мел-ти - реп, Көр-кө-мүн Ай - га сер-пи - лет.

Кы-лым - дар о - шол көр-күн - ду, Кыр-гыз - га

бер - ген эн - чи - леп. До - лон, До - лон, До -

лон, Кыр-гыз - га бер - ген эн - чи - леп



1. К.Тагаев кайсы окуу жайынан билим алган?
2. Ал кандай спектаклдерге музыка жазган?
3. Кандай ырларды жараткан? Кайсы ырларынын сөзүн өзү жазган?
4. К. Тагаевдин «Долон», «Ысык-Көл» ырларынын музыкалык драматургиясы кандай? Кайсы өлчөмдө жазылганын салыштыргыла?



МУКАН РЫСКУЛБЕКОВ (1942–2005)



Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген артисти, обончу жана аткаруучу, киноактёр, М. Рыскулбеков 1942-жылы Чүй областынын Москва районунун Жарды-Суу айылында туулган.

М. Күрөңкөев атындагы Кыргыз мамлекеттик музыкалык-хореографиялык окуу жайынын аспаптар бөлүмүнүн баян классын, Б. Бейшеналиева атындагы Кыргыз мамлекеттик искусство институтун бүтүргөн.

200дөн ашуун обон чыгарган. Анын «Эсте эне-лер», «Келген жок», «Белгисиз жоокер», «Эне карайт Батышты» жана «Суусамыр», «Тоолор окшойт карыларга» ж. б. ырлары кыргыз элине кеңири тарап, Кыргыз радиосунун Алтын казынасына жазылып алынган. «Күтүү вальсы», «Кыз Бурак», «Кытай кызына» «Музыка сыйкыры», «Өмүр шерик жалжалым», «Өчпөгөн жылдыз», «Сапар-

лашыма», «Сөз», «Суусамыр», «Умай энем – бешигим» жана «Кыз куумай» аттуу күүнүн автору.

«Ысык-Көлдүн кызгалдактары», «Көчө» аттуу көркөм фильмдерге «Издеп жүрөм», «Аппагым» деген ырларын жазган. «Кыргызфильм» студиясы тарабынан тартылган «Ак кеме» фильминде Сейдакматтын, «Кызыл алма» фильминде Сүймөнкулдун жаш чагын, «Чынгызхан» фильминде генералдын ролун аткарган.

«Кубулжу ырларым», «Мукандын мукам ырлары» аттуу обондуу ыр жыйнактары жарык көргөн.



ЭЖЕЛЕРИМ, АГАЙЫМ

Музыкасы М. Рыскулбековдуку
Сөзү Т. Тыныбековдуку

Жандуу

Эл-ден бүт - көн э - зел-те - ден таа-ла - йым, Э - не(а)-та - дай
э - же-ле - рим, а - га - йым. Са-да-га деп жаш ке - зим - ден өс - түр-гөн,
Са-га кан - дай бир тең-деш - ти та - ба - йын. Ээ - ээ -
ээй э - же-лер! Ке-рек бол - со жүрө-гүм - дү ча - ба - йын.

Сен ачкансың билим менен көзүмдү,
Сен сүйлөттүң түрлүү тилге сөзүмдү.
Балапаным, бакыт кушу болгун деп,
Бапестеген барчын кылып өзүмдү.
Эже, агайга эргип тосом төшүмдү.

Бардык сөзүң баа жетпеген алтын да,
Бапестеген силер мага жакын да
Ызааттаган урмат-сыйың башкача,
Ысык күндө ыракатың, салкын да,
Силер менен алга барам талпына.

Эсен болсун, эже менен агайлар,
Эрмектериң сага келип пааналар.
Сен үйрөткөн билимиңден күч алып,
Сансыз турмуш күндө жаңы жаралар.



1. Мукан Рыскулбеков кандай таланттардын ээси? Обончу деген ким?
2. Чыгармаларынын темасы кандай мүнөздө?
3. Кайсы кинотасмаларда кайсы каармандардын образын жараткан?
4. Куурчак театрдын кайсы оюндарына жана кинотасмаларга музыка жазган?
5. «Эжелерим, агайым» ырлары кимдерге арналган? Ырдын мүнөзү кандай, кандай сезимдерди калтырды?

Тапшырмалар

1. Обончулар боюнча кошумча окуу.
2. К. Тагаевдин «Ысык-Көл», «Долон» ырларын угуу.
3. М. Рыскулбековдун «Эжелерим, агайым» ырын толук угуу, сөзүн жаттоо.
4. Чейректе өтүлгөн материалдарды кайталоо.
5. Музыкалык сабатка көңүл буруу.



КАНЫКЕЙ ЭРАЛИЕВА



Кыргыз Республикасынын эл артисти, композитор, обончу, белгилүү ырчы К. Эралиева 1956-жылы Нарын областынын Ак-Талаа районунун Баетов айылында туулган. М. Күрөңкөев атындагы Кыргыз мамлекеттик музыкалык-хореографиялык окуу жайынын аспаптар бөлүмүнүн баян классында окуган. Б. Бейшеналиева атындагы Кыргыз мамлекеттик искусство институтунда композиция классында композитор А. Жаныбековдон билим алган.

А. Бөдөшов менен бирдикте «Айыл кечи» жана «Күн балдар», «Коңур күздөгү кусалык» аттуу нотасы менен ыр жыйнактарын чыгарган. «Күн балдары» ыр жыйнагы балдарга арналган.



Балдар үчүн чыгармалары: «Бөбөктөр», «Гүлдөр», «Күн балдары», «Күлүп кой», «Жаңы жыл жылмает», «Күндү тосуу», «Бөбөктөр», «Ынтымак», «Айжан кыз», «Баатыр жөжө», «Бала», «Батберек» ж. б.

К. Эралиева патриоттук жана лирикалык ырлардын да автору: «Аппак тоолор», «Айылга кат», «Ак чөлмөк», «Апалар», «Байчечекей», «Көктөм ыры», «Каркыралар», «Туулган күн» ж. б.



КҮНДҮ ТОСУУ

Музыкасы К. Эралиеваныкы
Сөзү Ш. Мамбетайпованыкы

Ылдамыраак, жеңил

Таң ну-ру-на ча - йынып, Та-ты-на гүл са - йынып. То - суп чык-тым
күн се-ни, Тол-куп ка - нат жа - йы - лып ээй, Көр-кө - мү - нө
ба - гынып, ба-гы-нып, Көр-гө-нүм-чө са - гынып, са-гы-нып. Ыр-дап ке-лем
күн са-га, күн са - га, Ыр-га-гың-да жа - нырып, жа-нырып ээй,
Ыр-га-гың-да жа - нырып, жа-нырып, Ыр-га-гың-да жа - нырып, жа-нырып.



Музыкалык сабат

Татаал өлчөм $\frac{4}{4}$

$\frac{4}{4}$ татаал өлчөм. Тактыда төрт үлүш бар. Бул өлчөм «С» деп да белгиленет. Бул белги ачкычтан кийин коюлат. Ар бир үлүш чейректтик нотага барабар. Тактынын ичинде сегиздик нота болсо «И» деп кошуп санайбыз.

Биринчи үлүш күчтүү, ал эми үчүнчү үлүш салыштырмалуу күчтүү. Мисалды карап, күчтүү үлүштү баса белгилеп, салыштырмалуу күчтүү үлүштү жеңил белгилеп санап, кол чапкыла:



Көнүгүүнү нота менен санап, өлчөмдөгү күчтүү жана күчсүз үлүштү так ырдагыла:



Музыканы угуп, тыныгууну так санап, өлчөмдү туура бергиле:



«Кара жорго» элдик обонду угуп, $\frac{4}{4}$ өлчөмдө пунктирдик ыргакты так санап уккула, музыкалык-ыргактык кыймылдарды жасагыла.

КАРА ЖОРГО

Элдик обон

Жандуу, шандуу



Ш. Эсенгуловдун «Айым-күнүм ата-энем» ырында өлчөмдүн белгиленишине көңүл бургула. Ыргактык сүрөттөлүштү так ырдагыла.

АЙЫМ-КҮНҮМ АТА-ЭНЕМ

Обону, сөзү Ш. Эсенгуловдуку

Орточо





АКЫРКЫ КОҢГУРОО

Музыкасы К. Эралиеваныкы
Сөзү А. Өмүркановдуку

Кусалуу

Ча-кыр-сак кел-бес тил бе - зеп, Ө-зүң-дө кал-ды бир ке - зек. Са-бак-ты класс, -
пар - та - лар, Шы-бы-рап тур - чу шы-бы-рап
тур - чу шы-бы-рап тур - чу бил - бе - сек. Кай-ры-лып кел - бес күн ү -
чүн, Бий-лей-биз бү - гүн кү - нү - түн. Класс-таш кыз - дар, бал - дар-дын,
Жү-рөк-тө сак - тап кү - лү - шүн. А - шыр-сын ар ким тур-муш - ка,
Ой - ло - гон мак - сат, ой - ло - гон мак - сат ү - мү - түн.

Чакырсак келбес тил безеп,
Өзүңдө калды бир кезек
Сабакты класс, парталар
Шыбырап турчу билбесек.

Кайрылып келбес күн үчүн,
Бийлейбиз бүгүн күнү-түн
Классташ кыздар, балдардын
Жүрөктө сактап күлүшүн.

Ашырсын ар ким турмушка
Ойлонгон максат үмүтүн.
Кубантып эже-агайды
Курдаштар ишке жарайлы.
Китептен эмес турмуштан
Көрөбүз дагы далайды.

Коштошуу жашы тамчудай,
Кирпикти бир аз ирмесек
Жолдор көп, жолдон адашпай
Жолугуш үчүн тарайлы.



1. К. Эралиева кандай таланттардын ээси?
2. Музыкалык билимди кайсы окуу жайлардан алган?
3. Кандай жыйнактары жарык көргөн?
4. Обончунун «Күндү тосуу» ырынын мүнөзү кандай? Кимдер үчүн жазылган?
5. К. Эралиеванын ырларынын тематикасы кандай багыттарды камтыйт?
6. К. Эралиеванын «Акыркы коңгуроо» ыры кимдерге арналган жана качан ырдалат?
7. «Акыркы коңгуроо» ырында кандай музыкалык көркөм каражаттар колдонулган?

Тапшырмалар

1. Обончулар боюнча кошумча маалымат окуу.
2. К. Эралиеванын «Акыркы коңгуроо» ырын жаттоо.
3. Чейрекке даярданып, обончулар боюнча материалдарды кайталап окуу.
4. Ырларды кайталоо.
5. Викторинага (музыкалык табышмакка) даярдануу.

III чейректи жыйынтыктоочу суроолор

1. Ж. Шералиевдин кандай обондору бар?
2. Ж. Шералиевди эмне үчүн кыргыз обонунун пири дейбиз?
3. Р. Абдыкадыров кандай таланттардын ээси?
4. Р. Абдыкадыровдун ырларынын диапозону, гармониялык түзүлүшү кандай?
5. Р. Абдыкадыровдун ырларын атап өткүлө?
6. Р. Абдыкадыровдун «Өскөн жер» ыры кимдин сөзүнө жазылган?
7. «Өскөн жер» жана «Сагындым туулган жер сени» ырларында кандай музыкалык көркөм каражаттар пайдаланылган?
8. Т. Казаков кандай тематикаларда ырларын жазган?
9. Т. Казаковдун «Насыкат» ыры кимдин күүсүнүн негизинде жазылган? Сюжети эмне жөнүндө?
10. Т. Казаковдун «Эстелик» ыры кайсы учурду чагылдырат, мааниси эмне жөнүндө?
11. С. Жумалиев ким? Композиция боюнча кайсы композиторлордон билим алган?
12. С. Жумалиевдин «Бишкегим» ыры кандай мүнөздө жана темпте аткарылат?
13. А. Керимбаевдин «Тууган жер» ыры кандай сезим тартуулады? Ырда кандай музыкалык көркөм каражаттар пайдаланылган?
14. «Эне жөнүндө баллада» ыры кимдин ыры? Бул ырды угууда кандай сезимдерге туш болдуң?
15. «Тоолор» жана «18 жаш» ырлары кандай таасир калтырды эле? Автору ким?
16. «Атам менен энеме» ырынын сөзү менен музыкасы кандай таасир берди жана музыкалык драматургиясы кандай?
17. К. Тагаев кандай спектаклдерге музыка жазган?
18. К. Тагаевдин «Ысык-Көл» ырында кандай музыкалык көркөм каражаттар колдонулган жана темптин аныктагыла?
19. М. Рыскулбеков кайсы кинотасмаларда кандай каармандардын образын жараткан?
20. М. Рыскулбековдун «Эжелерим – агайым» ырлары кимдерге арналган? Ырдын мүнөзү кандай, музыкалык көркөм каражаттарын ачып бергиле.
21. К. Эралиеванын «Күндү тосуу» ырынын мүнөзү кандай? Кимдер үчүн жазылган?
22. К. Эралиеванын ырларынын тематикасы кандай багыттарды камтыйт?
23. К. Эралиеванын «Акыркы коңгуроо» ыры кимдерге арналган, качан ырдалат?
24. «Акыркы коңгуроо» ырында кандай музыкалык көркөм каражаттар колдонулган?

Билимиңди текшер!

Чейрек боюнча өтүлгөн материалдарды кайталоо үчүн бир нече ыкмада эркин тандап алуу менен даярдангыла:

1. Обончулар, уктурулган жана аткарылган чыгармалар боюнча **кластер** түзүү.
2. Обон, обончу, ыр, туулган жер сөздөрүнө **синквейн** түзүү.
3. Тест жазуу үчүн теориялык маалыматтарды окуу.

IV ЧЕЙРЕК

МУЗЫКАДАГЫ ДРАМАТУРГИЯ



Жашоонун ар кандай учурлары – тынчтык жана согуш, сүйүү жана жек көрүү, жакшылык жана жамандык – бул искусствонун ар кандай түрү аркылуу ачылып берилген көркөм идея музыкалык драматургиянын мазмуну болуп эсептелет.

Музыкалык чыгармадагы көркөм идея «дүйнөдөгү чындыктын, жакшылыктын, сүйүүнүн, сулуулуктун күчү эмнеде?» – деп изденүү менен дайыма музыканы түшүнүп, изденүүгө жол ачат.

«Музыкалык драматургия» термини бир гана сценада коюлган драмалык, театрлаштырылган спектаклдерге (опера, балет, мюзикль, оперетта) колдонулбастан, аспаптык жана аوازдык музыканын башка түрлөрүндө да колдонулат. Мисалы, хор искусствосунун, симфониялык музыканын да драматургиясын ачып берүүгө болот.

Музыкалык образдар менен драматургиянын өсүшүнүн негизи – кайталоо, карама-каршылык (контраст), өзгөртүү (вариация) аркылуу образды байытып, драматургияны тереңдетүү үчүн композиторлор негизги обонду кайталоо, өзгөртүү, карама-каршылыкты пайдаланып, музыкалык чыгарманын драматургиясын байытып, угуучуга тартуулашат.

Кайталоо – музыкалык чыгарманын негизин байытып, жаңы боёкторду кошуп, кульминациялык чегине алып барат.

Кульминация (чокусу) – бүтүн бир музыкалык чыгарманын жанын айрым бөлүктөрүнүн эң жогорку чыңалышка жеткен чеги. Мисалы, симфониянын кайсы бир бөлүгүнүн кульминациясы, обондогу кульминация ж. б.

Вариация (өзгөрүү) – башкы теманын бир нече жолу өзгөрүү менен кайталанышы. Вариация элдик музыканын ар кандай жанрларынан тартып, классикалык музыканын жанрлары операда, симфониялык жана камералык, аспаптык жана аوازдык музыкада кеңири пайдаланылат.



Симфониялык оркестрдин чоң тобу



№40 СИМФОНΙΑ (үзүндү)

В. А. Моцарт

Орточо

p

ОРКЕСТР



Үйлөмө аспаптар оркестри

Оркестр бул бир музыкалык чыгарманы түрдүү музыкалык аспаптарда чогуу ойноп аткаруучу чоң чыгармачыл топ.

Кандай **оркестрлер** бар: симфониялык оркестр, кылдуу аспаптар оркестри, аскердик оркестр, эл аспаптар оркестри, үйлөмө аспаптар оркестри, камералык оркестр, эстрадалык оркестр, джаз оркестри.

КАРАМОЛДО ОРОЗОВ АТЫНДАГЫ АКАДЕМИЯЛЫК ЭЛ АСПАПТАР ОРКЕСТРИ

1961-жылы улуу комузчу, Кыргыз ССРинин эл артисти К. Орозовдун ысымын эл аспаптар оркестрине берилген. Кыргыз музыкасынын өнүгүшүндө К. Орозов атындагы Академиялык эл аспаптар оркестринин салымы чоң. Оркестр элдик ырларды, күүлөрдү, классикалык чыгармаларды жана чет элдик музыкалык чыгармаларды аткарат.

Кыргыз фольклорун, салттуу музыкаларын аткарган К. Орозов атындагы Академиялык эл аспаптар оркестри Т. Сатылганов атындагы Улуттук филармониянын алдында иш алып барат. Эл аспаптар оркестри 1936-жылы уюштурулган. Ошол кезде эле оркестрдин негизин комуз, кыл кыяктын жаңы түрлөрү, симфониялык оркестрдин аспаптары, флейта, гобой, фагот, урма аспаптар түзгөн. Азыр оркестрде кыл кыяк-прима, кыл кыяк-альт, кыл кыяк-бас жана кыл кыяк-контрабас, комуз-прима, комуз-секунда, комуз-альт, комуз-бас жана добулбас аспаптары да ойнолот.



К. Орозов атындагы академиялык кыргыз эл аспаптар оркестри



Оркестрдин туңгуч аткаруучулары: Мураталы, Карамолдо, Чалагыз, Молдобасан, Калык, Ыбрай, Осмонкул, Атай, Муса сыяктуу залкар комузчулар болгон.

К. Орозов атындагы эл аспаптар **оркестринин көркөм жетекчилери** П. Шубин, А. Жумакматов, Т. Томотоев, Э. Жумабаев, С. Акматалиев, С. Жумалиев, Б. Тилегенов ж. б.

Биринчи К. Орозовдун күүлөрү «Ибарат», «Сынган бугу», Атайдын «Ой булбулу» оркестрге түшүрүлгөн.

Оркестрдин аткаруучулары: Б. Рысмендеев, Ж. Сарыкөбенова, А. Хоменко, А. Мырзабекова, Б. Жандаров, Ж. Кыпчаков, М. Рахимшайыков, Ш. Арабаев, Б. Кулболдиев, С. Айтмамбетов ж. б.

Оркестрдин көрүнүктүү солисттери: Д. Жалгасынова, Н. Табалдиева, К. Турапов, У. Полотов, Э. Мойдунов, Ж. Жумашев, А. Ибраев, М. Дүйшөкеева, Ч. Төрөбеков, Т. Исабекова, Б. Байкелова, М. Чобиев, Б. Бокоева, Г. Жолдошева, С. Балтаева, Г. Өмүрзакова, Т. Черикчиева, Г. Байзакова, ж. б.

Музыкалык сөздүк

Оркестр – бир музыкалык чыгарманы түрдүү аспаптарда чогуу ойноп аткаруучу чоң чыгармачыл топ.

Эл аспаптар оркестри – улуттук аспаптардан түзүлгөн оркестр.

Дирижёр (багытто, башкаруу) – музыкалык чыгарма аткарып жаткан коллективди (оркестр, хор, ансамбль) башкаруучу.

«Кыргыз көчү» чыгармасы кандай сезимдерди тартуулады? Эмнелерди элестеттиң? «Кыргыз көчү» күүсүндө кандай өлчөмдөр колдонулган? Ар бир өлчөмдү санап бергиле.



КЫРГЫЗ КӨЧҮ

А. Кыдырназаров



ШЕЙШЕ ОРОЗОВ (1912–1959)



Кыргыз эл аспаптары оркестринин туңгуч дирижёру Ш. Орозов 1912-жылы Ысык-Көл областынын Түп районунда туулган. Бишкек шаарында музыкалык драмалык студиясында окуп жана иштеген.

Кыргыз музыкалык драма театрында актёр, директордун орун басары. Кыргыз мамлекеттик филармониясынын директору, эл аспаптар оркестринин көркөм жетекчиси жана дирижёру, музыкант, музыка сабагы боюнча окутуучу, Т. Сатылганов атындагы мамлекеттик филармониянын улуттук студиясында дирижёрлук класс боюнча окуп, эл аспаптар оркестринин көркөм жетекчиси жана башкы дирижёру болуп иштеген.

Ш. Орозов «Музыкалык сабат» аттуу кыргыз тилинде музыка боюнча жазылган биринчи окуу китептин автору.



«Манас» камералык оркестри



АПАКЕМЕ

Музыкасы К. Артыковдуку

Сөзү А. Дүйсөмбиевдики

Казакчадан которгон: С. Жусуев

Жайыраак, мээримдүү

Аа - аа - аа - аа - аа - аа - аа -

аа - аа. аа - аа - аа а аа. Эл жат -

са да жат - па - ган, Мен деп кир - пик как - па - ган. А - ман - соо бол

а - па - кем, Ө - зүң ме - нен мак - та - нам. А - ман соо бол а - па -

кем, Ө - зүң ме - нен мак - та - нам. у - за - гын.

1. Эл жатса да жатпаган,
Мен деп кирпич какпаган.
Аман-соо бол апакем,
Өзүң менен мактанам.

2. Күлмүндөгөн көзүңдөн,
Күн мээрими сезилген.
Бул дүйнөдө балаңа,
Жакын жан жок өзүңдөн.

3. Кубанычка батасың,
Мени беттен сүйгөндө.
Мээрман адам жок чыгаар,
Бир өзүңдөй дүйнөдө.

4. Кубат берип кучагың,
Канат бүтүп учамын.
Каалайм дайым апаке,
Өмүр жашың узагын.



1. Оркестр деген эмне?
2. Оркестрдин кандай түрлөрү бар?
3. К.Орозов атындагы эл аспаптар оркестри качан уюштурулган?
4. Оркестрдин биринчи жетекчиси ким болгон?
5. Оркестрдин жетекчилери кимдер болгон?
6. Оркестрдин солисттери ким деген ырчылар?
7. «Кыргыз көчү» күүсү кандай оркестр үчүн иштелип чыккан?

8. Ш. Орозов ким болгон?
9. Ш. Орозов эмне деген китеп жазган?

Тапшырмалар

1. Оркестр боюнча китепте берилген маалыматты окугула.
2. Китепте берилген суроолорго дептерге жооп жазгыла.
3. Алгачкы дирижерлор боюнча китепте берилген маалыматты окугула.
4. «Апакеме» деген К. Артыковдун ырын жаттагыла.



ПЕТР ШУБИН (1894–1948)



Эл аспаптар оркестринин алгачкы дирижёру, көрүнүктүү дирижёр, композитор жана педагог, Кыргыз ССРинин эл артисти П. Ф. Шубин 1894-жылы Россиянын Оренбург областынын Толила айылында туулган. Петербургдагы музыкалык курсту, Петербург консерваториясынын композиция жана фортепиано классын бүткөн. 1928-жылы Кыргызстанга келген. Кыргыз элдик музыкалык аспаптарды жана аваздык чыгармаларды жакшы өздөштүрүп, билген.

Шубин эл арасында белгилүү, жөндөмдүү музыканттарды чогултуп, он адамдан турган кичинекей топту 70 адамдан турган оркестрге айландырган. Оркестрде иштеген музыканттарга ансамблде ойноонун ыкмаларын үйрөткөн. Музыкалык сабат боюнча сабак берген.

А. Малдыбаев менен бирге «Карачач», «Ажал ордуна» драмаларына музыка жазып, «Сынган кайрык», «Чоң кербез», «Карылык», «Ой булбул», «Гүл», «Арпанын Ала-Тоосунан», «Кыздардын кыялы», «Гүлдөп ал», «Жаш кыял» увертюрасы М. Күрөнкөевдин чыгармаларынын темасына сюита, «Миң кыял» кыргыз бийи, «Кыргыз темаларына фантазия», «Жаш тилек» күүлөрүн иштеп чыккан.



Камералык музыкалары: серенада, романс, скрипка менен фортепиано үчүн каватина, воказилдер, виолончель менен фортепиано үчүн обондор, С. Медетовдун темаларына квартет «Пахтачы кыздын бийи», фортепиано үчүн пьесалар.

Вокалдык чыгармалары: А. С. Пушкин, М. Лермонтов, М. Исковскийлердин сөзүнө 25тен ашык романстар, дуэттер, Т. Сатылгановдун сөзүнө 6 ыр, А. Токомбаевдин сөзүнө 6 ыр, 6 кыргыз элдик ырлардын сөзүнө музыка жазып, оркестр үчүн элдик күүлөрдү иштеп чыккан.

Бишкек шаарында П. Ф. Шубин атындагы музыкалык мектеп бар. Ал негиздеген Кыргызстандагы К. Орозов атындагы эл аспаптар

оркестри азыркы күндө Т. Сатылганов атындагы филармониянын алдындагы эң чоң чыгармачыл топ болуп саналат.



КЫРГЫЗ ТЕМАЛАРЫНА ФАНТАЗИЯ

Музыкасы П. Шубиндики

Шандуу, жандуу



«Тамаша» жана «Комузчу» чыгармаларындагы музыкалык көркөм каражаттардын окшоштугун, темпин, мүнөзүн, музыкалык драматургиясын аныктагыла.



ТАМАША

Музыкасы П. Шубиндики

Орточо





КОМУЗЧУ (Кыргыз эл ыры)

Иштеп чыккан П. Шубин

Жандуу, жеңил



Музыкалык сабат

Аралык

Музыкалык эки добуштун арасы **аралык** (интервал) деп аталат. Аралыкты түзгөн эки добуштун төмөнкүсү «негизги» жогоркусу «чокусу». Эки добуш бир мезгилде берилсе – гармониялык, удаалаш болсо – мелодиялык аралык деп айтабыз. Музыкалык чыгармалардын баары мелодиялык аралыктардын иретинен куралат.



Мелодиялык аралык



Гармониялык аралык

Негизги аралыкта



Прима – биринчи – 1 деген сан менен белгиленет. Эки окшош добуштун үндөшү прима деп аталат.



Секунда – экинчи – 2 деген сан менен белгиленет. Кошуна турган эки добуштан түзүлөт.



Терция – үчүнчү – 3 деген сан менен белгиленип, берилген тепкичтен үч тепкич жогору же ылдый карай түзүлөт.

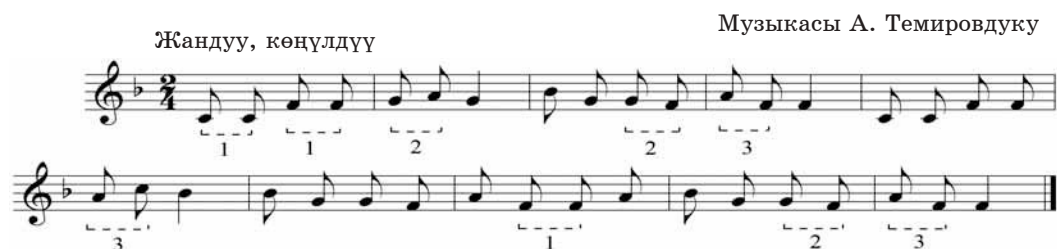


ИНТЕРВАЛ



Обончу А. Темировдун «Сайра комуз» ырынан прима, секунда, терция аралыктарына көңүл бургула, ырды нота менен ырдагыла.

САЙРА КОМУЗ



П. Шубиндин «Кыргыз бийи» чыгармасынын аралыктарына талдоо жүргүзгүлө:

КЫРГЫЗ БИЙИ

П. Шубин



1. П. Шубин ким болгон?
2. П. Шубин кайдан музыкалык билим алган?
3. Кыргыз музыкасынын кайсы бөлүктөрүн өздөштүргөн?
4. П. Шубин оркестрди кантип түзгөн?
5. Оркестрде ойногондордун санын канчага жеткирген?
6. Кандай чыгармаларды оркестрге салган?
7. Ал түзгөн оркестр азыр кандай аталат? Кимдин атын алып жүрөт?
8. Аралык деген эмне?
9. Кандай аралыктар бар экен?



ЭСЕНГУЛ ЖУМАБАЕВ – ДИРИЖЁР

Э. Жумабаев К. Орозов атындагы академиялык кыргыз эл аспаптар оркестринин дирижёру катары оркестрдин репертуарын ар түрдүү музыкалык чыгармалар менен байытып, деңгээлин көтөрүп келет. 15тен ашык кыргыз классикалык күүлөрүн жана 100гө жакын ырларды оркестр үчүн иштеп чыккан. Мисалы, К. Орозов «Насыйкат», Ш. Шеркулов «Жүрөк толкуйт», Ы. Туманов «Паровоз», Кыдырназаровдун «Кыргыз көчү», элдик ыр «Сары ой», М. Баетов «Кыздар ай», А. Огонбаев «Жаштарга» ж. б.



Эл аспаптар оркестри үчүн жазган чыгармалары: «Кыз куумай» сюита-картинасы, «Бекбекей», «Жомок», «Той», «Майрамдык» жана «Мурас» увертюралары.



ИБАРАТ

К. Орозов

Ылдам, өкүмдүү



1. Э. Жумабаев оркестр үчүн кандай ырларды иштеп чыккан?
2. Э. Жумабаев оркестрге кайсы күүлөрдү иштеп чыккан?
3. Э. Жумабаевдин кандай чыгармалары менен тааныштык эле? (2-чей-рек).
4. «Ибарат» күүсү кимдин күүсү, сюжети эмне жөнүндө? (5-классты эсте).

Тапшырмалар

1. «Комузчу» чыгармасына музыкалык-ритмикалык кыймылдарды жасоо.
2. Синквейнди толуктап жазуу.
3. Прима, секунда, терция аралыктарды китепте берилген ноталардан белгиле.



АСАНКАН ЖУМАКМАТОВ (1923–2008)



Кыргыз Республикасынын Баатыры, СССРдин эл артисти, оркестрдин дирижёру, профессор, академик, А. Жумакматов 1923-жылы Чүй областынын Ысык-Ата районунда туулган.

Москвадагы П. И. Чайковский атындагы консерваториянын улуттук студиясында дирижёрлук классында билим алган. А. Жумакматов дүйнөлүк, орус, кыргыз классикасынан 50дөй опера жана балеттердин музыкасын оркестр үчүн иштеп чыккан. Мисалы, «Айчүрөк», «Көкүл», «Кармен», «Көл боюнда» операларында, «Ажал ордуна», «Алтын кыз» музыкалуу драмаларында, «Ким кантти» музыкалык комедиясынын, К. Орозовдун «Ибарат», «Сынган-Бугу», А. Огонбаевдин «Ой булбул», «Күйдүм чок» чыгармаларын оркестр үчүн иштеп чыгып, дирижёрлук кылган.

Кыргыз телерадиокомпаниясынын Академиялык симфониялык оркестрине көркөм жетекчи жана башкы дирижёр болуп иштеген.

А. ЖУМАКМАТОВ АТЫНДАГЫ МАМЛЕКЕТТИК АКАДЕМИЯЛЫК СИМФОНИЯЛЫК ОРКЕСТРИ

1969-жылы Кыргыз мамлекеттик симфониялык оркестри түзүлгөн. Башкы дирижёру жана көркөм жетекчиси А. Жумакматов.

А. Малдыбаев атындагы кыргыз улуттук академиялык театрынын симфониялык оркестри көп убакыттардан бери кыргыз, орус, дүйнөлүк композиторлордун чыгармаларын аткарып келе жаткан чыгармачыл чоң коллектив.

Бул коллективдин репертуарын кыргыз, орус дүйнөлүк композиторлордун опера, балет, симфония, хор, камералык аспаптык жана вокалдык чыгармалары түзөт.



Оркестрдин дирижёрлору: А. Жумакматов, К. Молдобасанов, Н. Давлесов, Т. Томотоев, Ж. Каниметов, Б. Тилегенов, Р. Осмоналиев, Н. Полотов.

Симфониялык оркестрде иштеген артисттер: К. Айтыгулов, А. Краснокутский, М. Апсиев, М. Миррахимов, М. Дубровин, З. Мамбеталиев, С. Сонунбеков, Ш. Юсупов, В. Рахимов, Н. Салимбаев, С. Городецкая, Е. Школьникова, Н. Власенко, Ч. Шалтакбаев, Э. Шаршенбаев ж. б.

Симфониялык оркестр – симфония музыкасын аткаруучу музыканттардын тобу.

Симфониялык оркестр **төрт** чоң бөлүктөгү музыкалык аспаптардан турат:

1. **Кылдуу аспаптар:** скрипка, альт, виолончель, бас, контрабас.

2. **Урма аспаптар:** тарелкалар, кичине жана чоң барабан, лейтавры, үч бурчтук, ксилофон.

3. **Үйлөмө аспаптар** экиге бөлүнөт: 1) **жез үйлөмө аспаптар:** труба, тромбон, альт, валторна. 2) **жыгач үйлөмө аспаптар:** флейта, гобой, кларнет, фагот.

4. **Клавишалуу аспаптар:** рояль, арфа.

Симфониялык оркестрдин аспаптары



Кылдуу аспаптар



Урма аспаптар



Жез үйлөмө аспаптар



Жыгач үйлөмө аспаптар



СИМФОНИЯЛЫК ПОЭМА (Си минор)

Жандуу, кайраттуу

Музыкасы Т. Эрматовдуку



Симфониялык оркестрдин аспаптарынын жайгашышы



А. Жумакматов атындагы Кыргыз мамлекеттик академиялык
симфониялык оркестри жана хору



№5 СИМФОНИЯ

(үзүндү)

Музыкасы Л. В. Бетховендики

Салмактуу



Аралык (уландысы)

Кварта төртүнчү – 4 деген сан менен белгиленип, берилген тепкичтен төрт тепкич же ылдый карай түзүлөт.



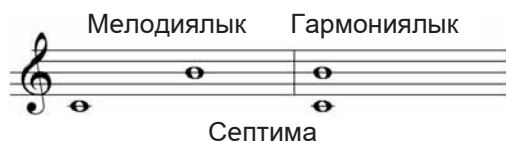
Квинта бешинчи – 5 деген сан менен белгиленип, берилген тепкичтен беш тепкич жогору же ылдый карай түзүлөт.



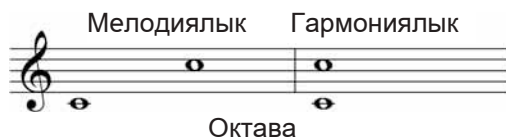
Секста алтынчы – 6 деген сан менен белгиленип, берилген тепкичтен алты тепкич жогору же ылдый карай түзүлөт.



Септима жетинчи – 7 деген сан менен белгиленип, берилген тепкичтен жети тепкич жогору же ылдый карай түзүлөт.



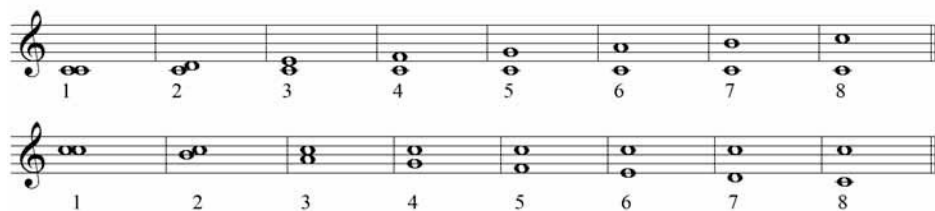
Октава сегизинчи 8 деген сан менен белгиленип, берилген тепкичтен сегиз тепкич жогору же ылдый карай түзүлөт.



А. Малдыбаевдин «Биз солдат» ырынан секста жана септима аралыгын тапкыла. Ырдын ар бир үнүн өзүнчө, андан соң эки үндү бирге нота менен ырдагыла.



Бул эки көнүгүүдө бардык аралык берилди. Көңүл коюп, жакшы эстеп калгыла.



Көнүгүүдөн кварта аралыгын тапкыла, нота менен ырдагыла:



Көнүгүүлөрдөн септима аралыгын тапкыла, нота менен ырдагыла:



Көнүгүүдөн октава аралыгын тапкыла, нота менен ырдагыла



1. А. Жумакматов деген ким? Музыкалык билимди кайдан алган?
2. А. Жумакматов кандай чыгармаларды оркестр үчүн иштеп чыккан?
3. Симфониялык оркестр деген эмне?
4. Симфониялык оркестрде канча топон турган музыкалык аспаптар бар?
5. Үйлөмө аспаптар канча топко бөлүнөт жана кандай аталат?
6. Кылдуу аспаптарга кайсы аспаптар кирет?
7. Симфониялык оркестр кимдин атында аталган?
8. Жез үйлөмө аспаптарды атагыла.

Тапшырмалар

1. А. Жумакматов боюнча кошумча окуу.
2. Симфониялык оркестрдин аспаптарын жаттоо.
3. Тести 1 балдык кылып тууралап, аспаптарды жазуу.
4. Ырларды кайталоо.
5. Аралык боюнча жалпы толуктап окуу.



ХОР ИСКУССТВОСУ

Хор (шыгыр) – он эки адамдан кем эмес ырчылардын тобунан турган коллектив. Хорду дирижёр жетектейт. Хор аспаптын коштоосунда да, коштоосуз да аткарылат. Аспаптын коштоосу жок ырдоо а capella деп аталат.

Хор негизги төрт партиядан турат: сопранолор, альттар, тенорлор, бастар.

Хордун түрлөрү:

Балдар хору – дисканттар жана альттар.

Аялдар хору – сопранолор жана альттар.

Эркектер хору – тенор, баритон жана бастар.

Аралаш хор – аялдар жана эркектер хору, балдар жана аялдар хору же баары чогуу.

Ар бир партияды ырдаган ырчынын саны үчтөн кем болбошу керек.

Хордо ырдоо аткаруу манерасы боюнча академиялык хор, элдик хор болуп бөлүнөт.



Кыргыз мамлекеттик хору 1938-жылы түзүлгөн. Репертуарында А. Малдыбаевдин «Кызыл атчандар», «Бер команда», «Забойщиктер», М. Абдраевдин «Биздин заман, нур заман», «Кыргызстан жакшы жай», «Ыр дайлы достор, ырдайлы», А. Темировдун «Беш ыргай», Ш. Термечиковдун «Кантың бар», Ч. Жумакановдун «Ак көгүчкөн», «Жыргасаң», «Жашасын жаштык» ж. б. хорлор болгон. 1939-жана 1958-жылдары Кыргыз искусствосунун Москвадагы күндөрүнө кыргыз хору да катышкан.

Хормейстрлер: Н. Давлесов, С. Юсупов, К. Алиев, Т. Сатиев, Ө. Абдылдаев, Г. Маматова, К. Тиленчиев ж. б.



СУЛТАН ЮСУПОВ (1918–1977)



Кыргыз ССРинин эл артисти, хор дирижёру, педагог С. Юсупов 1918-жылы Чүй областынын Сокулук районунун Таш-Булак айлында туулган. Москва консерваториясынын хор дирижёру бөлүмүн бүтүргөн. Кыргыз мамлекеттик опера жана балет театрында хор артисти, башкы хормейстер жана дирижёр болуп иштеген. Кыргыз мамлекеттик искусство институтунда хормейстрлерди даярдап эмгектенген.

С. Юсупов «Айчүрөк», «Манас», «Токтогул», П. Чайковскийдин «Евгений Онегин», Ж. Вердинин «Аида», Ж. Пуччиннин «Чио-Чио-Сан», М. Мусоргскийдин «Борис Годунов» аттуу опералардын коюлушуна катышып, опералардын хорлорун даярдаган.

С. Юсупов бир топ хордук чыгармалардын автору. Мисалы, «Өмүр», «Турбайбы», «Күкүк», «Жол ыры», «Жаштык ыры», «Жаштык кез», «Кыз бала экен жылкычы», «Россия» ж. б.

Хор үчүн да көптөгөн чыгармаларды иштеп чыккан. Мисалы, А. Айталиевдин ыры «Сагынам», А. Малдыбаевдин «Кыз бурак», элдик ырлар «Ой, тобо», «Паризат» ж. б.



Хорду бир үндө ырдатып кайталоо, андан соң эки үндө ырдоо.

БЕШ ЫРГАЙ

Музыкасы А. Темировдуку

Сөзү элдики

Хорго иштеп чыккан С. Юсупов

Жеңил, ылдам

f

Бе - лес - те - ги беш ыр - гай, Беш ыр - гай - ды мен кый - бай.

mf

Бет ал - ды - нан ка - ра - сам (а), Беш тү - лө - гөн кыр - гый - дай. А - дыр - да - гы

f

ал - ты ыр - гай, Ал - (тыр) - гай - ды — мен кый - бай. Ал - (да)л - ды - нан

ка - ра - сам (а), Ал - ты тү - лөк кыр - гый - дай. кыр - гый - дай.

кайталоо учун аяктоо учун



Дирижёрлук пультта Кыргыз ССРинин эл артисти С. Юсупов



1. С. Юсупов ким?
2. Хор дирижёру оркестрдин дирижёрунан кандай айырмаланат?
3. С. Юсупов хор үчүн кандай чыгармаларды иштеп чыккан?
4. С. Юсупов кайсы опералардын хорлорун даярдаган?



КЕҢЕШ АЛИЕВ (1938–1992)



Кыргыз Республикасынын эл артисти, хормейстер, профессор К. Алиев 1938-жылы Чүй областынын Панфилов районунун Чолок-Арык айылында туулган. М. Күрөңкөев атындагы мамлекеттик музыкалык-хореография окуу жайын, Гнесиндер атындагы Москва мамлекеттик музыкалык-педагогикалык институтун бүтүргөн.

А. Малдыбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик академиялык опера жана балет театрында хормейстер, башкы хормейстер, Б. Бейшеналиева атындагы Кыргыз мамлекеттик искусство институтунда окутуучу болуп эмгектенген. К. Алиев 50дөн ашык опера спектаклдериндеги хорлорду жогорку деңгээлде даярдаган. Мисалы, «Кармен», «Русалка», «Отелло», «Манас» операларынын ж. б.

1975-жылы К. Алиевдин жетекчилиги менен Кыргыз радиосунун хору уюшулган.



КЫЗ БУРАК

Музыкасы А. Малдыбаевдики

Сөзү элдики

Хор үчүн иштеп чыккан С. Юсупов

Шашпай

Тал - тал-дап өр - гөн *p* ча - чы-быз, Таа - лай-луу кыз - дар а - ты - быз.

Тал - тал-дап өр - гөн ча - чы-быз, Таа - лай-луу кыз-дар а - ты - быз.

Таң-да-гы бул - бул *mp* өң - дө - нүп (а), Таң - шып бир ыр - даар ча - гы - быз

Таң-да-гы бул - бул *mp* өң - дө - нүп (а), Таң - шып бир ыр-даар ча - гы - быз.

Таң-да-гы бул - бул *mf* өң - дө - нүп (а), Таң - шып бир ыр - даар ча - гы - быз

Таң-да-гы бул - бул өң - дө - нүп (а), Таң - шып бир ыр-даар ча - гы - быз.

Тал-талдап өргөн чачыбыз,
Таалайлуу кыздар атыбыз.
Таңдагы булбул өңдөнүп,
Таңшып бир ырдаар чагыбыз.

2 жолу

Сайга чыккан дарактын,
Саясы беле жалбырак?
Сары оору болгон жүрөктүн, ай,
Дарысы белең Кыз-Бурак?

2 жолу

Ай нурун чачып түн жатса,
Жай гүлүн таң жел ыргалтса.
Эр жигит күлкү салбайбы, ай?
Эригип кыздар баратса.

2 жолу

Хормейстер – хордун жетекчиси, хор дирижёру.

Профессор – жогорку окуу жайдын окутуучусунун жогорку даражасы.



Т. Сатылганов атындагы Кыргыз улуттук филармониясынын жалпы чыгармачыл жааматы



1. С. Юсупов ким?
2. Музыкалык билимди кайдан алган?
3. Хормейстер деген ким?
4. Хордо ырдоо аткаруу манерасы боюнча кандай түрлөргө бөлүнөт?
5. Аралаш хордо кандай хорлордун тобу ырдайт?
6. К. Алиев музыкалык билимди кайдан алган?
7. К. Алиев кайсы чыгармалардын хорлорун даярдаган?
8. Үндөрдүн бөлүнүшү кандай? (1-чейрек)
9. Аспаптын коштоосу жок аткарылган хор кандай аталат?

Тапшырмалар

1. Хор искусствосу боюнча маалыматты окуу жана кошумча окуу.
2. Үндөрдүн бөлүнүшүн кайталоо (1-чейрек).
3. Сопрано жана альттар «Кыз бурак», «Беш ыргай» хорлорунан өз партияларын жаттап келүү.
4. Телевизор, Интернет аркылуу хордук чыгармаларды көрүү жана угуу.
5. «Апакем» музыкасы К. Артыковдуку, сөзү А. Дүйсөмбиевдики кайталоо.



ЭСТРАДА МУЗЫКАСЫ

Эстрада өнөрү (исп. *estrado* – такай секиче) – ырдоо жана көп жанрды өзүнө камтыган эс алуучу музыкалык искусство.

XX кылымда чоң өсүшкө ээ болгон. Эстрадалык музыка «жеңил музыка» деп да аталат, ал кабыл алууга жеңил, жалпы угуучуларга жеткиликтүү болот.

«Эстрадалык музыка» деген терминден эки багыт келип чыккан: эстрадалык жана жаз музыкасы.



ЧОРО КОЖОМЖАРОВ (1942–1981)

Эстрада ансамблинин негиздөөчүсү Т. Сатылганов атындагы филармониянын эстрадалык ансамблинин көркөм жетекчиси, Кыргыз ССРинин эмгек сиңирген артисти Ч. Кожомжаров 1942-жылы Нарын областына караштуу Ак-Талаа районунун Учкун айылында туулган.

Ал мектепти бүткөндөн кийин 1955-жылы борборубуздагы М. Күрөңкөев атындагы музыкалык окуу жайынын эл аспаптар бөлүмүнө кабыл алынган. Адистиги боюнча Когандан, ал эми комуз боюнча Карамолдонун өзүнөн сабак алып, залкар күүлөрдүн маанисин, чертүү ыкмаларын үйрөнгөн.

1958-жылы Кыргыз филармониясынын эл аспаптар оркестрине солист-музыкант болуп кабыл алынган. Ошондон баштап анын музыкалык аспаптарда ойноого болгон кызыгуусу артып, ага жан-дили менен берилген.

1967-жылы кыргыздын тунгуч эстрадалык тобун түзүп, ошол эле жылы Канаданын Монреаль шаарында өткөн «Экспо-67» бүткүл дүйнөлүк көргөзмөсүнө катышкан. Эстрадалык ансамбль үчүн айрым обончулардын ырларын аранжировкалап, иштеп чыккан.

Ансамблде А. Сапаралиев, Г. Момушова, Ш. Өтөбаев, Г. Мамашовалар тарбияланган. Алар Чоро Кожомжаров эстрада үчүн иштеп чыккан обончу-ырчы Э. Кушчуевдин «Ой, тобо», эл куудулу, обончу-ырчы Ш. Термечиковдун «Кантың бар», композитор А. Малдыбаевдин «Кызыл жоолукчан», С. Жумалиевдин «Бульварым», А. Момунгазиевдин «Студенттик өмүрүм», Т. Имашевдин «Бир болсок», Ү. Сыдыковдун «Жыргалым», «Айбыгып жүрөм», Б. Жандаровдун «Өмүр гүлү» аттуу ырларын ырдашкан.



Кыргыз эстрада топтору: «Арашан», «Наристе», «Досум Үсөн», «Кыз бурак», «Биз», «Мээрим», «Жаштык», «Семетей», «Арман», «Гүлдесте», «Аракет», «Элес», «Агым», «Аян», «Инсан», «Кербен», «От», «Эрсай», «Энесай».

Азыркы күндөгү эстрадалык ырчылар: Г. Сатылганова, Ж. Муратова, С. Каримов, Д. Акулова, А. Жетигенова, А. Иманалиева, Т. Назаров, М. Атабеков, С. Садыралиев, Г. Суранчиева, Г. Калыков ж. б.

Аранжировщиктер: Р. Сарлыков, Э. Кадырбаев, М. Жээнбаев, Э. Мээрканов, А. Головин, А. Юртаев, Б. Айтбосунов, Т. Бейшеев, М. Батырканов, Ы. Усманов, М. Ниязов, А. Такырбашев ж. б.



«Наристе» тобу



КОНЦЕРТИНО

Ч. Кожомжаров

Ылдам, жеңил





УЧА БЕР, ҮМҮТҮМДҮН КАРКЫРАСЫ

Музыкасы К. Ашыралиевдики
Сөзү С. Рысбаевдики

Жандуу, бий мүнөздө

Музыка

У - ча бер, ү - мү - түм - дүн кар - кы - ра - сы, Өч - пө - гөн у - луу күн - дөн шам су - ра - чы.

Байырма:

Ба - ла - дай көз как - кан - да бир - ди көр - гөн, Э - не - нин э - те - гин - де бар - пы - ра - чы. У - ча

бер, ү - мү - түм - дүн кар - кы - ра - сы, Шоо - ла - дай туң - гу - юк - тан жар - кы - ра - чы. У - ча

бер та - лы - ган - ча ка - нат - та - рың, Кел - ги - че ө - мур - лөр - дүн ар - кы жа - зы.

Па - ра - ра - ра - рам па - рам, Па - ра - ра - ра - рам па - рам.

Па - ра - ра - ра - рам па - рам па - рам па - па. па.

Уча бер, үмүтүмдүн каркырасы,
Өчпөгөн улуу күндөн шам сурачы.
Баладай көз какканда бирди көргөн,
Эненин этегинде барпырачы.

Байырма: Уча бер, үмүтүмдүн каркырасы,
Шооладай туңгуюктан жаркырачы.
Уча бер талыганча канаттарың,
Келгиче өмүрлөрдүн аркы жазы.

Уча бер, үмүтүмдүн каркырасы,
Алдыда өмүрлөрдүн жарпын жазчы.
Мен качан сууга чаңкап калган кезде,
Тандайга тамчы болуп тамчылачы.

Аранжировка (француз сөзү «*arranger*» – тартипке келтирүү, уюштуруу) – аспапка салып, кооздоп, көркөмдөп, үн кошуп музыкалык чыгарманы иштеп чыгуу.

Концертино (англ. сөзү «*concertina*») – кичинекей концерт, музыкалык чыгарма.



1. «Эстрада» деген сөз эмнени түшүндүрөт?
2. «Эстрада» деген сөз кандай терминдерди өзүнө камтыйт?
3. Кыргыз эстрада музыкасынын баштоочусу ким?
4. Ч. Кожомжаров кандай чыгармаларды эстрада үчүн иштеп чыккан?
5. Кандай кыргыз эстрада топтору бар?
6. Кыргыз эстрада ырчыларынан кимдерди билесиңер?



КОМПЬЮТЕРДИК МУЗЫКА

Компьютердик музыка (англ. *computer music*) – музыканы сана-риптик негизде атайын билимдүү адис тарабынан жазылат. Азыркы учурда «компьютердик музыка» музыканттар, музыка сүйүүчүлөр жана угуучулар тарабынан кеңири колдонулат.

Электрондук музыка – атайын электрондук музыкалык аспаптарды жана атайын компьютердик программалардын жардамы менен жазылган кеңири тараган музыкалык жанр. Мурда колдонулган электрондук аспаптар орган Хаммонда жана электрогитара. Таза электрондук добуш синтезатор жана компьютер аспаптарын колдонуу аркылуу алынат.

Компьютердик музыкалык программалардын түрлөрү: музыкалык проигрывателдер, караоке ырдаган программалар, музыкалык конструкторлор, музыкалык энциклопедиялар, музыкалык сабат боюнча программалар, импровизация жана музицирования үчүн атайын программалар.

Windows Media Player, Winamp программалары музыкалык файлдарды угуу, алардын тизмегин түзүү үчүн колдонулат.

VocalJam – үндү калыптандыруу боюнча сабакта, өз музыкасын жазууга KarMaker программалары чоң жардам берет. Бул программаларда музыкалык чыгарма «минус» түрүндө жазылат.

«Музыкалык конструкторду» музыкалык билими жок адамдар да колдоно алат.

Татаал компьютердик программалар: Sibelius Cubase, FL Studio, Dance eJay.

Нота жазууда колдонулган программалар: Final жана Увертюра жана Sibelius.

Интернеттен (<http://www.metguild.org/links>), бул шилтеме аркылуу опера искусствосу менен таанышып, алардын атактуу аткаруучулары менен таанышууга болот, же Ла Скала (Италия, Teatro alla Scala) (<http://www.lascala.milano.it>) шилтемесинен опера ырчыларынын сүрөттөрүн, опералардын аудио-видео жазууларын табууга болот.

Музыкалык сөздүк

Электрогитара – добушу электр тогунун жардамы менен жаралган гитаранын түрү.

Синтезатор – бир нече үн толкундарын жаратуучу электрондук музыкалык аспап.

Минус – вокал же ыры жок жазылган музыкалык чыгарманын аранжировкасы.



1. Компьютердик музыка деген эмне, эмненин жардамы менен жазылат?
2. Компьютердик музыкада кандай программалар колдонулат?
3. «Музыкалык конструктор» программасын кимдер колдоно алат?
4. Татаал компьютердик программалар кандай аталат?
5. Нота жазуу үчүн кайсы программалар колдонулат?

Тапшырмалар

1. Китепте берилген эстрадалык жана компьютердик музыка боюнча маалыматтарды окуу.
2. Аталган темалар боюнча кошумча маалыматтарды окуу.
3. Компьютерден компьютердик музыкада колдонулган (китепте аталган) программаларды карап көрүү.
4. Чейрек ичинде өтүлгөн ырларды, теориялык маалыматтарды кайталоо.
5. Жыл ичинде өтүлгөн ырларды кайталоо.
6. Тестке даярдануу.

IV чейректи жыйынтыктоочу суроолор

1. Оркестр деген эмне?
2. Оркестрдин кандай түрлөрү бар?
3. К. Орозов атындагы эл аспаптар оркестри качан уюштурулган?
4. Оркестрдин биринчи жетекчиси ким болгон?
5. Оркестрдин жетекчилери кимдер болгон?
6. Оркестрдин солисттери ким деген ырчылар?
7. «Ибарат» күүсү кандай оркестр үчүн иштелип чыккан?
8. П. Шубин кандай чыгармаларды оркестрге салган?
9. П. Шубин түзгөн оркестр азыр кимдин атын алып жүрөт?
10. Аралык деген эмне?
11. Прима, секунда, терция аралыктарын айтып бер.
12. А. Жумакуматов деген ким?
13. Симфониялык оркестр деген эмне?
14. Симфониялык оркестрде канча топон турган музыкалык аспаптар ойнойт?
15. Үйлөмө аспаптар канча топко бөлүнөт жана аспаптар кандай аталат?
16. Жез үйлөмө аспаптарды атагыла.
17. Аспаптын коштоосу жок аткарылган хор кандай аталат?
18. Аралаш хордо кандай хорлордун тобу ырдайт?
19. Хордо ырдоо аткаруу манерасы боюнча кандай түрлөргө бөлүнөт?
20. С. Юсупов кайсы чоң музыкалык чыгармалардын хорлорун иштеп чыккан?
21. Кандай хордук чыгармалардын автору?
22. Э. Жумабаев кандай кыргыз күүлөрүн оркестр үчүн иштеп чыккан?
23. Э. Жумабаев оркестр үчүн иштеп чыккан ырларды атагыла.
24. «Эстрада» деген сөз эмнени түшүндүрөт?
25. Кыргыз эстрада музыкасынын баштоочусу ким?
26. Кандай кыргыз эстрада топтору бар?
27. Кыргыз эстрада ырчыларынан кимдерди билесиз?
28. Компьютердик музыкада кандай программалар колдонулат?
29. «Музыкалык конструктор» программасын кимдер колдоно алат?
30. Нота жазуу үчүн кайсы программалар колдонулат?

Билиминди текшер!

Жалпы чейректе өтүлгөн материалдарды кайталоо үчүн бир нече ыкмада эркин тандап алуу менен даярдангыла:

1. Оркестрдин түрлөрү, хордун түрлөрү, уктуралган жана аткарылган чыгармалар боюнча **кластер** түзүү.
2. Оркестр, музыкалык аспап, хор, эстрадалык музыка, компьютердик музыка сөздөрүнө **синквейн** түзүү.
3. Тест жазуу үчүн теориялык маалыматтарды окуу.

МУЗЫКАЛЫК ТЕРМИНДЕРДИН СӨЗДҮГҮ

Аккорд – бир мезгилде үч же үчтөн ашык добуштун үндөшүүсү.

А капелла – аспаптын коштоосу жок ырдоо.

Аранжировка (фр. сөзү «arranger» – «тартипке келтирүү, уюштуруу») – аспапка салып, кооздоп, көркөмдөп, үн кошуп музыкалык чыгарманы иштеп чыгуу.

Ария – түзүлүшү, формасы бар оркестрдин коштоосунда жалгыз ырчы аткарган номер.

Балет – музыканын коштоосунда аткарылуучу бий спектакли.

Балет-оратория – бий спектакли менен хор, оркестр үчүн жазылган көлөмдүү чыгарма.

Вокализ – сөзү жок ыр.

Вальс – айлануу, жай, эки адам бийлөөчү бий.

Варияция (өзгөрүү) – музыкалык чыгарманын өзгөрүлүп, бир нече ирет кайталанылышы.

Гобой – жыгач үйлөмө аспаптар.

Диапазон – үндүн аралыгы.

Дирижёр (багытто, башкаруу) – музыкалык чыгарма аткарып жаткан коллективди (оркестр, хор, ансамбль) башкаруучу.

Дуэт – эки аткаруучу.

Квартет – төрт аткаруучу.

Квинтет – беш аткаруучу.

Клавир – музыкалык чыгармаларды фортепианодо аткаруу үчүн иштеп чыгуу.

Кларнет – жыгач үйлөмө аспаптар.

Композитор – түзүүчү, музыкалык чыгарманын автору.

Композиция (жазуу, түзүү) – музыкалык чыгарманын түзүлүшү, бөлүктөрдүн жайгашуусу.

Консерватория – жогорку музыкалык окуу жайы.

Концерт – атайын даярдалган музыкалык чыгарманын эл алдында аткарылышы.

Концертино (англ. сөзү «concertina») – кичинекей концерт, музыкалык чыгарма.

Миниатюра – чакан аспаптык музыкалык чыгарма.

Минус – вокал, же ыры жок жазылган музыкалык чыгарманын аранжировкасы.

Оперетта (кичинекей опера) – оркестрдин коштоосун менен аткарылган театралдык күлкүлүү музыкалык чыгарма.

Оратория (итал. oratorium – сыйынуу жай, сүйлөйм) – хор жана оркестр үчүн жазылган көлөмдүү музыкалык чыгарма.

Оркестр – бир музыкалык чыгарманы түрдүү аспаптарда чогуу ойноп аткаруучу чоң чыгармачыл топ.

Пауза (токтоо, тыныгуу) – музыкалык чыгармада үндүн убактылуу тыныгуусу.

Партитура (бөлүү, бөлүштүрүү) – музыкалык чыгарманын оркестрге жазылган нотасы.

Плектр – кылдуу музыкалык аспап.

Прелюдия – аспаптык чакан пьеса.

Пролог (киришүү) – драмалык, балеттик, опералык, симфониялык чыгармалардын киришүү бөлүмү.

Профессор – жогорку окуу жайдын окутуучусунун жогорку даражасы.

Речитатив – көркөм сөздү ыр түрүндө сүйлөп аткаруучу аваздык музыканын бир түрү.

Ритенута (итал. ritenuto) – ылдамдыкты акырындатуу.

Романс (испан. romance – романдык) – аспаптын коштоосунда аткарылган камералык вокалдык чыгарма.

Синтезатор – бир нече үн толкундарын жаратуучу электрондук музыкалык аспап.

Солист – хордо жеке ырдаган же оркестрде жеке ойногон адам.

Соната (жаңыруу, угуу) – камералык аспаптык чыгарма.

Сюита (улантуу) – ар кандай мазмундагы бир нече бөлүмдөн турган музыкалык чыгарма.

Тембр – үндүн кооздугу.

Токката – кыска, так, ылдам мүнөздөгү аспаптык чыгарма.

Тремоло (tremolo – италия сөзү – кылтылдатуу) – аспапта кылтылдатып ойноо.

Трио – үч аткаруучу.

Труба – жез үйлөмө аспап.

Фальцет (жалган, калп эле) – негизги ырдоодон жумшак, акырын ырдоо.

Флейта – жыгач үйлөмө аспаптар.

Фагот – жыгач үйлөмө аспаптар.

Хормейстер – хордун жетекчиси, хор дирижёру.

Электрогитара – добушу электр тогунун жардамы менен жаралган гитаранын түрү.

Эл аспаптар оркестри – улуттук аспаптардан түзүлгөн оркестр.

Эпилог (жыйынтыктоочу сөз) – музыкалык чыгарманын жыйынтыктоочу бөлүгү.

МАЗМУНУ

Кымбаттуу достор!	3
-------------------------	---

І ЧЕЙРЕК. МУЗЫКАДАГЫ ОБРАЗ

Композитордук музыка	4
Абдылас Малдыбаев	5
Калый Молдобасанов (1929–2006).....	5
Аза. Жер-Эненин монологу	6
Бүбүсара Бейшеналиева.....	7
Чолпонбек Базарбаев.....	8
«Ак куу көлү» балетинен үзүндү	9
Музыка.....	10
Насыр Давлесов	11
Зияданын ыры.....	12
Аткаруучулук өнөр	13
Музыкалык сабат. Үндөрдүн диапазону.....	14
Сайра Кийизбаева	15
Айчүрөктүн арманы	17
Кыргыз руху	18
Музыкалык сабат. Реприза	19
Болот Миңжылкыев	21
Гори, гори, моя звезда.....	21
Семетейдин ариясы	22
Музыкалык сабат. Легато	22
Айчүрөк операсы (4-көшөгө увертюра)	24
Кайыргүл Сартбаева	25
Чио-Чио-Сандын ариясы (Чио-Чио-Сан операсынан).....	26
Бешик ыры	27
Кыргызстан жаштары	29
Токтонали Сейталиев	30
Токтогулдун ариясы	31
Манастын лейтмотиви	32
Талгар Жакшылыков	32
Пётр Ильич Чайковский	33
Король Рененин ариозосу.....	34
Сүйөлү Кыргызстанды.....	35
Керим Турапов	36
Ленскийдин ариясы	36
Туулган жерди сагынуу	38
Музыкалык сабат. Чекиттүү нота	38
Камералык ырчылар	39
Дарыйка Жалгасынова	40
Кыргыз жери	41
Паризат	42
Музыкалык сабат. Динамикалык белгилер	43
Артык Мырзабаев	44
Мекеним	45
Чолпон-Ата	45

II ЧЕЙРЕК. МУЗЫКАДАГЫ ОБРАЗ

Муратбек Бегалиев.....	47
Бешик ыры	48
Ысык-Көлдү сагынуу	49
Көңүлдүү оюн.....	50
Музыкалык сабат. Стакатто	51
Эсенгул Жумабаев.....	53
Комуз күүсү	53
Кербен	54
Кылыч менен бийлөө («Гаянэ» балетинен).....	55
Музыкалык сабат. Альтерациялык белгилер.....	56
Жылдыз Малдыбаева	57
Күү.....	58
Прелюдия №24	59
Туулган айылым	59
Акимжан Жээнбай.....	60
Чоң атамдын жомогу.....	61
Ай кең мекен, кең мекен	62
Сталбек Бактыгулов	63
Эскерме вальсы.....	63
Симфониялык поэма	64
Симфония деген эмне?.....	64
Аскар Түлеев.....	64
Биринчи симфония	65

III ЧЕЙРЕК. МУЗЫКАДАГЫ ДРАМАТУРГИЯ

Обончу-композитор жана аткаруучулар.....	67
Жумамүдүн Шералиев.....	69
Кыргыз жайлоосу	69
Музыкалык сабат. Өлчөмдөр. Жөнөкөй өлчөм $2/4$	70
Жылкычынын ыры.....	72
Рысбай Абдыкадыров	73
Өскөн жер	74
Музыкалык сабат. Жөнөкөй өлчөм $3/4$	75
Сагындым туулган жер сени	77
Түгөлбай Казаков.....	78
Эстелик.....	78
Камертон	79
Насыйкат	79
Сардарбек Жумалиев.....	80
Бульварым	81
Бишкегим	82
Асанкалый Керимбаев	84
Туулган жер.....	84
Аксуубай Атабаев	85
Эне жөнүндө баллада.....	86
Музыкалык сабат. Жөнөкөй өлчөм $3/8$	86
Тоолор	88
Жолдубай Кайыпов	88
Мекеним	89
Во поле берёза стояла	89
Атам менен энеме	90

Калыйбек Тагаев.....	91
Ысык-Көл	91
Музыкалык сабат. Татаал өлчөмдөр. $\frac{6}{8}$ өлчөмү	92
Долон	94
Рыскулбеков Мукан (1942–2005)	94
Эжелерим, агайым	95
Каныкей Эралиева	96
Күндү тосуу.....	97
Музыкалык сабат. Татаал өлчөм $\frac{4}{4}$	97
Акыркы коңгуроо	99

IV ЧЕЙРЕК. МУЗЫКАДАГЫ ДРАМАТУРГИЯ

№40 симфония	103
Оркестр.....	104
Карамолдо Орозов атындагы академиялык эл аспаптар оркестри	104
Кыргыз көчү	106
Шейше Орозов	106
Апакеме.....	107
Петр Шубин	108
Кыргыз темаларына фантазия	109
Тамаша	109
Комузчу	110
Музыкалык сабат. Аралык	110
Эсенгул Жумабаев – дирижёр	112
Ибарат	113
Асанкан Жумакматов.....	114
А. Жумакматов атындагы мамлекеттик академиялык симфониялык оркестри	114
Симфониялык поэма	116
№5 симфония	117
Музыкалык сабат. Аралык (уландысы)	118
Хор искусствосу.....	120
Султан Юсупов	120
Беш ыргай	121
Кеңеш Алиев	122
Кыз бурак	123
Эстрада музыкасы.....	125
Чоро Кожомжаров	125
Концертино	126
Уча бер, үмүтүмдүн каркырасы	127
Компьютердик музыка	128
Музыкалык терминдердин сөздүгү.....	131

О к у у б а с ы л м а с ы

**Муратова Айнура Муратовна,
Артыков Кадыралы Жусупович**

МУЗЫКА

6-класс

**Жалпы билим берүүчү мектептер
үчүн окуу китеби**

Адис редактору Ж. Дуйшеналиев

Сүрөтчүсү Б. Жайчибеков

Корректору А. Байгазиева

Техн. редактору В. Крутякова

Дизайнери Д. Тимур

Терүүгө 07.02.2018-ж. Басууга 26.06.2018-ж. кол коюлду.

Форматы 70x100 ¹/₁₆. Офсет кагазы № 1. «Мектеп» ариби.

Көлөмү 8,5 ф. б. т. Нускасы 68 300. Заказ №

«Билим-компьютер» басмасында даярдалды.

720031, Бишкек ш., С. Ибраимов көчөсү 24, 409.